NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

Ob 50 letnici
dr. Janeza Ev. Kreka

Ob 50 letnici

dr. Janeza Evangelista Kreka

Ljubljana 1917.

dali in založili pisatelji doneskov. — Tiskal Ant. Slatnar v Kamniku.

G

G 3337

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA KRANJ

N 627/1955

OSREDNJA KNJIŽNICA KRANJ
ŠTUDIJSKI ODDELEK

MOTTO:

Moje delo je knjiga ljubezni — odpri jo, domovina, da boš videla, kdo ti je pravičen sin. Dal sem ti, kar sem imel; če je bilo veliko ali malo — Bog je delil, Bog razsodi. Dal sem ti svoje srce in svoj razum, svojo fantazijo in svojo besedo, dal sem ti svoje življenje — kaj bi ti še dal?

IVAN CANKAR: BELA KRIZANTEMA
str. 58.

Zatajena 50letnica.

Minilo je že 15 mesecev, ko je dr. Janez Evangelist Krek praznoval 50letnico svojega rojstva. Od naših kranjskih listov se je samo delavska „Naša Moč“ spomnila tega dogodka. Kmalu pride čas, ko bo mogoče povedati, kdo je povzročil, da je bil zatajen dan, ko bi se ves slovenski narod moral s hvaležnostjo spominjati moža, kateremu je v zadnjih 25 letih dolžan zahvalo za velik, velik del svojega napredka, blagostanja in politične veljave.

Ni še čas, da bi podali popolno sliko Krekovega življenja in dela. Naslednji sestavki so le hipno in prvo gradivo za svoječasno 50letnico. Če pridejo šele danes v tej obliki na dan, nimajo druzega namena, kakor dati vsem na Slovenskem misliti na Krekove ideje in smeri, na njegovo delo in šolo.

Vsi.

Nekaj misli . . .

Trdé, da ideje vodijo svet. A same so revice zapuščene, dokler ne gredo skozi medij veleuma in velesrca; šele v rokah, ki ustvarjajo, kakor jih vodi krepka volja nenavadne osebnosti, tiči kal in seme in moč gotove zmage in tisočernega razmaha.

Kakor od velikega ideala prevzet umetnik snuje in ostvarja mož, ki oblikuje blaginjo vseh sredi svojega naroda, z njim in zanj.

Z njim! Sredstvo in snov mu je tisočera, milijonska glava narodova; snov in sredstvo je potisočerjeno srce ljudske množice njemu, ki ostvarja svoj ideal ljudske blaginje. Mrtvo je število, dokler ni sklenjeno v trdno in neprodirno urejeno vrsto samozavestnih, samostojno delujočih osebnosti. Kolika moč pa je oblikujoče misli, tiste prave in neodoljive moža, ki daje mrtvi snovi življenje in ji vtisne pečat organizma in ustvari — tako izoblikovano telo, da umetnini na čelu bereš to, kar je v absolutni popolnosti samo v Enem, absolutno lepem in dobrem!

Vstal je med nami mož in vrgel med ljudstvo tako vseobsežno in plodovito oblikovalno misel — socialnega dela, ožarjeno z večno lepo mislijo krščanske ljubezni. Med revne in male, malo ali nič spoštovane v lastnem malo spoštovanem narodiču je vrgel s silo čilega, mladega, nepremagljivega idealizma seme za plod — lepše in srečnejše bodočnosti. Šel je in objel in pritisnil na svoje srce z gorko mlado ljubeznijo pravega slovenskega idealista tisoče — „manj vrednih“ in nepoznanih rok. Nastavil je dleto svoje bistrosti in dalekovidnosti in zaklical sredi med njimi vsem, ki so bili dobre volje: „Na delo krščansko!“ Mlad je stopil med mlade, pokazal na trpeče tisoče in najmanjše med narodom ter oznanil na dan njegovega slavlja slovesno: „Za te in ne zase! Servus servorum sum!“

Ne zase in zaradi sebe koristneža, radi njega, milijonskega trpina, ki so mu bile od časov sile odkazane in odmerjene tesne, ožeče se meje male, pa velelepe zemlje, v katero tišče od nekdaj milijoni neprijaznih, žugajočih, zemljelačnih pesti.

Za njegovo solidno in dolgotrajno srečo je mislila glava moža od zore do mraka, od mraka do dne. Kdo more dovolj pravično preceniti njegovega socialnega venca — magistrale?

Ideje so večne, osebe pa ginejo in ginejo narodi in ginejo ljudstva. Ideje pa so, ki ostanejo in snujejo v novih ljudeh nove smeri. Blagor mu, ki more z velikim Grkom vzklikniti: „Daj mi trdno točko in dvignem ti zemljo iz tečajev!“

Je dvignil dr. Krek svoj rod iz starih tečajev in mu zarisal novo smer sredi ljudskih zmed?

Od odgovora zavisi sodba o vekovitosti njegovega — imena.

Mi pa, ki smo plod njegovih idej in njegove gorke ljubezni, kličemo in vpijemo v slovenski svet in dalje prek njega kakor Cankar v „Beli krizantemi“:

„Prijatelj, globlje poglej! Ali ne vidiš, odkod te nove sile? Življenje se drami v nižavah, ki so spale. Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev. Kaj za to, če prihaja pomlad v viharju in povodnji! Iz te črne naplavine bo vzklila bujna rast! Njih misel je bila prava: ne bele krizanteme na ogoljen frak — rdeč nagelj na kamižolo! Ne boj se, narod se ne dá oslepariti, ne dá si zavezati oči! Naj ga vodijo po stranpoteh, po močvirju, po temi — sam bo našel pot do solnca! Plevel so sejali, vzrasla pa bo pšenica.“

Da, je vzrasla pšenica! Bolj ko kdaj preje in vkljub vsem časovnim brigam vemo zdaj, da je že dolgo tako, in trdno upamo, da bo tako še dolgo in v večji meri. Tudi mi z vso gotovostjo notranje svoje sile izpovedujemo vsi vsak zase, mi — dr. Krekovi učenci:

„Tudi moja vera je trdna; ali rajši bi, da pojde mimo ta grenki kelih. Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega. Že slutim zarjo tistega dne, sluti jo vse moje najgloblje in najčistejše hrepenenje. Ne, ne hrepenenje sámo. Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje. Že slišim dleto, ki kleše granitni temelj novi zgradbi . . .“

Ideje so večne — naj bi bil tudi idealizem moža!

J. Puntar.

Življenjepisni podatki.

Božič l. 1865. nam je dal dr. Kreka. Pri krstu so mu dali ime Janeza Evangelista. Rojen je bil pri Sv. Gregorju nad Sodražico, kjer je bil oče učitelj. Pri njem je začel hoditi v šolo, z njim je šel v Komendo. Po očetovi smrti se je mati preselila na očetovo posestvo v Selcih nad Škofjo Loko, sin pa je stopil v četrti razred ljudske šole v Škofji Loki. Gimnazijo je končal v Ljubljani, stopil v bogoslovje z željo, da pojde za župnika v domače gore, pa pokojni knezoškof in kardinal Missia ga je poslal na Dunaj. Ob prvem slovenskem katoliškem shodu se je vrnil v Ljubljano kot dunajski doktor, kaplanoval je nekaj mesecev v Ribnici, nato vikaril v ljubljanski stolnici. l. 1895. pa je postal profesor v ljubljanskem semenišču. Pred kratkim je stopil v pokoj. Je član državnega in deželnega zbora. Med svetovno vojno je dosegel stoletja pol in sedaj načeljuje „Zadružni“ in „Gospodarski zvezi“ v neumornem delu za ljudsko prehrano.

Za opis Krekovega dela bi bilo treba celih knjig, ker v njegovem življenju se nemo zrcalita življenje in razvoj v zadnjih 25 letih. Poglej v cerkev ali v knjigo, pojdi za izseljenci ali med delavce, stopi v naše kmečke domove, poglej v časopis ali društvo, pregleduj našo politiko ali gospodarstvo, povsod najdeš Kreka zraven.

Fr. Jež.

Dr. Krekovo literarno delo.

Iz mladeniške dobe, segajoče tja v bogoslovska leta dr. Krekova, izvirajo njegove lirične pesmice, priobčene v prvih letnikih Dom in Sveta s podpisom „J. —ek“ in „Ivan Sovran.“

Že naslovi pesmic označujejo vsebino in hkratu tudi pesnika samega: Domovini, Alegorija, Pomladi (letnik 1890); Kam, Sebi, Sobica, Mana, Vrbica (l. 1891); Planinska, Z goré (l. 1892). Ljubezen do narave in lepote slovenske gorske domovine odseva iz njih. Selca, Pertovč in Ratitovec so budilci pesniških misli dr. Krekovih. Na drugi strani pa brni še ena značilna, pri mladem razboritem duhu itak umljiva struna, ki jo vzbuja vprašanje „Kam?“

Refleksivna lirika priča zgodaj, da nastopi — filozof, mislec dr. Krek.

Stik z naravo v svežih gozdnih krajih, življenje med počitnicami sredi kmetiškega gorenjskega ljudstva in poetično čustvovanje, vse to je dalo dr. Kreku tudi ljubezen do naše narodne pesmi, ki je najboljši vir v spoznavanju naše narodne duše. Marsikak motiv v dr. Krekovih govorih priča, kako ljuba mu je domača pesem, posebno ona — hudomušnega značaja. Ravno šegavost in porednost narodne pesmi je često dobro služila politiku dr. Kreku. Kdo se ne spominja tiste politične v narodnem duhu zložene pesmice izza bojev v l. 1908 o — „atu žužamaži“?

Hudomušna in nevarna je bila ta preprosto oblečena — politična satira.

Poleg prvencev v Dom in Svetu se nahaja tu in tam med političnimi našimi listi še marsikatera dr. Krekova lirična pesmica iz zrele moške dobe. „Naša Moč“ 1905, št. 38 ima n. pr. njegovo

(„Hajdamakovo“) posvetilnico in vodilnico; „Naša Moč“, št. 39 prinaša „V žaru brezupja“; št. 41 „Ptička — ljubav“; v št. 15 letnika 1906 pa je objavljena delavska „Tragedija“. Podobne je prinašal poprej že „Glasnik“, prvo glasilo slov. kršč. soc. delavstva, ki mu je bil dr. Krek prvi urednik.

Tu se zrcalijo resne misli — sociologa poeta. Pribiti treba, da je dr. Krek prvi med Slovenci zaslutil — novo dobo za socialno pesem (Oto Župančič je bil pri njem svojčas kot dijak „v šoli“!) ter prvi opozoril na duhovito italijansko pesnico Ado Negri s svojimi prestavami, priobčenimi v podlistku „Naše Moči“ l. 1905.

Zanimanje za slovstvo drugih slovanskih narodov je bilo pri dr. Kreku zgodaj zelo živo. Ševčenkova ukrajinska pesem mu je bila posebno dobro znana od časa, ko je „Bajda“ zbral okrog sebe svoje zaporožke kazake „Bogdana“, „Salopa“, „Stereženka“ in „Ostapa“ = dr. Kreka. To je izza leta 1898. Psevdonim „Hajdamak“ sam pove dovolj o lepih dneh — mladih kazakov.

Kdo se ne spominja Mickiewiczevega „Pan Tadeusza“, kadarkoli pomisli na tisti veleznameniti dr. Krekov govor v dunajski zbornici v dneh najhujšega boja „Slovanske Unije“ z Bienerthovo vlado, ko se je dvignil naš Nestor ter bil po Poljakih z besedami velikega Poljaka samimi:

„Litwo, Ojczyzno moją! ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kdo cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknie po tobie?“

Padale so težke solze starih šlahčičev v zavesti krivde svoje velike v odločilnih trenotkih zgodovine . . .

Vobče pa smemo trditi, da je veljala pesem dr. Kreku le za sredstvo, s katerim je v povzdignjeni in najodličnejši obliki agitiral za velike svoje socialno-reformne ideale.

V to smer spadajo zlasti razne prigodnice za posebne slavnostne prilike, n. pr. za I. in II. slov. kat. shod ter ona v spomin 50letnice ljubljanskega društva katoliških rokodelskih pomočnikov (l. 1905). Prigodnica za II. kat. shod kaže načelno nasprotje med „moderno“ (liberalno) strujo našega naroda ter ono novo, katero je započel Mahnič in nanovo poživil on sam s svojim socialnim programom.

Nove potrebe, ki jih je rodilo preobraževanje ljudstva v versko socialni smeri, so rodile tudi zahtevo po primerni ljudski

drami. Tudi na tem polju nastavi dr. Krek vsled pomanjkanja primernih iger in ljudskih pisateljev svoje pero ter spiše za prvo silo „Občinskega tepčka“, pozneje pa objavi v „Zbirki ljudskih iger“, ki jo je bila pričela pod njegovim vodstvom priobčevati Slov. kršč. soc. zveza v Ljubljani l. 1900, še tri druge igre: „Turški križ“ in „Tri sestre“ l. 1910 ter „Sv. Lucija“.

Pouku in zabavi služijo značaji oseb, dejanje in osnovna misel. Gorenjsko ozadje, pristni ljudski duh ter časovne potrebe versko socialne reforme označujejo te igrice, izmed katerih je gotovo v vsakem oziru najboljša „Tri sestre“.

Prav daleč nazaj sega dr. Krekovo literarno delo v prozi. Bržkone prvi njegov spis, ki je prišel v javnost, so prinesle l. 1887 „Slovenske večernice“, povestico „Stara mati“. Tudi v Koledarju družbe sv. Mohorja se je večkrat oglasil. Leta 1898 je prinesel povestico „Za brata“, l. 1900 pa „Božji blagoslov“, ki je še istega leta doživel prestavo v rusinskem jeziku od Ilka Kuzěva.

Po smrti dr. Fr. Lampéta je nadaljeval (od 1900 dalje) njegove „Zgodbe Sv. pisma“, ki so zahtevale obilo znanja, študija, truda in — spretnega peresa. Treba je bilo iskati začetniku načrta in osnove, ker umrli dr. Lampé ni bil zapustil v svoji ostalini nikakega zapiska.

Za dr. Krekovo naziranje in poznejše socialno delovanje najpomembnejši spis v prozi je socialna povest „Iz nove dobe“ (psevdonim „Sovran“) v Dom in Svetu l. 1893. Umetniške vrednosti nima,[1]) pač pa obilo nove vsebine, ker slika dunajske socialne razmere v dobi od 1870 dalje. V tej tendenčni povesti se odsvitajo misli mladega našega socialnega reformatorja, ki je imel priliko v dunajskem Avguštineju od blizu opazovati sodobne boje mlade dunajske antisemitske in poznejše kršč. soc. stranke z vladajočo židovsko-liberalno večino ter z njo sodelujočo socialno demokracijo.

Kaj hoče pokazati in dokazati ta tendenčna povest? To, da se treba v delavsko vprašanje temeljito poglobiti in poiskati pravega in gotovega zdravila osiromašenim ljudskim množicam, ker je sicer socialni polom neizogibna posledica novih liberalno kapitalističnih razmer.

---

[1]) Pisal je sproti za vsako številko posebe, torej — improvizirano.

Kako misli v prvem početku vladajoča družba — o novem socialnem problemu? Pisatelj pripoveduje str. 355 (Karr v pogovoru z dr. Glückom): „Pijani delavci, surovi in nevedni razgrajalci kažejo, kako je potrebna omika. Tako sodijo po največ naši izobraženci“ in str. 495: „Zunanje pojave notranje surovosti je sicer zasledovala policija in kazni niso izostajale. Src pa nihče ni videl in malokdo je premišljeval, kakšno peklensko življenje se snuje v dušah razdivjanih delavcev, še manj je pa svet premišljeval o vzrokih tega življenja. Veri in s tem Odrešeniku odtujena dôba ni izprevidela, da se v odpadu od Kristusa hudič postavlja za kralja in da je tudi zunanji mir in red zasluga Odrešenikova. Sama ga je zavrgla in zato se je s tem bližala divjemu nebrzdanemu surovemu poganstvu.“

Izpreobrnjeni soc. dem. delavski voditelj, Slovenec Kosem, ki je prišel iz Kranjske kot rokodelski pomočnik na Dunaj, bil najprej v katol. društvu rokodelskih pomočnikov, a potom židovskega agitatorja zašel v prve bojne vrste naraščajočega soc. dem. gibanja, pa izpoveduje na smrtni postelji svoje lastno bridko spoznanje:

„Božja roka je v življenju mojem in mojih tovarišev pisala tako jasno in razločno živo resnico, da ne umevam, kako sem mogel preje ostati toliko časa zanjo slep in gluh. In ta resnica je, da človek ni sam svoj gospodar in da gorje tistemu, kdor tega ne spozna. To pa je krivo vseh današnjih zmešnjav in vsega zla. To je bilo krivo tudi moje hude nesreče.

Oj koliko sem jih poznal, ki so živeli samo v mislih náse, katere je vodila samo napuhnjena samozavest. Celo delavsko gibanje, ki požira toliko in toliko zdravih in čilih močij, ima za svoj temelj neumni napuh. Brez Boga hočejo osrečiti sebe in druge z lastnimi močmi. Da bi bili poleg nesreče vsaj tako srečni, kakor sem jaz sedaj, da bi imeli priliko premišljevati revščino človekovo in očetovsko ljubeznivo božjo previdnost!“

Nadaljnje Kosmove besede so pristno lastno prepričanje mladega sociologa, ki kaže gorko srce za trpeče in zapeljano delavstvo: „Res je strast silna, toda sam izkušam, da je še silnejša milost božja. In reveži so vredni usmiljenja, vredni prijateljstva in ljubezni. Trpé in mučijo se — za druge, ki jim ne pokažejo nikdar srca, marveč jih le stiskajo v svoj dobiček. Ali naj se tako ravna s človekom, v katerem se zrcali božja podoba? V delu uporablja človek vse svoje moči, dušne in telesne in zato zaslužuje za to

žrtvovanje pač več, nego samo slabo plačo. Krivic se zgodi brez števila in ni čuda, da se v revščini utapljajoči se delavec poprijemlje tudi britve, v nadeji, da mu bo boljše. Zato so vredni, da se družba človeška bolj zanimlje zanje, nego se je doslej. Ni čuda, če jim njihovo upanje čim najživeje slika bodoče življenje in njihove pravice in krivice. In tako tudi ni čuda, če naposled zapadejo slasti in sovraštvu."

To je osnovni nazor ravnokar iz Dunaja došlega mladega doktorja, kaplana v ljubljanski stolnici! Veleznačilno je to njegovo globoko presojanje delavskega gibanja za poznejšega voditelja slovenskega kršč. soc. delavstva, ki je s svojim junakom Kosmom označil svoje lastno življenjsko zvanje takole: „Želel bi si še med nje, da bi jim oznanjeval resnico, da bi jim mrene snemal z oči, ki jim jemljejo vid."

To tendenco, isti namen ima tudi povest „Iz nove dobe", ki odkriva nazore sodobne kapitalistične družbe in socialno bedo od nje odvisnega proletarijata ter hkratu naznača evangelij vstajajočega — kršč. socializma. Zato to povest lahko označimo za literarno kritiko obstoječih socialnih razmer vobče, delavskih posebe.

S tega stališča je povest velezanimiv pojav v slovenskem novejšem leposlovju.

Ker hoče dr. Krek s to povestjo naglasiti svoje misli o novodobnih družabnih problemih in poseči tem potom indirektno tudi v novo se napovedujočo dobo na Slovenskem, je nujno, da tu na tem mestu veliko bolj pazimo na misli, ki jih razvija o sodobni družbi, o njenih nazorih in problemih njenega notranjega in vnanjega življenja.

Splošno treba namreč pribiti, da imajo vse osebe zase namen, da odkrivajo — misli pisateljeve. Tako se ti zdi, kakor če bi bral slovensko malo — „Politejo". Kakor Platon v svoji socialni razpravi v obliki razgovora išče resnico in pravico v vzorni državi, tako nekako se čitatelju dr. Krekove povesti „Iz nove dobe" zdi, kakor bi bral tu nekaj sličnega v slovenskem jeziku. Sodobni problemi v atenski državici so bili taki, da so silili k temeljiti prevreditvi. Kriza duhov je bila vsesplošna, pojmi zmedeni, nejasni. Sofisti so učili, da je vse negotovo, vse se menjava, vse teče, vse le zavisno od tega, kako človek sam gleda kako stvar, motri vprašanje itd. Pravica je postala enaka sili. Samo to je vprašanje: ali

v roki ene osebe (tiranis) ali množice (dêmos). Bistvo ostane — tiranija. Vsaj učili so tako nekateri.

V tej dušni stiski se je dvignil največji veleum starega veka, največji poet, pisatelj, vpliven politik in filozof Platon. V Politeji se bori proti sodobnim etičnim in političnim nevarnim nazorom. Dokazuje, da more edino le etično fundirana, pravično urejena država biti najlepša, najboljša in najsrečnejša država, da mora vladati načelo pravičnosti, na ta način, da vsak opravlja svoje opravilo in ne posega v delo drugega, da rodi največje zlo ono načelo, ki uči, da je pravica = moč, češ, da vsaka država daje postave, ki le nji koristijo: demokratična demokratične, tiranska tiranske.

Skrajnemu egoistu Trasimahu je pravičnost = korist močnejšega. Če prevlada to načelo v družbi, kaj mora nujno slediti? Platon dokazuje, da anarhija in nasilje, boj vseh proti vsem: Sledilo je grozno razdejanje Atike in Peloponeza — dolgotrajna peloponeška vojna, ki je oslabila Grke in pripravila pot — Filipu Makedonskemu ter sinu Aleksandru Velikemu. Kogar zanima veličina morije in kulturnega razdejanja v Greciji tekom peloponeške vojne in po nji, vzemi in čitaj — Tukidida, ki je doživel to revolucijo držav. Smejal se jim je ptujec. — Vemo že, kakšno zdravilo hočejo liberalno misleči naobraženci za nezadovoljne množice. Najprej treba, trdé, razširiti in poglobiti omiko množice, češ, da „mora srednjeveško temo pregnati svetloba omikanega sveta“, da „treba streti vse, kar nasprotuje napredovanju človeškega uma. Država mora še veliko storiti.“

Sredstva za to naj bi bila: „časopisje, ki uči ljudi — misliti“; poljudne knjižnice, ki naj bi izpodkopale ljudstvu vero in zaupanje v duhovnika, češ, da je „verstvo in vse, kar se drži verstva, najhujši trinog,“ da vera podpira vsako drugo oblast, ker „če si kdo izbere Boga za najvišjega oblastnika, potem so mu druge oblasti le potrebna posledica.“ Dalje sestanki in skrivni agitacijski shodi.

Edini idealno navdahnjeni mislec med novodobno družbo je mladi Gabrijel Lanner, ki je mnenja, da se je v novi dobi „težko smejati“, ki pa je za to svojo misel veljal za zamišljenega in pustega možaka-čudaka, ki se mu meša, ker — modruje.

Vzrok temu čudaštvu je ravno tista težka misel na sodobne socialne razmere: „Vedno zatrjuje, da družba človeška tako ne more obstati, kakor je sedaj. Pravi namreč, da proizvajanje blaga ni v nobenem pravem razmerju z uporabo njegovo. Mnogo več se

proizvaja ali nareja, nego je treba. Da se torej blago vsejedno spravi v denar, morajo proizvajalci skrbeti, da se navadi ljudstvo novih, dotlej neznanih potreb. S tem pa ljudstvo propada, ker ne more zmagovati stroškov, in zato se množi od dné do dné lačni, za vse pripravljeni proletarijat — poslednji stan, in ta proletarijat mora vstopiti v službo proizvajalcev, da ž njimi vred pomaga propadu ostalih stanov. On pravi, da mora propasti človeška družba, če pojde tako naprej. Včasih trdi, da mora priti velika socialna prekucija, ki bode vse to, kar sedaj obstaje, pomedla raz zemeljsko lice; drugič pravi zopet, da se morajo ljudje bolj izobraževati in da jih more le omika rešiti, včasih pa modruje, da more samo država urediti zmedene razmere."

Take „čenče" roje socialistično nadahnjenemu mladeniču — zastopniku resneje misleče, v sicer liberalnem vzduhu živeče mlajše generacije. A te „čenče" so bridka resnica, samo pot ni jasna in zdravila so negotova kritičnemu duhu: zato ne, ker ne vidi do dna v nujno zvezo idej in dejstev.

Radikalnejše je tretje zdravilo: upor proti obstoječemu redu, sila proti sili, revolucija, razrušitev obstoječega reda s pomočjo delavske mase. Takole modruje delavski kralj, židovski odvetnik dr. Glück v svojem programnem pogovoru: „Ne smemo prezreti, da potrebujemo moči in sile. Z lepa ne pridemo nikamor. In sila je pri njih (druhali) in ž njimi. Uvideti, da se bode sčasoma tudi ta surova tolpa dala urediti in bode nastopala po povelju. Takih živih krvavih in surovih pojavov naše socialistične armade učakamo še mnogo. A to nič ne dene! Nekaj oken, recimo tudi nekaj tvornic se slobodno lahko razruši; če pri tem par ljudij pogine, ni še nič hudega. Da le zmagujemo! Treba je pa, da jih ohranimo v strasti. Sedaj še niso vajeni in strah pred kaznijo ali smrtna nevarnost bi jim morda utegnila ohladiti sovraštvo."

Delavstvo bodi torej — sredstvo, orodje v roki židovskih reformatorjev, ne — revolucijonarjev! Kakšno cinično pojmovanje — človeka! In kako krasen načrt in smoter. „Razvaditi jih ne smemo. Mislili bi, da so oni gospodarji sveta. Israel jih bode premagal in jim pregnal njihové slasti. Naša bode umetnost, naš bode svet in izbirali si bodemo izmed njih, kdo bi bil toliko vreden, da nam bode služil. — Jaz hočem voditi, drugovati mi pri vodstvu ne sme, kdor ni našega rodu. Vsa večja društva morajo ostati naša, zlasti tista, ki hočejo preosnovati državno življenje in ves

red. — Izmed kupov pobitih trupel, iz potokov krvi bodo vstale oživljene moje ideje. Kdo naj pospeši ta konec?“

Denar! Kapital mora pripomoči do — revolucije! Kako? Karr, židovski časnikar, izvaja takole: „Delavcem je prvo načelo, da je sedanji red, kakor se proizvaja blago, popolnoma krivičen in napačen. Lastninska pravica, ki si jo prisvajajo vsi, ki kaj imajo, ta je največji nezmisel. Denar, ki je v rokah posameznikov in brez katerega ni gospodarskega življenja, ne kupčije, ne obratov, ta je najhujši trinog vsem revežem. Le denar daje moč; kdor ga nima, nima nič. Zato sovražijo delavci našo dobo in njenega gospodarja, namreč — denar. Zato se ne boje krivice. Zato ga hočejo iztrgati posameznikom iz rôk, torej v resnici — opleniti bogatine in plen dati vsej družbi. Toda denar je vendarle največji del v rokah naših môž. Če bi tudi mi svoje veljake pripravili do tega, da bi stopili pod vašim vodstvom na čelo našim ljudem-socialistom, bilo bi pač težko dopovedati delavcem, da so ti, katere ravno zaradi bogastva najbolj sovražijo, njihovi resnični prijatelji.“

Na tak pomislek odgovarja dr. Glück: „To, kar so najduhovitejši vidci naši gledali v našem rodu, mora se zgoditi. Bajke, ki so se pridružile njihovim veličastnim idejam, je porušila sicer že zdavna veda, a duh teh idej je ostal. Velike naše ideje, ki že dolgo vladajo svet, govoré jasno, da je za vladanje sposoben le naš rod. In to bo ostalo, naj počno drugi, kar hočejo. Tudi v socialistični državi bode vladal Izrael; seveda ne na prestolih, katere preje uničimo, in ne pri žrtvenikih, ki s svojimi žrtvami in s svojimi žreci vred davno pogoré v čast duha v vesoljstvu; vladal pa bode s svojimi idejami, s svojim umom. Saj vidite lahko, da so začetki vse sedanje omike naših mislecev plod in da je naš rod, dasi od vseh surovo preganjan, od vseh zaničevan, vendarle voditelj celi Evropi.“

Ideal socialistične bodoče države pod židovskim vodstvom slika dr. Glück dalje: „Država, kakor si jo misli socialist, kjer bodi vse skupno, vse last vseh, bode v resnici — naša država zato, ker je samo Izrael sposoben jo voditi in vladati. Tudi drugim privoščimo sreče, a sreča njihova bodé v tem, da bodo urejeni in oslobojeni — nam služili.“ Kako pride do tega novega judovskega kraljestva na zemlji? Na ta način: „Vedno jim moramo kazati, kaj jih teži; moč verstva in duhovstva moramo razbiti; ravno tako tisto oholo plemstvo in kar je ž njim v zvezi; razgnati moramo

lažnivi sijaj, ki nekaterim leskeče krog glave in v katerega imenu zahtevajo le zase predpravic. S tem bomo najlože odvrnili nasprotstvo ljudstva do nas; sedaj nas res sovraži, toda le zato, ker mora nekaj sovražiti v svoji nezadovoljnosti. Dajmo mu v njegovi sredi predmete sovraštvu in s tem zavarujemo sebe."

To pa je le ena osnovnih misli socialističnih voditeljev; druga je ona o koncentraciji vsega kapitala v rokah le nekaterih kapitalistov. Splošno obubožanje („Verelendungstheorie!") privede prej ali slej do tega konca v kapitalistični državi. Prehod iz nje potom revolucije v novo socijalistično je nekaj samo po sebi nujnega: „Delavci se nas bodo kmalu navadili; da jih pa še bolj privežemo k sebi, moramo jih učiti, da so prav sedanji kapitalisti najboljše sredstvo, da se razruši kapitalistična dôba in se zameni s socialistično. Ko bode ves imetek le v nekaterih rokah, tedaj bode pač lahko prisiliti še te, da ga odstopijo in dadó vsem v skupno posest. Zato je najprimerneje, da sedaj polagoma izginja posest iz množice in da jo dobe samo nekateri v roke. Kapital bode potemtakem samega sebe ujedel. Če jih bodemo tako učili, ne bode se jim zdelo več čudno, da so jim kapitalisti prijatelji, in kmalu bodemo dovolj močni za naskok."

Ker pa vendar ne bo vsak delavec za to, za revolucijo, treba nastopiti z nasiljem tudi proti njemu, treba torej teroristične propagande: „Kdor bi izmed naših ne hotel misliti z nami iz drugih vzrokov, prisilimo ga s tem, da ga ostrašimo in mu podamo na izber, je-li hoče imeti največjo silo in najživotvornejšo moč naše dôbe, namreč socialno demokracijo, proti sebi ali zase."

Take so misli židovskega z Marx-Engelsovimi nauki prepojenega umnika.

Posledice socialističnih naukov so — upori, poboji, nered: „Vobče je socialistično gibanje krenilo v tem času na zla pota. S silo, s krvavo prekucijo so si hoteli delavci pridobiti svojih domišljenih pravic. Zločinci so se odgajali v socialistični šoli. Hladnokrvno so gledali smrti v obličje. Med seboj so se navduševali s knjižicami in shodi. Besnost je rasla od dné do dné. S krvjo so si pisali prisege, da nikdar nobeden izmed njih ne bo iskal pri duhovniku pomoči, da ga tudi na smrtni postelji ne bo pustil k sebi" (str. 495). — „Bili so žalostni časi. Kdor je zašel med socijaliste, bil je nakrat vrtoglav. Slast po novem, boljšem času se mu je vzbudila; čuda naglo je odvrgel raz sebe vse, kar ga je

vezalo s prošlostjo: vero, molitev, pridnost, varčnost, poštenje. Napuh se je zbratil s sovraštvom in rodil nebrojno zla. Poštene delavske družine, ki so še nedavno živele zadovoljno s svojim uboštvom, tolažeč se z očetovsko previdnostjo božjo, izpremenile so se v živ pekel. Če so tudi stradali otroci in prosili kruha, če je plakala žena in prosila moža, naj skrbi za njo, naj skrbi za nebogljene črviče svoje, bilo je vse zastonj. Prva mu je bila socialistična družba, shodi in listi, in če je tudi imel vzeti na posodo ali zastaviti najpotrebnejšo obleko, moral je dobiti denar zanje. Razdivjanosti je bilo vedno več."

Razumljivo! „Na zastavi, katera vihra socialističnim delavcem v boj, je zapisano s krvavimi črkami: Za kruh, za življenje! Rešiti in ohraniti si obstanek življenja. Lakota in revščina lastna in družine njegove pa jim rodi mnogo strastij, hujših in silnejših, nego karkoli drugega. Koder si z bledih in upalih lic, katerim se pozna glad in trpljenje, izbrisal še edino upanje prihodnjega življenja, tam ti v znamenju lakote riše strast neizbrisna znamenja sovraštva, želje po maščevanju, krutosti in divjosti."

Kdo naj bi se še čudil, če začuje pozive: „Hajdimo nad bogatine, ki se maste od naših žuljev! Pokončajmo jih!" „Poderimo tvornice, kjer nas sužnijo trinogi!" „Smrt vsem, ki se nam vstavljajo!" „Vse je naše. Mi smo bogovi in kralji. Narava in znanost nam ponujata pomoč; za nas delujeta. Strup in samokres, vrv in sekiro rabimo proti zatiralcem!"

Taki nazori se rode v liberalno kapitalistični družbi v srcih tistih, ki so zavisni od nje in ki jim je vsakdanji kruh in samohranitev edino vprašanje. Kapitalistična družba pa, ki ji je le dobiček, denar vse, a človek delavec le sredstvo, da se ž njim pridobiva in množi kapital, je zopet sama izraz onih idej, ki jih je rodila moderna etika v zvezi z naravoslovnimi nauki o selekciji močnejših in boju za obstanek.

Tovarnar Ulmer modruje takole (str. 304):

Taki ljudje, ki so v tistem tako imenovanem proletarijatu, niso za nikamor drugam; narava že sama odloči človeka za to, kar naj bo. Saj je prav tako pri živalih. Konj, vol in osel so vsi za vožnjo, toda vsak po svoje. Osla ne vprega nihče pred kočijo, od vola nobeden ne zahteva urnosti. Kakršno je pa njihovo delo, taka je tudi hrana in stanovanje. Za osla je osat in koprive pa — palica, za konja pa oves. Z ljudmi tudi ni drugače; razloček je že v

naravi; neolikanih butcev menda nobeden ne bode primerjal z — nami.“

Drug tovarnar modernih nazorov Sock izpoveduje (str. 305): „Jaz sem popolnoma prepričan, da velja Darwinov nauk o boju za obstanek še dandanes. Med živalimi so tiste vrste ostale, ki so bile zvitejše, premetenejše in močnejše od drugih. Tako je tudi z ljudmi. Pravice do življenja nima človek nobene; kdo naj mu jo da? Še manj pa ima pravice do prijetnega in lagodnega življenja. Zato se ne more prav nič pritoževati, če slučajno propade po lastni neprevidnosti!“

Svoja sinova zato uči ta modrijan brezobzirnosti: „Čujta, mladiča, zapomnita si to: Tudi vidva nimata nobenih pravic; nekaj močij vama bodem jaz zapustil, pravico pa si morata delati sama. V življenje vstopita z raztegnjenimi komolci, kolikor več jih odrineta, tem bolje bode za vaju, tem več pravic si priborita!“

In tretji tovarnar Tauber? Tako (str. 304): „Kaj pa to nas briga, kako se drugim godi? Vsak naj zase gleda, kakor more! Kdor propade, ni ga škoda, saj ga pokoplje le lastna neumnost.“

Absolutni egoizem ne pozna absolutno veljavnih nravnih načel.

Ulmer tako utemeljuje relativnost vseh nravnih norm: „Vse se menja na svetu; kar so včasih imeli za slabo, to je sedaj dobro, in narobe. Kdor presega z razumom ostalo nevedno tolpo ljudij, lahko spravi brez truda največjo neumnost med ljudi pod imenom največje čednosti.“

Ljubezen do celote, do domovine je ena takih največjih neumnosti: „Koliko se vpije in razgraja o ljubezni do domovine, in vendar nihče ne ve, kaj je to. Izmislili so si to besedo mogočniki, ki so potrebovali, da jih ljudstvo brezpogojno sluša, in kar so hoteli doseči sebi v korist, to so raztrobili v svet, češ da je potrebno za domovino. Kaj je domovina in koliko je vredna? Gotovo ne več, nego ima v sebi bogastva in močij. Čemu torej toliko ovinkov! Zakaj nam vpijejo: Ljubite domovino! Naj rajši reko: Ljubite sebe in izkušajte, da si ohranite in vedno večate svoj imetek, potem bode vedno več ljubezni vredna naša domovina.“

Korist, dobiček — to je domovina. Čim več dobička da „domovina“, tem višje jo ceni — špekulant. Materija vse, ideali — nič.

Kam mora privesti družbo to naziranje z vso silo notranje načelne moči? Do tja, da z „raztegnjenimi komolci“ odriva tekmece

od preljube domovine — dobička. Brezobzirna konkurenca pa vodi do — uničenja. To izpričuje pisatelj z vzgledom:

„Ker mu je po njegovem mnenju prišel Tasp s svojo parketno tvornico v škodo, izkušal se ga je iznebiti in sicer tako, da bi on kolikor možno mnogo parketov izdeloval, katere bi po najnižji ceni, čeprav v izgubo, prodajal. Tekmec bi pri tem ne mogel uspeti in vse bi bilo dobljeno. Tako so se po novi slobodi uničevali in se še uničujejo podjetniki in delavci.“

In vprašamo se: Kje je pa vest?

Načelo svobode pomiri človeku nove dobe, Ulmerju, pamet in vest, češ: „Delavec ima svobodo, da si izbere kogarkoli in kakorkoli, torej imam tudi jaz slobodo, da si izberem delavce, kolikorkoli in kakoršnihkoli; zlasti še, ker ima vsakdo pravico tekmovati z menoj. Sam zase stojim, sam zase padem; skrbeti moram, da ostanem. Ravnanje moje pa je pošteno, ker nikogar ne silim.“

Po tem načelu je delavec izročen na milost in nemilost podjetniku, zavisen popolnoma od samovolje njegove. Pisatelj zato pripominja: „Toda mož ni pomislil, koliko lože zmaguje v tem boju on sam, nego delavec, ki nima drugega, kakor prazne roke, ki pa vendar vsak dan potrebuje stanovanja, hrane in obleke. Čudna je potemtakem delavčeva svoboda, čudna njegova prosta volja. Tu velja: delaj, bodi zaslužek kakoršenkoli, če nečeš, da pogineš od gladu ti in tvoja družina.“

Denar — sveta vladar! Ulmer: „Brez denarja ni nič. Denar je prva stvar na svetu. Koder je dovolj denarja, tam je tudi vsega drugega dovolj. Tista država je srečna, ki je bogata, kakor je tista družina srečna, ki ima dosti denarja. Toda denar zaleže in koristi le tedaj, če ga je obilo v rokah jednega človeka. Le tedaj je mogoče rabiti denar za velika podjetja in tako zbirati vedno novega bogastva. Če je denar razdeljen, če ga je nekoliko tukaj, nekoliko tam, tedaj mu je ubita moč za večje naprave in večja dela. V bogastvu je podjetnost, iz podjetnosti izvira blagostanje; zato je pa človek najbolje izvršil svoj namen, če je obogatel.“

Gotovo je mnogo resnice v teh sklepih, a le dokler denar ni sam sebi namen, ki se kaže v tvorbi kartelov, trustov in podobnih organizacijah kapitala v svrho — pomnožitve kapitalove moči in z njo diktiranja cen. Kam dovede napačno pojmovanje o vrednosti in namenu kapitala, priča pisateljeva kritika: „Če ni ni-

kogar, ki nam pomore krotiti jezo, potem ni nikogar, ki bi nas rešil. Postali bi — zverina! Jedina vera ga more krotiti v jezi in želji po maščevanju. Treba je videti krivično zatiranega reveža, kadar se spominja svoje nezaslužene bede. Raste in kipi, kakor hudournik. In če je takih na tisoče, na miljone, kdo se jim bo ustavljal? Človeška beseda in človeška moč pri njih ne opravi nič; za to je treba le božje veljave. Brez vere so taki reveži hujši nego divja zver in strah in grozo vzbujajo povsodi, koder nastopijo."

Ni čuda, če se mladi sociolog s skrbjo povprašuje (str. 306): „Ali pa bode mogla taka družba, s takimi nazori, s tako nravnostjo, s takimi načeli o pravici, o domovini, o veri — ali bode mogla obstati dolgo?"

Da posameznik mora propasti v taki novi družbi, priča v povesti zlasti delavski voditelj Kosem. Da pa tudi družba vobče ne more ostati v miru in redu, pričajo razbita tvornica Ulmerjeva, poulični nemiri in poboji. Kakšen mora biti zaključek razvoja v novi dobi, to pisatelj tudi izpoveduje, ko uči, da je socialna prekucija nujen postulat novodobnega družbnega reda.

Je-li prav gledal, prav sklepal dr. Krek l. 1893? V bistvu gotovo, v obliki pa je čas sam prinesel popravek v l. 1914 s — svetovno vojsko. Grmenje topov, prasketanje strojnic in pok granat vsem čisto jasno odgovarja, da ni mogla dolgo obstajati družba z novomodnimi nazori o človeku in tvari. Strup in samokres, moralna anarhija in popolno uničevanje kulturnih dobrin zaključuje novodobno vrhovno načelo, da je človek sam sebi gospod, nikomur odgovoren gospodar, ki ljubi le samega sebe in svoj — dobiček.

Vsesplošno razdejanje je krona — moderne kulture brez Boga.

In ko gledamo z grozo v dneve dolge, krvi polne svetovne morije, pa se s pisateljem z žalostjo zavemo resnice: „Ko so se gostje vračali domov, svetil je mesec in v njegovi bledi luči je sijal križ svetoštefanskega stolpa. Zdelo se je, kakor bi bil hotel posebej opozoriti ves Dunaj, da je že devetnajststo let svet odkupljen in odrešen. A tje, kamor kaže križ, ne povspenjajo se več ljudje nove dôbe; predaleč, previsoko jim je. Smer njihovega razuma in srca je — prst in blato. Mesec je mnogo videl na svetu, a da bi znal govoriti, zaklical bi, da toliko trdih in pustih src, toliko razdejanega uma, kakor v novem času, ni še gledal nikdar."

Ker svet v novi dobi ni mogel do križa, ker mu je bil previsoko in predaleč do njega, pa je zato danes zlezel v prst in blato — da živi v jarkih in rovih kakor Darvinov pračlovek . . . To je konec teorije o postanku človeka in njegovi selekciji ter nauka o boju za obstanek — zakonita socialna revolucija; boj vseh proti vsem v podzemeljskih rovih! . . .

Prav ima plemenito, globoko versko čuteče srce Pavle, najidealnejše slike krščanske ljubezni in nesebičnosti, ko zre v temno bodočnost: „Ne bojim se zase. Bojim se pa za tiste, ki bodo v tej prihodnosti imeli samo posvetno upanje in jedino le pozemeljsko orožje. Morda res pride kaj hujšega, toda po božji previdnosti bode gotovo le zato, da se slabo uniči in da se dobro pokaže. Po vsakem viharju sije lepše solnce, nego je sijalo pred njim. Samo gorje tistim, ki v tem viharju ne bodo imeli varnega krmila, ki ga daje krščanska vera srcu človeškemu.“

Kako globoko umeva mladi sociolog novodobni življenski problem, pričajo besede, ki jih je položil v usta te plemenite deklice:

„Kje pa se more človek naučiti krepostij, če ne v boju s svojo napačno ljubeznijo do samega sebe? Ko je ta premagana, premagan je najhujši sovražnik kreposti, pa tudi naše sreče. Vse to, kar nam more dati svet, so le drobci sreče in zato je tako žalostno na zemlji, ker se nekateri z vso silo poganjajo za te drobce in pri tem pozabljajo na celoto, sebi na škodo. Ko so že dosegli, kar so želeli, potem šele vidijo, da jih to ne more osrečiti, in namesto sreče se jih loti žalost in za žalostjo jeza in za jezo morda celó obup.“

Proti načelu, naj si človek sam išče in dela pravico, uči naš sociolog, da „človek ne živi sebi in ne umrje sebi, marveč živi in umira Bogu, ki ima največje pravice do njega.“

Proti kapitalistični družbi, ki zre v proizvajanju blaga in ž njim zvezani množitvi kapitala prvi in glavni življenjski namen, postavlja dr. Krek drug nauk o pomenu in namenu dela in kar je z njim v zvezi (str. 443): „Toda, gospod Ulmer, delo samo je dolgočasno, je pusto, kajne? Delu je treba tudi nekega višjega oblaženja, sicer človeka utopi; zraven mu je pa tudi treba uspeha, in ta uspeh ni v rokah človekovih, marveč v rokah tistega gospodarja, ki je ustvaril človeka za delo in za kazen, za greh primešal njegovemu delu — trpkosti in težav. Delu je treba blagoslova. —

Dal vam je angela, ki je s svojo molitvijo mečil trud in vam preganjal mrak s potnega čela, ki vam je primolil božjega blagoslova. Božji blagoslov se pa more ohraniti z dobrimi deli. Ne samo zase, ne samo za svoje najbližje, marveč za družbo človeško, za svoje brate in sestre delati, mora biti delujočemu namen, da se delo osladi in pokaže v nekem višjem, prazničnem sijaju."

V pojmovanju dela se kaže ves svetovni nazor družbe in dr. Kreka samega. Tam skrajni egoizem, tu naglašanje dela za družbo, celoto naroda („brate in sestre"); tam brez Boga, tu prošnja za božji blagoslov; tam pusto delo, tu delo za zadoščenje — praznični sijaj, ki ga daje vzvišena verska misel.

Pojmovanje dela določa naziranje o bistvu in namenu delujočega človeka samega. Kaj je tam v novi dobi človek? Stroj in sredstvo brez pravic, dokler se v tekmi ne povspne v višino onih, ki imajo denar. Krščanstvo pojmuje delo drugače: zadoščanje je za krivdo, kar more le biti, če je človek zavisen v vsem svojem ravnanju od neke nadnaravne avtoritete. Človek je podoba božja, torej bodi tudi njegovo delo tej obliki primerno cenjeno. (Prim. str. 8.) Ker leži končni namen izven človeštva, mora biti tudi končni namen dela izven dela: delo ni samo sebi namen. Čim večja je stopinja namena, tem višja je cena dela. Najvišji namen je v čast božjo, tako delo je — sveto. Dokler je v delu le nekaj tega svetega odsvita, je še vedno — idealno. Konča se posvetitev tedaj, kadar je pomotoma materija v ceni enaka božji podobi.

Kardinalna točka dr. Krekove socialne preosnove tiči ravno v naziranju, da potrebuje vsako uspešno delo božjega blagoslova, angelov, ki prosijo neprenehoma za blagoslov božji.

Tak angel je v povesti — Pavla, hči brezobzirnega tovarnarja Ulmerja. Pomaga ji bridko preizkušena operna pevka Lidija. Pavlina molitev izprosi blagoslova tudi po srcu plemenitemu, dasi v egoistični moderni družbi vzgojenemu, a socialno naobraženemu in globoko čutečemu Gabrijelu Lannerju, ki postane vzor krščansko socialnega podjetnika. Njegova od Pavle kupljena tvornica je vzgledno urejena. „Med delavci in njim vladata pravica in krščanska ljubezen. Delavska govorica imenuje srečnega tistega delavca, ki je sprejet v Lannerjevo tvornico."

Tako je dosežena med velekapitalom in delom proletarijatovim tista harmonija, katere Gabrijel poprej niti ni mogel slutiti, dasi je on „čudak" razglabljal o preosnovi novodobne družbe, češ, „da

družba človeka tako ne more obstati, kakor je sedaj.“ Njegov nazor (str. 304), da mora „lačni, za vse pripravljeni proletarijat — poslednji stan — vstopiti v službo proizvajalcev, da ž njimi vred pomaga propadu ostalih stanov,“ se je izpremenil v novega, da je srečna rešitev družabnega preobrata možna le v mejsebojni pravičnosti in krščanski ljubezni delavcev do podjetnika in narobe.

To je en vzgled — krščanske socialne preosnove. Drugi je za stopinjo višji: delo za zapuščene, za reveže, za sirote. Delo krščanske usmiljenosti. Pavla ustanovi za skupiček od prodane tvornice „Zavod za zapuščene delavske otroke“ in ga izroči upravi redovnic, med katerimi „Bogu v čast“ delujeta več let ona in Lidija.

Sveto, blagoslovljeno delo . . .: „Svet nima nič lepšega, nič veselejšega, nego so uspehi krščanske ljubezni“ (Pavla).

Še eno misel, ki jo je pozneje dr. Krek večkrat naglašal, je treba tu navesti; misel namreč o zakonu, družini in ženskem vprašanju. Kako sodi o tem, je razvidno zlasti tu (str. 302), kjer kritikuje i to stran nove dôbe: „Takih ljudij ima le preveč nova dôba. Nič se jim že več ne ljubi, najlepše dolžnosti človekove prepuščajo drugim najetim ljudem. V družinskem življenju že ni skoro opravka, ki ne bi ga novodôbni stariši prepuščali plačanim osebam. Vzgoja, poduk, strahovanje — vse to je v drugih rokah; morda bodo tudi stariši še posebej plačevali koga, da bode otroka namesto njih ljubil. Zato ni čuda, če se najimenitnejše zveze sklepajo tudi po plačanih posredovalcih, ni čuda, če tudi snubijo in se ženijo — po agentih in časnikih. Idealov ni več najti; strast s svojim teženjem po slasti kraljuje; denar in vseobčna popačenost jo podpira in ji dobavlja novega gradiva.“

V to splošno sliko „novodobne“ družinske sreče dobro spada način, kako se pripravlja poroka Ulmerjeve Pavle s Sockovim Leopoldom, ki med pogovorom o socialnih pravicah banalno meni, da mu zaenkrat „popolnoma zadostuje ena pravica, da sme ljubiti lepa, nežna bitja,“ češ: „Kaj pomagajo vse druge pravice, če bi ne bilo veselja in slasti ljubezni. Gospica Pavla, dajte mi do sebe to pravico, pa vam prepustim vse druge; s tem si pridobim nebesa in ne brigam se potem več za ves svet.“

Tako ta novodobni mladenič o ženski in ljubezni. In star ini? Tako: „Kmalu so govorili tovarnarji o ženskah sploh, o njih na-

menu in pomenu; z opolzlimi šalami so se kratkočasili. Vsak je razvijal svoje misli, ki so imele pri vseh jeden glavni temelj; namreč — uživanje, sebičnost."

Pravo srčno nagnjenje, čiste in vzvišene misli — v novi družbi niso doma. Zato pa odločajo materijalni oziri — večno zvezo dveh src: „V tem se je Sock posebno živo pogovarjal z Ulmerjem in mu pripovedoval, da mora oženiti svojega starejšega sina, ker mu tako preveč zapravlja in ni za nobeno delo. Kadar pa dobi ženo, tedaj postane pameten in poloti se resnobnega dela. Za take malopridneže je najbolje zdravilo zakonski jarem. Ulmer je tudi dejal, da svoji hčeri išče moža; domenila sta se, udarila si v roki in — zaveza med obema otrokoma je bila sklenjena."

In sreča, mir, zadovoljnost, ljubezen in druge potrebne vrline v zakonu? Za to se ne meni, kdor šteje le — koristi! Domeni se in udari v roko in — srca so zvezana in mirna . . .

K tej sliki iz višjih denarnih sfer drugo iz proletarskih, socialističnih krogov. Socialistka krčmarica Ida, Kosmova žena, razlaga na svoji ženitnini žensko vprašanje čisto novodobno (Bebel, Die Frau!): „Ženska si mora tudi z rokami služiti svoj kruh in zato mora biti pripravljena braniti svojo pravico, če ni drugače, tudi z rokami, tudi s pestjo. Solze, pravijo, so naše orožje, toda s tem orožjem si ne priborimo slobode. Jednakopravnost z moškim spolom zahtevamo v vseh ozirih; zato pa moramo pokazati svojo moč. Brez strahu v boj! Izgubiti nimamo nič drugega kakor sužni znak, ki ga nam je vtisnil sovražni duh, pridobiti pa vse. Slobodno si bodemo volile može, slobodno delale ž njimi, jednorodne in jednakopravne jim bodemo v vsem, brez izjeme. Svet nas hoče imeti in gledati samo v ljubezni. Zvé naj, da znamo tudi sovražiti, vidi naj, da umejemo tudi maščevati se. Slobodno hočemo ljubiti, slobodno tudi sovražiti. To je naš namen!"

Kosem in Ida se poročita pred magistratnim uradnikom, ločita se v pijanosti in pretepu, braneč svojo pravico „tudi z rokami, tudi s pestjo". Konec? Ida skoči v dunajski kanal, Kosem je zaprt radi revolucijonarnega hujskanja in nevarno zboli. Hčerko reši slovenski kostanjar in jo izroči Pavlinemu zavodu v izrejo.

Iz vsega, kar smo značilnega navedli, je razvidno, da je dr. Krekova socialna povest „Iz nove dobe" pravzaprav v leposlovno obliko prelita teorija o socialni krizi in preuredbi novo-

dobne družbe. V nji se odsvita njegova kritika liberalno kapitalistične in ž njo zvezane socialistične družbe, hkratu pa tudi že naznačita lastne reformne ideje v smeri sodobnega mladega krščanskega socijalizma. Vsa povest priča temeljito poznavanje osnovnih idej moderne družbe in njenih razmer ter globok študij socialnih teorij[1]) in pot, ki mora nujno voditi v propast, ako ne krene voz v smer, kjer je obilo — božjega blagoslova in z njim obilo srčne in materijalne sreče.

Iz tega vidimo, da je ta povest cel „evangelij“ nove dobe, ki jo naznanja v ožji naši domovini. Z letom 1894 se namreč prične praktično poslanstvo dr. Kreka med slovenskim proletarijatom. In to treba tu posebe opozoriti, da se vé potem prav ceniti vse poznejše njegovo socialno delo, pisano in nezapisano.

Od te socialne povesti iz l. 1893. do uredništva novega delavskega slovenskega glasila „Glasnika“ (1. št. 8. nov. 1894—30. decembra 1899) z geslom „Krščanski delavci združite se!“, je le mal, a popolnoma umljiv korak za pisca „Iz nove dobe“. Saj sam tu naglaša in opisuje pomen socialističnega in liberalnega časopisja, brošur in pisane propagande vobče.

Kar je bilo v povesti naznačeno, premišljeno v teoriji, stopi v „Glasniku“ na realna tla. Povest naj bi opozarjala slovensko razumništvo na prihod — nove dobe, njene slabe strani in potrebo korenite reforme, delavski list pa naj bi govoril v srca vsem tistim, ki so bili potisnjeni v zadnji družabni kotiček, jih vabil in družil, učil in vodil ter tako pripravljal novo dobo za stanovsko, narodno in versko zavedni delavski sloj.

Povestice in črtice, politični pregledi, male dnevne vesti itd., vse služi faktičnemu uredniku dr. Kreku v to, da prebudi socialno zavest slovenskega trpina in ga reši objema od židovstva vojene socialne demokracije temeljem programa, ki ga je istočasno oznanjal na Dunaju veliki reformator in agitator dr. Lueger: boj liberalizmu in socialni demokraciji in pozitivno reformno delo v smislu krščanske ljubezni in pravičnosti, krščanske karitativne misije.

Potrebe, temelječe v domačih političnih, gospodarskih in verskih razmerah, pa so kmalu zahtevale bolj učeno razlago socialnih vprašanj. V poljudni obliki je zato pričel razlagati pereča

[1]) Str. 155 omenja Lassalla, Fouriera; da so mu bili do tedaj do dobra poznani še drugi vplivni socialistični pisatelji, o tem govori vsebina povesti sama.

temeljna socialna vprašanja v malih sestavkih „Socialnih pogovorih.“ Treba je bilo pridobiti in vzgojiti razboritih socialnih mislecev in sotrudnikov v pisani besedi, govoru in — delu. Treba je bilo — primernih agitatorjev za novo dobo med Slovenci. „Pogovori“ naj bi razgibali duhove, razbistrili in razširili socialno pomovanje ter ustvarili temelj za splošno višjo socialno naobrazbo celokupnega slovenskega naroda v smeri od spodaj navzgor, to je v nasprotni smeri, kakor se je gibalo doslej — delo za narod od zgoraj naspodaj.

Dočim so bili „Socialni pogovori“ v „Glasniku“ namenjeni bolj inteligentnejšim delavcem in delavkam, je pričel za naobražence priobčevati v „Dom in Svetu“ od l. 1896—1900 „Socialne pomenke,“ kjer je isto snov kakor v „Soc. pogovorih“ obravnaval v strožji, temeljitejši obliki, v obliki razpravic vprašanja, ki jih je bil nekaj let poprej obdelal v leposlovni obliki „Iz nove dobe.“

Iz teh „pogovorov“ in „pomenkov“, ki so se rodili nekaj v občevanju z delavci, nekaj pa v socialnih razgovorih z mladimi ljubljanskimi semeniščniki, katerim je bil 5 let profesor dogmatike, se je rodila prva slovenska knjiga — „Socijalizem“ l. 1901. Kolikega pomena je postala za slovensko kulturno zgodovino, priča dejstvo, da propovedujejo tista načela, ki jih oznanja „Socijalizem“, tudi „Sklepi“ II. slov. kat. shoda. To pa je gotovo najboljša kritika teorije, če postanejo njeni nauki — temelj in pravec kulturnega dela. Značilno je, da nosi ravno II. slov. kat. shod odlično socijalni pečat![1]

Često je bilo vsled dnevnih razmer in potreb načeti in obdelati i posebno socialno vprašanje v posebni knjigi in knjižici. Tako je l. 1895 poslal dr. Krek v svet svoje „Črne bukve kmečkega stanu“, katerim je dodal še eno najvažnejših in po sodbi odličnih mož najboljše delo „Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov“. V posebni knjižici je pojasnil l. 1909 „Starostno zavarovanje kmečkega stanu“.

Pozabiti pa ne smemo še enega dela, ki je ostalo v pomnoženem rokopisu ljubljanskih bogoslovcev. To je „Ekonomija“, ki

[1] „Kdor hoče umeti sedanji kulturni razvoj slovenskega naroda,“ pravi dr. Evg. Lampe v svoji kritiki „Socializma“ v „Dom in Svetu“ l. 1902, str. 166, „se mora vglobiti v te socialne razprave in sklepe. Njih načela so povzeta iz „Socializma“ in papeževih okrožnic.“

izpolnuje „Socijalizem“ v glavnih potezah. Nastala je iz socialnih predavanj za bogoslovce v ljubljanskem semenišču in ostala neredigirana v nekaterih rokopisnih izvodih last poedinih slušateljev.

Ne bila bi ta slika literarnega dela dovolj pregledna, popolna itak ni in ne more biti na tem mestu, če ne bi kronološko navedli učenih razprav in člankov v „Katoliškem Obzorniku“ in „Času“. Pripomniti treba tudi, da je bil „Obzorniku“ eno leto celo urednik.

V prvem letniku „Kat. Obzornika“ l. 1897 sta priobčena dva dr. Krekova članka: „Materijalistično modroslovje“ ter „Stanovanja delavskega ljudstva“. V drugem l. 1898 sta članka: „Zgodovina delavskega varstva in zavarovanja v Avstriji“ in „Načelo gospodarskega liberalizma v razpadu“. V tretjem l. 1899: „Marksizem razpada“. V četrtem l. 1900: „Katoliška cerkev v Evropi in XIX. vek“, „Anarhizem“ ter „Katoličtvo — naša edina rešitev“. V petem l. 1901: „Leon XIII. — socijalni papež“ in „Friderik Nietzsche“. V šestem l. 1902: „Ustava in politiška upravnost“. V sedmem l. 1903: „Po čem se bodo ločile politične stranke v bodočnosti?“ „Etiški temelji gospodarske vede“. V devetem l. 1905: „Moderna veda in religijozno vprašanje“, „Skrajni struji v moderni etiki“, „Državljanski zakonik“, „Zakon v Avstriji“ ter „Jakobinska svoboda“. V desetem l. 1906 imamo dva osnutka za ljudska predavanja: „O razporoki“ in „O svobodni šoli.“

V „Času“ pa dobiš l. 1908: „Narodni politiški program“, „K poglavju »Narodna avtonomija«“, „Delavsko zavarovanje“ ter „Ločitev Cerkve in države“. Leta 1909: „O kartelih in trustih.“

Izmed vseh razprav je povzročila posebno ona o ločitvi Cerkve in države veliko pozornosti, a tudi načelnega odpora. Svetovna vojska priča, da je bilo dobro, ko je dr. Krek načel to velevažno načelno vprašanje. Ureditev razmer po vojski morda prinese i ureditev tega vprašanja. Tedaj se pokaže, kedo ima prav, ali zagovorniki sporazuma z državo in z njim v nujni zvezi stoječe zavisnosti ali tisti, ki hočejo ločitev in nezavisnost.

Druga tudi v trenutku svetovne bojne igre posebno zanimiva razprava je „Katoličtvo — naša edina rešitev“. Kdor je resnično dober patrijot, bo z zanimanjem bral zlasti stran 305. in sledeče! Kar je bilo napovedanega že pred 20 ali 15 leti, je danes živa, krvava in — žalostna resnica . . .

Še to k zaključku. „Zora“, glasilo slov. kat. akad. mladine: „Mladost“, list naše kmetske mladine in drugi listi politične barve, posebno delavski list „Naša Moč“, ga štejejo za sotrudnika. V „Zori“ je napisal velepomenljiv članek o jugoslovanskem vprašanju.

Ako bi pozabili na „Vestnik kršč. soc. zveze“, ki ga je poklical v svet l. 1913 in ga vodi, piše in urejuje dr. Krek, bi slika njegovega literarnega dela bila tudi le — fragment.

Končna sodba? Ustvari si jo vsak sam!

J. Puntar.

Dr. Krek in izobraževalno delo.

Vse izobraževalno delo na Slovenskem do Krekovega nastopa ni imelo prave temeljite podlage. „Čitalnice“ so zbirale v svojih prostorih meščanske sloje, po deželi pa imovitejše trgovce, kmetske kroge in uradništvo. Na veselicah in v slavnostnih govorih se je končalo vse delo za narod.

Da je treba delo za narod postaviti na druge trdnejše temelje, to spoznanje je rodila zlasti dr. Mahničeva kritika javnih razmer. Praktično pa je pokazal šele dr. Krek pravo pot s tem, da se je lotil dela med najmanj upoštevanim slojem — delavstvom. Globoko umevanje sodobnih socialnih razmer ga je privedlo do prepričanja, da treba dvigniti najprej delavca in vobče pomagati „nižjim“ slojem, ako se hoče dvigniti ves narod na višjo stopinjo omike.

Pričeti z delavstvom in končati z delom za celokupen narod, za prospeh celote vseh slojev: to je bil od početka vedno smoter dr. Krekovega dela.

Vsako delo pa mora sloneti na umevanju in zaupanju tistega, za kogar se kdo žrtvuje. V ta namen je služila dr. Kreku najprej živa beseda, govor, shod, zborovanje, sestanek, seja; živi besedi je moralo priti na pomoč živahno pero.

Zaupanje mora temeljiti edinole v ceni osebe, ki uči — novih stremljenj. Oseba dr. Kreka je često sama dovolj dosegla s svojim priljudnim, živahnim, šaljivim in vseskozi demokratičnim nastopom. Z njim si je pridobil mnogo udanih prijateljev in zvestih somišljenikov, kar je bilo neprecenljive vrednosti za ogromno delo — nove dobe med slovenskim delavstvom in narodom vobče.

Velikega pomena je njegova — sokratična metoda pri razmotrivanju socialnih vprašanj. Sredi delavcev in delavk stavi vprašanje za vprašanjem, odgovor za odgovorom. Vse z veselim, optimističnim, jasnim čelom, gotovim in zaupljivim pogledom. Kdo ne bi začutil bližine resnično novih misli? Krog agitatorjev in agitatinj se je večal, naraščal na tisoče. Ni bila samo moč ideje, bila je tudi enakovredna moč osebe, ki je ustvarjala višjo stopinjo ljudske naše izobrazbe!

Moč besede in ideje —: „Organizacija!“ Vedno in povsod in pri vsaki priliki: „Brez organizacije ni nič; organizirajmo se!“ Ljudem vlijmo samozavest, pogum in dajmo jim vero v zmago pravične in dobre svoje stvari. Zato mora vsak poedinec organizacije vedeti, za kaj gre, biti natančno oborožen z uma svetlim mečem in znati se boriti v besedi z nasprotnikom in celim shodom, ako treba. Če ne zna, treba ga naučiti v — govorniškem tečaju. En sam ne zmore vsega dela, treba torej še drugega, tretjega, desetorice in še več četovodij. Ti morajo biti posebno odbrani in nadarjeni mladi delavci. Premalo: tudi delavkam treba voditeljic. Povelje potem: Ven iz mesta v drugo mesto, na deželo, od kraja do kraja k napadu nasprotnih vrst, razgibu zaspancev. Od nedelje do nedelje, leto za letom brez prestanka in oddiha!

Ne samo ideje, tudi ne samo oseba, tudi še moč oblike in metode, moč organiziranega dela!

Kedaj in kje pa se je pričelo? Vidovo nedeljo l. 1894. Izlet delavski. Razgovor o delavskih vprašanjih. Isti dan že rojstvo „Slov. katol. delavskega društva“ na Slovenskem. Novo življenje, novi vidiki. Toda dr. Kreku se je zdel ta sicer obširni delokrog pretesen. Zamislil je kmalu še drugo organizacijo, organizacijo mladine in delavk. V „Mladeniškem društvu“ je zbiral mlade fante k predavanjem in zabavi. Iz tega društva se je rodila pozneje „Slov. kršč. soc. zveza“, v nji pa prekrasna mladinska organizacija „Orel“. Za delavke je zasnoval posebno „Katol. društvo za delavke“.

Tako je bil položen že v početku temelj za izobraževalno delo med moškimi in ženskimi plastmi slovenskega delavstva v Ljubljani, od koder se je pod dr. Krekovim nagibom razvilo delo tudi po deželi in izven nje.

Velikega pomena za izobrazbo so postali razni „pomenki“, ki jih je vpeljal in vodil v teh društvih. Dali so obliko za poljudno razglabljanje najraznovrstnejših vprašanj.

Demokratična misel se je pod njegovim vodstvom okrepila posebno od onega trenotka, ko je pričel dr. Krek uvajati mlade idealne dijake v delavske kroge ter zlasti pri govorniških vajah seznanjal svoje delavce z dijaki in narobe. Tu je preprost delavčev govor o isti tvarini tekmoval s formalno bolj izobraženim, a realno manj poučenim in izkušenim dijakom. Mejsebojno umevanje „nižjih“ in „višjih“ slojev v tem krogu je moralo zbližati oba do tedaj si dokaj neznana in po čustvovanju in mišljenju tuja kroga: delavstvo in slovensko razumništvo.

Odkar se je ustanovila „Slov. krščc. soc. zveza“ po zgledu velike organizacije nemških katolikov, je postalo delo dr. Kreka, ki je ostal predsednik od početka, vsestransko in prostrano ter s tendenco, da postane prava kulturna matica vseh Slovencev. Pod njegovim vodstvom se je osnovalo polno raznovrstnih „odsekov“, izmed katerih je bil vedno najvažnejši „socialni“, ker je podajal članom in nečlanom osnovne pojme o socialnih tvorbah ter v poljudni obliki razmotrival dnevna socialna vprašanja s krščanskega stališča. Nekateri odseki so pozneje postale samostojne organizacije, n. pr. „Rafaelova družba“, „Sveta vojska“, „Orel“.

Sicer pa bo vse dr. Krekovo delo mogel prav oceniti le tisti, ki bo spisal zgodovino „Slov. krščc. soc. zveze“ ob njeni 25 letnici. Koliko sej in koliko novih pobudnih misli je prišlo tu v pretres, o tem vedo mnogo odborniki in zapisniki sej. Če nam tedaj dopusti čas, da uresničimo misel o slovenskem ljudskem vseučilišču, ki naj bi bila naša prava visoka šola za vse inteligente vseh slojev, se bo treba v prvi vrsti zahvaliti dr. Krekovi neumorni delavnosti ter velikanskemu obzorju, pridobljenem v resnem trudu za občo dobrobit. Vse, kar so drugi narodi storili za svoj prospeh, je našlo globok odmev v njegovi duši in vse je šlo predelano in preosnovano skozi njegovo srce med slovenski narod. „Zadružna šola“, „Gospodarska šola“, „Trgovska šola“, „Gospodinjski tečaji“ so izraz njegovega velikopoteznega izobraževalnega načrta.

Pribiti pa je treba tu to, kar je priporočal l. 1900 na II. slov. kat. shodu v svojem govoru „Socijalne naloge avtonomnih zastopov“. Svetoval je, naj bi občine, mestne in podeželske, ter dežela sama osnovala rokodelske, obrtniške in trgovske strokovne šole. Sprožil je bil tudi že misel o gospodinjskih šolah. Predlagal tudi posebne ljudske knjižnice, opozarjal na poljudna predavanja. Za revnejše sloje je nasvetoval „ljudske pisarne“, ki bi brezplačno delile ljud-

stvu pravni in drugovrstni pouk, češ, da je „umstveni napredek glavni pogoj političnega napredka in organizacije“.

Kakšen duh naj bi vel v vsem delu za splošno narodno dobrobit, pa je izpovedal v svoji v leposlovno obliko zaviti kritiki novodobne družbe „Iz nove dobe“: Delu je treba tudi nekaj višjega oblaženja, sicer človeka otopi; zraven mu je pa tudi treba uspeha, in ta uspeh ni v rokah človekovih, marveč v rokah tistega Gospodarja, ki je ustvaril človeka za delo in kazen, za greh primešal njegovemu delu trpkosti in težav. Delu je treba blagoslova. Božji blagoslov se pa ohrani z dobrimi deli. Ne samo zase, ne samo za svoje najbližje, marveč za družbo človeško, za svoje brate in sestre delati, mora biti delujočemu namen, da se delo osladi in pokaže v nekem višjem, prazničnem sijaju.“

Iz tega osnovnega dr. Krekovega nazora izvira tudi tista njegova izpoved v klasičnem govoru ob desetletnici slov. kat. akad. društva Danice l. 1904, da naj bo duhovnik — servus servorum! In spomnimo se na besede Lidijine v omenjeni povesti „Iz nove dobe“ o hčerki starega kapitalista Ulmerja: „Dal vam je angela, ki je s svojo molitvijo mečil vam trud in vam preganjal mrak s potnega čela, ki vam je primolil božjega blagoslova.“

Ni-li bil često tak angel naš slovenski duhovnik? In ni li dr. Krek tako pojmoval svojega — poklica?

In tako lahko upravičeno trdimo, da se pričenja z dr. Krekom v naši slovenski kulturni zgodovini nova — socialna doba. Prišle so z njim nove misli in nove poti, nova beseda je objela srca vseh in prevstvarila in prebila meje vseh slovenskih dežel: delo poedinca za dobrobit in napredek narodne celote.

Ozrimo se nazaj in sodimo — blagoslov!

J. Puntar.

Dr. Krek in delavstvo.

„Predstavljati si moramo, da ne delimo delavcem milosti, ampak pravice.“

Besede dr. Kreka na prvem slov. kat. shodu v Ljubljani leta 1892.

Bilo je Vidovo nedeljo leta 1894, ko je priredilo delavstvo bivše ljubljanske predilnice skupen izlet in sv. mašo na Šmarni gori.

Z delavstvom je tedaj romal tja gori tudi mlad duhoven — šenklavški kaplan —, da opravi za delavstvo sv. mašo. — Bil je to tedaj še splošno nepoznani dr. Krek. Ni še stopil prvič v stik z ljubljanskimi delavci, ko je bil že prej ustanovil v Idriji katoliško delavsko društvo.

Kakšne misli so ga navdajale, ko je ljudem razkazoval gorenjske velikane in jim razlagal razne druge stvari, si more vsak misliti. Z odkritosrčno ljubeznjivostjo si je pridobil srca vseh v kratkih trenotkih.

Še isti dan se je na njegovo besedo započelo „prvo ljubljansko delavsko društvo“, ki je v poznejši dobi storilo med delavstvom veliko dobrega v vsakem oziru.

Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani je bilo torišče dr. Krekovega dela v oni dobi. Odkar se je ustanovilo to društvo, je bil dr. Krek vedno med delavci kot učitelj in svetovalec.

Koncem leta 1894. se je po prizadevanju dr. Kreka ustanovil prvi slovenski krščanski delavski list „Glasnik“, katerega duša je bil dr. Krek in v katerega je zapisal marsikako gorko besedo za napredek delavskega stanu.

Iz Ljubljane se je jela počasi razvijati kršč. soc. delavska organizacija tudi po industrijskih krajih na deželi. Tudi sosednje

slovenske dežele so se pričele v tem oziru gibati. Povsodi pa je bil dr. Krek pospeševatelj teh organizacij, ki so izobraževalno in organizatorično zelo veliko storile.

Že leta 1894. se je sprožila misel, ustanoviti v Ljubljani delavsko konsumno društvo, ki se je pa vsled velikih zaprek in tudi zaradi hudega potresa ustanovilo še le v poletju leta 1895. Tudi pri tem društvu je bil dr. Krek duša življenja in živahnega delovanja. Po ustanovitvi delavskega konsumnega društva v Ljubljani so se jela po prizadevanju dr. Kreka ustanavljati taka društva tudi v drugih delavskih okrajih. Konsumna organizacija se je pa prenesla tudi na kmečko ljudstvo.

Dne 13. oktobra 1895. leta je zboroval v Ljubljani pod vodstvom dr. Kreka prvi shod delavskih zaupnikov, na katerega je prihitelo iz vseh delov slovenske zemlje 169 mož delavskega stanu, da si v beli Ljubljani podajo roke in zasnujejo podroben načrt za prihodnje delo. Na tem shodu je bil zarisan prvi kršč. socialni program slovenskih delavcev. Pristavljamo, da so bili na tem velevažnem sestanku navzoči tudi zastopniki kmeta in obrtništva in da so tudi za nje sprejeli njih zaupniki „Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov“. Ena poglavitnih točk tega programa je bila splošna in enaka volilna pravica za vse javne zastope.

Polagoma se je jela snovati tudi strokovna organizacija. Tako je dr. Krek vstanovil „Strokovno društvo tobačnih delavcev“, ki je bilo eno prvih v naši državi in katero je do ustanovitve splošne strokovne zveze tega delavstva igralo veliko vlogo v napredku tobačnega delavstva.

Da se kolikor mogoče izvrši ves program iz leta 1895, je dr. Krek delal tudi na to, da se je zasnovalo delavsko stavbno društvo, ki je v ljubljanski okolici postavilo nad 100 delavskih hiš z vrti in drugimi udobnostimi. Po vzgledu v Ljubljani so poskušali delavci tudi v nekaterih drugih krajih ustanavljati stavbna društva.

Prve naše delavske strokovne organizacije je rodila potreba dneva. Bile so bolj krajevne kakor splošne važnosti. Pokazalo pa se je, da je uspešno delo za delavstvo mogoče le v močni osrednji delavski strokovni organizaciji. Zaupniki krajevnih strokovnih organizacij so se shajali na vseslovenskih delavskih shodih, ki so se vršili pri Devici Mariji v Polju, na Preski in v Ljubljani. Z ozirom

na navedene razmere je dr. Krek začutil potrebo, da se ustanovi osrednja strokovna organizacija slovenskega katoliškega demokratičnega delavstva. Krstili so to organizacijo delavci in delavke same za „Jugoslovansko strokovno zvezo“. Krepko se je razvijala in napredovala pred vojno, se tudi sedaj dobro drži in jo bo srečno prebila.

„Pomagati revežem“ je takorekoč geslo dr. Kreka. In suženj modernega kapitalizma, delavec, je pač največji revež. — Socijalnih tečajev med delavstvom je dr. Krek priredil neštevilno. Nastopal je vedno kot duhovnik, apologet in sociolog.

Ne pravi mu slovensko krščanskosocialno delavstvo neupravičeno: „Naš oče“.

Jože Gostinčar.

Dr. Krek in prvi rod „Danice“.

I.

Leta 1893. — kmalu po I. kat. shodu! — se je seznanilo več dijakov s tedanjim stolnim vikarjem in urednikom „Slovenca“ Andrejem Kalanom in po njem z dr. Krekom. Med temi je nekako prvotno skupino tvorilo pet součencev iz V. c, vsi iz delavskega sloja, stalno v Ljubljani bivajoči: eden je sedaj zdravnik, eden veterinarec, eden odličen pesnik, eden kapucin in eden kaplan. Oba gospoda sta se brigala za nas z ljubečo skrbjo; za njun blagodejni vpliv jima moramo biti še danes srčno hvaležni. Zraven so prišli še drugi dijaki, za leto večji ali manjši: tako da je bilo vseh okrog 20. Imenovali so nas „ligaše“. Prebirali smo „Rim. Katolika“, poskušali pisati, lotili se celo dušeslovja in v cerkev smo rajši hodili nego poprej. Šola ni zato nič trpela, za vzgojo je bila tu dobra pomoč, tudi učitelji se niso pritoževali, ako so našli v nalogah kako misel več nego sicer. Padala in kalila so dobra semena ob času, ko se v dijaku zbujata duh in strast.

Prehitro je prišla huda vihra. Takoj v šesti šoli. Neki duhovnik, goreč in dober mož, je začel na svojo roko poizvedovati pri raznih dijakih, bivših dijakih in drugih osebah o življenju dijakov in mišljenju profesorjev. V to reč je na konec zaplel tudi velik del ligašev. Kar mu ni bilo všeč, je zapisal, navedel priče in vse skupaj poslal na dež. šolski svet. Ali je bilo to modro, ne bom razpravljal. Prišla je preiskava, ki se je pa obrnila zlasti zoper ligaše.[1] Zatoženi smo bili, ker smo se shajali in ker smo z našima

[1] Iz V. c je bilo v preiskavi in discipliniranih šest ligašev — enega smo še pridobili in je sedaj zdravnik — izmed drugih sošolcev samo eden, ki je imel že v šoli s katehetom male polemike. Sedaj je profesor; študiral je v Pragi, in se resno bavi s kulturnimi študijami.

gospodoma napravili dva izleta, enega o Vel. noči k Sv. Katarini in drugega ob začetku počitnic čez Dol na Janče. Konec preiskave je bil ta, da je šolska oblast naredila sodnji dan za obe plati in kakor razsrjena mati pretepla celo hišo, ene, da bi se poboljšali, in druge, da bi se ne pokvarili. Hudo je bilo tisti čas. „Sl. N.“ je hujskal in nas izobčil: Hic niger est, hunc tu, Romane, caveto! Tako obsodbo smo seveda lahko zaničevali, saj je šlo za notorične reči, in so morali ligaši z nemalim pogumom zastaviti lastno osebo, tako da jih ni bilo treba biti pred nikomer sram. Toda kdor ve, kako nežen je v doraščajočem dijaku čut za moško čast, si lahko misli, kako nas je bolelo, da je padla senca na nas, kakor bi bila ovaduška hiba v našem značaju. Zavetje v tej stiski smo našli zopet pri naših dveh gospodih, ki sta nas poznala in si mogla napraviti pravično oceno cele zadeve. — A naše vrste je huda ura zelo zdelala. Vez med nami je ponehala. Nekaj se jih je odmaknilo, dva ali trije so odšli drugam dijakovat, eden je šel k jezuitom, drugi h kapucinom; tudi dotični duhovnik se je odmaknil svetu. Slutim, da smo takrat izgubili tudi dušo pesnika, ki se je pa popolnoma ločil od nas šele po maturi, in smo ga mi pozneje zelo pogrešali. Zakaj je moralo tako priti?

Na to je bil mir do konca srednje šole. Posamič smo nadaljevali, kar smo prej bili začeli skupno. Pogledali smo v svetovno literaturo, kolikor smo brez mentorja mogli: pa to je bil tipični pohod že prejšnjih dijaških rodov. Nova je bila Ukrajina, ki jo je zanesel med nas dr. Krek. — Na teh ukrajinskih tleh je zrasla kaki dve leti pozneje čisto záse triperesna deteljica Bajde, Bogdana in Salopa — kazakov. Ta zanimivi „narod“ je na nekem zaporoškem večeru sklenil podpirati „Zoro“, kar je tudi zvesto držal, zlasti se je odlikoval Bogdan, ki je bil med sotrudniki najzrelejši, Bajda je še danes kazak na glasu. Častni hetman z izvirno diplomo je bil dr. Krek. — Versko obzorje je nam razširila Weissova apologija in doktor nam je dal nekaj cerkvenih očetov, da smo se čudili soli Tertuliana, čemernosti Hieronima . . . dobili sploh častitljiv pojem o teh velikanih stare Cerkve. — Naj zapišem še dve dejanji gimnazijskih let. Poslali smo zaupnico dr. Mahniču z 20 podpisi. In kropit smo šli visokošolca Jakliča, ki je bil začel snovati „Danico“. Kakor smo čuli, ga je na smrt pripravil dr. Krek, ki je bil tudi v dogovoru s prvimi začetniki novega društva.

II.

Temeljni pojav, ki ga še nismo mogli pojmiti, a je bil tako star in tako nov kakor povest o stari pravdi, kakor dogma, da se je Krist za vse rodil, to je bila vstajajoča katoliška demokracija. Proletariat se je pogrezal v moralno in gmotno bedo, ki jej ni mogel več pomagati dober nauk ali mil dar, ampak samo organizacija. Toda kdo naj obdela to pustinjo in močvirje, zakaj kdor se loti, zbogom pokoj, zbogom čast, sumljiv bo državi, nevaren enoti katoliške akcije! Ne pomaga nič, „črni Arapin“ je tu, kdo ima pogum, da v novi dobi zopet orientira dušo naroda?

Da bi Toma, al ga nije doma,
da bi Luka, al ga boli ruka,
a Marko je pošo u djevojke,
Dojčilo se jadan pobolio
od groznice bola prokletoga.

Tu je bil dr. Krek o pravem času pravi mož, ki si je pridobil neminljive zasluge s socialnim delom v zvezi z verskim preporodom. Tu se je razgibala vsa njegova pozejdonska narava.

Nekoliko njegovega duha smo že nesli s seboj v „Danico“. Našli smo tam par izvrstnih članov, toda že na koncu študij. Mi smo društvo pomladili v letih 1897. in 1898. Šolska disciplina nas v Ljubljani ni več omejevala. Hodili smo na shode in predavanja, seznanjali se z delavci, brali „Črne bukve“, slikovito zgodovino „Socijalizma“, radostili se ob krasnih „Westfalskih pismih“ („Slovenec“). Metoda Sv. Jošta še ni bila znana. Eden ali dva sta pomagala pri delavskem listu „Glasniku“, včasih smo naredili kak daljši izlet. Nov svet in ob enem realna domovina se je odpirala proletarskim dijakom. Med bogoslovci smo imeli prijatelje, ki so nas vrlo podpirali z lepimi spisi za „Zoro“ in nam dali dragoceno pomoč zlasti na prvem dijaškem sestanku l. 1897., ko nas je bilo malo in smo bili še bolj neizkušeni (nevešči) za nastop. Leta 1898. smo se udeležili občedijaškega shoda z znanim izidom. Jurist Šinkovec in medicinec Brecelj sta bila naša govornika. „Danica“ je od leta do leta rasla, dobivala ude iz vseh slovenskih pokrajin in dosegla med dijaštvom ugled.

III.

Dr. Krek je „Danico“ časih obiskal in Daničarji smo hodili k njemu v parlament. Na občni zbor pa je prišel, kadarkoli je bil na Dunaju. Vselej je pripeljal še koga s seboj: Slovenca, Hrvata ali Čeha, ali po več skupaj, kakor je naneslo. Govoril je vse slovanske jezike. Kadarkoli je prišel med nas, vselej smo se ga razveselili, kakor beduin oaze. Prihajal je preprosto, občeval po domače. Nemogoče bi bilo, da bi se mu predsednik zahvalil, „ker nas je počastil“. Ni poznal praznih okoliščin, razen za šalo; ako se mu je kdo, ker ni vedel drugače, klanjal olikano, tedaj je tudi doktor cenil humor takega početja. Vendar je užival med nami neomejeno spoštovanje, ki se je pri marsikomu bližalo stidu in plahosti. Vedeli smo, da zna „intus legere“.

Društvo je obiskal n. pr. tako-le: Pri vratih je naenkrat zaklical nekdo, če smo doma. Takoj smo ga spoznali po glasu in se veselo zavzeli. Hitro je postal lačen in žejen. Poslal je koga, ki se mu je zdel pripraven, po dva hleba kruha, nekaj prigrizka in toliko vrčkov piva, kolikor je bilo tovarišev. Potem smo bili krog njega, držeč se prešerno ali spoštljivo, kakor je kdo hotel, da nam je kaj povedal, časih resno, časih šaljivo, kar si je sam zmislil, tudi izvedel ali od kranjske ženice ali od poljskega grofa. Vselej je vrgel kako idejo med nas, povedal, kaj sam dela, povprašal nas o študijah in profesorjih, zanimal se za vse, kar se je tikalo društva ali članov.

Na zborovih sejah nas je znal vneti z navduševalno besedo ali razveseliti s kako prekanjeno vragolijo, bil je prijatelj med prijatelji, četudi mož z državniškim umom in kraljevskim srcem. Tako je „Danici“ obujal z zgledom požrtvovalnost, z besedo idealnost, z navzočnostjo ponos in veljavo. Bilo je sicer majhno in v začetku zaničevano društvo, a Bog je dal, da je imelo lepše večere nego katerokoli drugo. Hrvatje od „Zvonimira“ so redno prihajali k nam in imeli smo med njimi somišljenike. Med seboj smo bili trdno sklenjeni, na zunaj skoro preveč nedostopni, pač radi sovražnih očitanj, da smo se prodali klerikalcem, ko je v resnici vsak veliko žrtvoval društvu, katero smo ljubili kot svojo zvezdo. Bali smo se tudi preveč za rast društva, ker še nismo izkusili, kako pridobitno moč imajo ideje, ko je enkrat led prebit. Dr. Krek je čislal „Danico“, vedno imel čas zanjo, in tudi „Zori“ na prošnjo napisal

biser-članek. Kakor organizmom, tako je tudi posameznikom znal pomnožiti življensko vsebino. Znal je porabiti vsako priliko. Sicer ne spada sem, a se mi škoda zdi tega-le dogodka: Nekoč me je tovariš Čeh povabil na shod v X. okraju. Šel sem tja in sem mislil, da bom edini Slovenec v hiši. A je že bil tam dr. Krek, ki je nastopil mesto zadržanega dr. Stojana, in v gladki češčini govoril o vprašanju, ali je vera privatna stvar, tako prepričevalno, da je z žarom juga ogrel hladne Čehe, kakor bi bili Slovenci. Najlepši znanstveni stavek v njegovih sociologičnih predavanjih je stavek: „Vir socialnemu delu je Gospodovo Srce“.

IV.

Pa naj opišem še en počitniški izlet. Doktor nam je rekel v Ljubljani: „Pridite kaj v Selca, bomo kam šli!“ Ni bilo treba dvakrat reči. Šli smo in ga poiskali na domu. Našli smo tam že kazake. Popoldne smo se šli kopat v mrzlo Soro. Doktor je imel, kakor ga nisem še nikdar videl, ne preje ne pozneje, cipele na nogah in črne nogavice do kolen. Ker sem bil bral zgodovino francoske revolucije, mi je prišel na misel abbé Maury; zraven sta se pojavila Mirabeau in Napoleon, in misel: „Kaj, ko bi bil ta Maury ustavil z onima dvema revolucijo s socialno reformo?“ Potem smo čakali večerje. Zraven je prišel jurist Dermota: dva tovariša na izletu sta bila njegova sošolca. Dobra mati je sina tuintam pograjala, da je lažje ž njim govorila, a z resignacijo, ki ve, da se nauki ne primejo več, ali vendar odmevajo v srcu. Drugi dan smo se napotili na Ratitovec. Na vrhu sem se potikal okrog in naletel na večjo skupino rododendrona, ki sem ga isti dan videl prvikrat. Naenkrat zagledam v istem grmičevju Dermoto. Poznal sem ga z gimnazije, kakor se dijaki poznajo, ki hodijo v a in b ter maturirajo isto leto. Študiral je v Pragi. Povabil sem ga, a ni hotel iti k naši družbi. Zaslutil sem, kar sedaj vem, boj za dušo med Masarykom in Krekom. Neki mož nam je skuhal na planšarskem ognjišču ajdove žgance. (Menda leto pozneje smo zunaj v večji mešani družbi pekli janca.) Predno smo se odpravili dalje, je moral kazak Bajda buditi tovariša, ki je v gorah menda sanjal o stepi in Dnjestru. Kričal je: „Vstani narod!“ Po grebenih smo šli dalje, poti ni v tisti deželi, razen za jastrebe, a to je bila doktorjeva skrb, da prav pridemo. Globoko pod nami, kakor v

prepadu, je bila zelena dolina z vasjo Danje. Tako smo prišli nad Sorico. Nekaj jih je šlo k izviru Sore pit z gospodom Sovranom. Ker sem bil truden, nisem šel, ampak počenil na podplate, in šlo je naravnost navzdol po strmem travniku kakor na smučeh. Ko smo se spodaj sešli, smo se oglasili v gostilni, da se pokrepčamo. Tam smo slišali, da stari vaščani še znajo nemško, a da so že nehali pošiljati sveče v Innichen. Med tem je že zvedel gospod župnik, kaj mu je padlo v faro. Prišel je po nas. „Špela, dobro si napravila," je pohvalil doktor večerjo. Na Špeli (če ji je bilo tako ime, ne vem) se je videlo, da ima doktorjeva beseda tudi v kuharičinih zadevah veljavo. Tako je bilo vse zadovoljno in veselo. Pesmi in govorance vsake vrste so še dolgo karikirale dijaško življenje. Zjutraj smo bili pri sv. maši, stregel je že pokojni tovariš Šinkovic, ki si ni dal vzeti mašne knjige od dečka. Dopoldne smo nekateri prebili na vrtu pri ulnjaku in študirali podobe na panjih. To je bilo prvič v življenju, da sem bil v družbi selskega župnika. Bil je izrazit mož, živih kretenj in vedrega duha. Po precej dolgem kosilu smo se vračali po dolini. Župnik nas je spremil dober pot. Na prevalu ceste se je ustavil v gozdu in nas presenetil. Potegnil je iz suknje steklenico vina in dve kupici, nazdravil najprej doktorju in dal vsem še enkrat piti za slovo. Kaj se ne zmisli gospod župnik! Dogodek se mi je vsadil v glavo, da sem večkrat mislil na tega župnika. Sedemnajst let je minulo, marsikateri utisek je že postal latenten, a ta mi je ostal v spominu kakor lep cvet, ki vabi mislečega človeka, da mu pregleda tudi steblo in korenine, iz katerih je zrasel. Dejal sem si, kdor ljubi slovenski rod, ljubi tudi njegovo vero in njegove župnike, ki se kakor večna lučka uporabljajo za vero in rod v kakem kotu domovine. Saj celo njih pomanjkljivosti dostikrat pričajo, koliko so darovali svojemu poklicu. Tisti župnik prebiva sedaj v mestu, ki se ujema z njegovim imenom.

Skozi Železnike smo se vrnili na vozu in se iskreno poslovili od doktorjevega doma, ki ga je takrat še imel, predno se je nastanil na Prtovču.

Videli smo deželico, odkoder je prihajal doktor v Ljubljano kakor moč in zdravje, in slika abbé-ja je storila, da sem popolnoma razumel, ko sem čital Goethejev „Mahomets Gesang".

*

Presunjen sem poslušal na desetletnici „Danice“ dr. Krekov slavnostni govor. To ni bil več Demosten, to je bil Pindar ali Ajshilos. Tako še nisem slišal govoriti. Šlo je v osrčje, da bi od radosti jokal in vriskal od žalosti. Tak je moral biti, ko je po Skargovo v državnem zboru očital Poljakom propalost, da so glasno ihteli. Bila je pesem mladosti, da porabim Turgenjeva, ki stoji na bojnem polju, visoko se jej vije svetli prapor, pa naj čaka nanjo karkoli — smrt ali življenje — vsemu pošilja nasproti svoj presunljivi pozdrav.

A. V.

Dr. Krek in slov. katoliško dijaštvo.

Opiši mi zasluge pravega prijatelja! Pokaži mi, kako se je vajino življenje prepletalo medsebojno, naštej mi vse ure, sicer brezplodne, ki so zadobile bogato vsebino z zanimivim razgovorom v prijateljevi družbi, obnovi mi vesele dneve, ko ti je v prostem času prijateljeva prisotnost okrepila smeh in užitek ter napolnila do vrha prazno svetilko dobre volje za temne čase samote in zoprnosti! Svojo nezmožnost boš priznal in iskal peresa umetnikovega, ki pobere iz prebrane knjige življenja posamezne liste, in minulim dnevom utisne pečat vedno svežega življenja. V razpravi z omejenim obsegom ne boš podal adekvatne slike o nebroju ljubkih dogodkov, ki niso bili nikdar namenjeni za objavo v javnosti, ko boš urejal svoje spomine, jim dajal obliko, da jih pošlješ — medle slike — v svet, ti bo z vso jasnostjo stopila pred duha visoka pesem Sirahova na prijatelja: „Z zvestim prijateljem se nič ne meri; teža zlata in srebra ni nič vredna proti ceni njegove zvestobe. Zvest prijatelj je zdravilo življenja.“ Tak prijatelj je bil dr. Krek slov. kat. dijaštvu.

Slovenski dijak, v obče se ne moreš pritoževati, da bi te bila prevelika naklonjenost sreče pomehkužila. „Goljufiva kača“ te spravi že kot otroka izpod slamnate strehe in te vrže iz razmer, v katerih si vkoreninjen skozi stoletja po tradiciji dedov, med tuje ljudi, z drugimi običaji in nazori, da med njimi dozoriš za prestop v drugi stan, rožno naslikan od dobrohotečih staršev, ki pa tvojega novega življenja ne bodo nikdar razumeli, kot niso razumeli tvojih zunanjih bojev za gmotni obstoj in notranjih za ohranitev svojega jaza sredi sovražnih uplivov. Leto za letom se veča prepad med domom in teboj, izobrazba ti vzbudi duševno lakoto, ki je pa šola

ne more zadovoljiti, svet vidiš organiziran v ta namen, da podere to, kar se je tebi zdelo življenja vredno. Znanost in leposlovje, ulica in gledališče, časopis in predavanje te asimilira toku časa. In če ne braniš krepko pravde svojega duha, srca in vesti, boš kmalu sam val v tem toku, ne kot prost mož, ki je našel v javnih razmerah razvite kali, ki mu jih je Stvarnik položil v dušo, ki je našel harmonijo med seboj in javnimi razmerami, ampak kot podložnik, ki ni čutil v sebi dovolj moči, plavati proti toku. V važnih vprašanjih iti proti klicu svoje duše se pa pravi, izvršiti duševni samomor, prerezati korenine, iz katerih se je razvijala tvoja duša. Kal, od Stvarnika vsejana, se ne bo razvila v samostojno drevo z zdravim sadom.

Boj za duševno integriteto je združil enakomisleče za ustanovitev „Danice“ in jih spravil v očito nasprotje z vso takratno svetno inteligenco. Zvest prijatelj v tem boju je bil našemu akademiku dr. Krek.

Iz takratne inteligentne družbe skoro izključen, je potreboval naš dijak za to nadomestila. Dr. Krek je zahajal v družbo akademikov vsa leta, kar je bil na Dunaju. Ni ga bilo občnega zbora, da bi ne bilo dr. Kreka zraven, ako ga niso zadržavali važni posli. Ako gledamo danes z zadovoljstvom na močno razširjeno katoliško gibanje med dijaštvom, se moramo posebno spominjati s hvaležnostjo dr. Kreka, ki je ob času, ko je pretila nevarnost, da „Danica“ zaspi in preneha, jo pomagal prenoviti — da ne rečem: jo prenovil — na zunaj in znotraj. Naj govori tu zgodovinar „Danice“ K. Capuder, ki je to kritično dobo „Danice“ opisal v spomenici „Po desetih letih“ (izišli l. 1905.) na str. 83: „Najvažnejša doba za „Danico“ je bila že nekolikokrat omenjena prehodna doba 1897. V V. tečaju je namreč prišlo v društvo mnogo mladih, idealnih, zlasti za socialno vprašanje se zanimajočih članov.[1] Na počitniških prireditvah je bil dr. Krek med najzaneslivejšimi udeležniki, najsi

[1] To so bili večinoma učenci sedanjega častnega člana „Danice“, dr. Janeza Ev. Kreka, ki se sploh mnogo zanima za naraščaj naših izobražencev in dela nato, da se isti vsestransko pripravijo za svojo bodočo nalogo. Prvi člani „stare ‚Danice‘“ so takrat že večinoma odšli in mlada struja je imela proste roke. V kratkem so se pokazale razlike med staro bolj konservativno in mlado socialno-napredno strujo. Načina, po katerem bi društvu vdihnili svoje misli, mladi „Daničarji“ še niso poznali, in to je povzročilo, da so se v društvu začeli prepiri, ki so pa naposled vendar razjasnili pojme in privedli mlado strujo do popolne prevlade . . . Zanimiva je bila zborova seja dne 11. julija 1897. Ob navzočnosti častnih članov

se je sestanek vršil v Ljubljani ali v Zagrebu. Stika z dijaštvom je pa iskal tudi privatno skozi ves čas naprej, odkar je prišel v Ljubljano kot vikar. O tem bi vedela mnogo povedati njegova kuhinja in veranda v Ljubljani, Mežnarjeva hiša na Prtovču, ceste in javni lokali dunajski in ljubljanski prav tako kot bele gorenjske ceste in samotna pota v Jelovici. To občevanje je bilo za naše dijaštvo največjega pomena.

Dijak je najprej tu spoznal cilje katoliške renesanse na vseh poljih, ki se je pričela pri nas nekako pred 30 leti, in to iz ust moža, ki je stal vedno pri tem delu v prvih vrstah, saj je bilo tu tako mnogo njegove iniciative, tako mnogo plodov njegovega duha. Nobeno polje dela mu ni bilo tuje; če ni sodeloval dejansko, je gotovo vsaj z zanimanjem spremljal tuje delo. Pri tem so ginili kot sneg spomladi predsodki, ki jih je nagromadilo proti novemu gibanju nasprotno časopisje in njegovo dete, javna govorica. Mi se čudimo, kako so mogli Atenci obsoditi pobožnega Sokrata k smrti kot zapeljivca mladine in ateista, in ne pomislimo, da sami svojih sodobnikov iz nasprotnega in včasih celo lastnega tabora ne poznamo nič bolj, kot Atenci Sokrata, da se tvorijo pred našimi očmi bajke o ljudeh, ki delajo v javnosti. Za mladega človeka, ki tiskanemu papirju le preveč verjame, ni za rane, ki jih seka čitanje, boljšega zdravila, kot da mu osebno občevanje z obrekovanim pomaga otresti prah in gnojnico, ki mu zakrivata pravo podobo. Naj mi bo dovoljeno omeniti pri tej priliki, da me je pred vero v novice raznih farofagov najbolj branil spomin na kateheta v ljudski šoli, moža, na katerega mislim danes z isto hvaležnostjo kot pred 20 leti, ki mi je s svojo osebo in življenjem dokazoval, da krščanstva ni vreči med staro šaro. Potom dr. Kreka se je dijak seznanil še z drugimi prvoboritelji naše renesanse in si s tem pridobil prepričanje, da je na pravem potu in v pravi družbi. Dr. Krek je vzel dijaka seboj k svojim kurzom, predavanjem, shodom, vpeljaval ga v umevanje naših socialnih, političnih in

Fr. Povšeta in Jos. Žičkarja in drž. poslancev dr. J. Kreka, dr. I. Žitnika, Robiča in Pogačnika in mnogo drugih starešin je priznal tedanji predsednik phil. A. Vadnal, da društvo propada. Poslanec dr. J. Krek je nato v temeljitem govoru pojasnjeval namen društva sploh in povdarjal, da se vsako društvo nahaja vedno v nekem „fieriprocesu“, ono ni nikdar dovršeno že po svojem bistvu ne, ker dovršenega društva sploh treba ni. Da se društvo zopet okrepi, je nasvetoval pogoste sestanke, kjer naj člani pridno proučavajo razna vprašanja, zlasti še posebno zanimivo socialno vprašanje.

kulturnih razmer, ustanavljal osebne stike dijaka z voditelji izobraževalnih in strokovnih društev in s posameznimi člani. Naš dijak je tako postal šele živ člen v verigi naše organizacije, rastel z našo organizacijo, se učil praktično in zraven tudi uporabljal svoje znanje kot predavatelj, režiser i. t. d. Ta stik z raznimi stanovi in osebami ni pomemben samo s strankarskega stališča, ampak prav tako s socialnega. Marsikdo se je s tem rešil tega, da bi pripadal enkrat h kaki stanovski kasti, in utrdila se mu je misel, da zdrave razmere v deželi bazirajo na medsebojnem umevanju in poznavanju posameznih stanov. Zlasti je seznanil dr. Krek dijaka z delavcem, tem velikim svojim prijateljem.

Silno bi se pa motil, kdor bi mislil, da je dr. Krek hotel iz dijaštva vzgajati le strankarje. Strankarski boj pri nas temelji vendar, hvala Bogu, v svojem bistvu na razliki v načelih. Zavest boja za pravično stvar je pri nas dovedla borilce do zmage, ogenj prepričanja je polagal na oltar našega gibanja večkrat težke žrtve. Iz notranjosti pa mora črpati svojo moč v prvi vrsti izobraženec, če hoče biti vreden svojega imena. Na slovensko-hrvaškem dijaškem sestanku v Zagrebu l. 1907. je zaklical dr. Krek poslušalcem: „Akademiku ne zadošča sklicevati se nato, da se drži tega, česar ga je učila mati. Njegovo prepričanje mora imeti neomajno podlago v znanstvenem študiju verskih in socialnih vprašanj.“

Potrebo po izpopolnitvi znanja o načelnih življenskih vprašanjih je čutilo tudi naše dijaštvo samo; v dogovoru z dr. Krekom se je sklenilo prirejati v počitnicah kje v domovini redne socialno-apologetične tečaje. Tak tečaj se je vršil prvič l. 1906. po II. kat. shodu na Sv. Joštu in za tem še večkrat, skoro vsako leto. Kdor se je kdaj udeležil takega tečaja, temu bo ostal vedno v spominu. Naj opišem tu kratko prvi tak tečaj (l. 1906.)! Trajal je dobre štiri dni (od 29. avg. do 2. sept.) in vodila sta ga dr. Krek in dr. Aleš Ušeničnik. Zadnje dopoldne je vodil dr. Lampe razgovor o evropski politiki. V šolski sobi, kjer sicer poučuje šentjoški g. župnik otroke v abecedi, se je zbralo 28 akademikov. Dr. Krek je otvoril razgovor o raznih socialnih vprašanjih. Izraz „razgovor“ rabim za njegovo sokratično metodo. Mesto učenega predavanja je z vprašanji na poslušalce iskal določitev pojmov in rešitev raznih vprašanj. Obravnavalo se je delavsko vprašanje, obrtništvo, poti za izboljšanje kmetskega položaja, kapitalizem, tujski promet, alkoholizem, izobraževalne in strokovne organizacije. Nato je predaval

dr. Ušeničnik o raznih ugovorih proti krščanstvu. Tako je hitro minilo dopoldne. Po kosilu je cela šola šla ležat pod lipo v travo in motrila lepi gorenjski svet, nakar je trajala od treh do mraka zopet šola. Po večerji je šla družba se poslovit od Triglava s krepko pesmijo, ki se je razlegala v družbi z gromkim smehom po hribu še dolgo čez „horo legalis“. Voditelj kurza je prednjačil seveda s slabim zgledom. Kdo bi nosil stroške za hrano in prenočišče, o tem je bila pa vsaka debata ali interpelacija prepovedana.

Ta kurz in njegov pomen za vzbujanje zanimanja za znanstvena vprašanja in premaganje začetnih težkoč je opisal lepo udeležnik Miklavčič (sedaj konzularni uradnik na Novi Zelandiji) v „Zori“ XIII, str. 17. Taki kurzi so se vršili nato vsako leto. Število udeležnikov je znašalo pri tretjem kurzu (1908.) že 50, pri četrtem 90; med njimi je bilo 10 Hrvatov, 1 Poljak in 7 beneških Slovencev. („Zora“ XVII, Spominska knjiga „Zarje“, str. 46). Za Hrvate se je vršil enkrat tudi posebni kurz, istotako za novomašnike (slednji l. 1912). Sodelovali so poleg dr. Kreka tudi dr. Aleš Ušeničnik, prof. Jarc, urednik Terseglav in drugi. Naj dostavim še to, da se je po takih kurzih Sv. Jošt priljubil Hrvatom tako zelo, da je mnogo let hodilo v počitnicah več hrvaških akademikov vedno na ta ljubki griček stalno prebivat in študirat.

Taki kurzi so se vršili tudi v „Danici“. Med svojimi papirji sem našel „skripta“ o šestih filozofičnih večerih v „Danici“ iz jeseni l. 1908. Od $^1/_2$8. ure do $^1/_2$10. zvečer se je vršil v društvenih prostorih razgovor o znanstvenih vprašanjih, ki so zanimala mlade fante; nato se je pa kurz navadno nadaljeval v gostilni ali kavarni v obliki prijateljskega razgovora. Pri takih prilikah se je držal dr. Krek poštene kranjske navade, da dijak in vojak v družbi „civilista“ v gostilni ne plačata ničesar.

Tedenske poučne večere je imel tudi v Ljubljani z ožjimi znanci. Dasi je imel med dnevom važne seje, deželni zbor, predavanja v semenišču in Bogve kaj še, ga to vendar ni nikdar odvrnilo, da bi ne imel časa še za pogovor s študenti.

Tako je seveda prišlo, da se je naše dijaštvo zatekalo k njemu o vseh društvenih zadevah za svet kot na zadnjo inštanco za pametno misel, da rabim Finžgarjev izraz. Ko se je vozil na Dunaj, je izstopil mnogokrat v Gradcu in obiskal svoje „Zarjane“. Med najlepše društvene prireditve so spadale vedno one, kadar

je bil zraven dr. Krek. Navajal je dijaštvo tudi na študiranje slovanskih jezikov, katere govori menda vse.

Kako tesna je bila prijateljska vez, ki je družila dr. Kreka z našim dijaštvom, nam kaže n. pr. naslednja malenkost. Dunajska „Straža“ je preskrbela skozi več let vsak predpust v „Češkem narodnem domu“ na Dunaju uprizoritev domače igre, kjer so imeli seveda glavno delo „Daničarji“. L. 1908. so igrali Medvedovo žaloigro „Za pravdo in srce“, ki pa nekaj časa pri skušnjah ni hotela gladko iti, kar je pri diletantih samoobsebi umevno. Pa je prišel k skušnjam pomagat tudi dr. Krek in je igral za poskušnjo prav vsako vlogo, najsi je bila še tako malo zanj spisana, seveda brez vsake priprave. Zanimivo je bilo opazovati, kako je mož, sam pisatelj, duhovit interpret literarnih del in natančen opazovalec življenja, umeval vsako vlogo originalno in napravil iz najmanjše vloge markantno osebnost z individualnimi lastnostmi, kakršne pač živijo po naših kmetskih domeh.

Kot častni član „Danice“ je rad nosil društveni trak ob javnih svojih govorih, če si ga je le mogel kje izposoditi, ker takih „kinčev“ on ne nosi s seboj v žepu; naglašal je svoje veselje, da je član „Danice“ in tako utrjeval med ljudstvom stališče našega dijaštva in preganjal predsodke proti njemu.

Da je vplivala na dijake mogočno tudi osebnost moža, ki mu ni mogel nikdo očitati ne hlepenja po denarju, ne po časteh, ki mu ni imponiralo ne bogastvo in ne čast sama na sebi, ampak le značajnost, pridnost in brihtnost, je umevno samoobsebi. Vedno je gojil v dijakih potrebni ponos in samozavest človeka, ki nima nikakega vzroka, v kateremkoli oziru sebe zapostavljati nasprotniku. Na že imenovanem zagrebškem sestanku l. 1907. je povdarjal ob priliki skupnega obeda referentov na sestanku v hiši gostoljubnega kanonika dr. Krek to misel: Med sredstva, s katerimi skušajo nasprotniki ubiti naše gibanje, spada tudi zasmehovanje naših pristašev in čvekanje nezrelih ljudi o naši „inferiornosti“. S tem nam hočejo vzeti pogum, samozavest in odločen nastop, to neobhodno potrebno orožje vsakemu borilcu. Včasih dosežejo s tem celo kak uspeh. Najboljše zdravilo proti takemu okuženju so taki-le izvrstno uspeli sestanki. Posameznik vidi tu najprej število, koliko nas je, drugič pa opazuje na sestankih, koliko duševne moči je v naših vrstah. Tak sestanek je poskusna mobilizacija, ki da posamezniku ponos in samozavest ter prepričanje, da se armadi

ni bati bojev. Prav tako pa je bil poučen način, kako je znal dr. Krek občevati z ljudmi. Poznal je vse količkaj pomembnejše osebe naše stranke na Kranjskem. Krog znancev se je zgrinjal okrog njega, kamor je prišel. In povprašal je mamico po gospodinjstvu in sinu in kravah, delavce po razmerah v tovarni in društvu, otroka po Miklavžu in stricu, in sicer tako, da je vedno našel v odgovoru kaj zanimivega in značilnega. Vse, kar je v zvezi z našim gibanjem ima svoj prostor v njegovi duši, in zato si zapomni ne samo skoro vsako osebo, s katero občuje, ampak redno tudi vsebino vsakega razgovora.

Končam. Da napisana slika dr. Krekovega delovanja na tem polju ni v nikakem oziru popolna, je umljivo iz razmer, v katerih živimo. Pisanih virov o tem ni skoro nikakih, glavne in skoro edine priče so posamezni člani naše mlajše inteligence, svetne in duhovniške, od katerih bi vsak lahko povečal ta spis z zanimivim, večkrat bistvenim dodatkom. Toda kdo naj jih poišče sedaj po vseh mogočih strelnih jarkih, bolnišnicah in vojašnicah! In 23 takih prič krije danes že grob na bojnem polju. Tako je prišlo, da je bilo večkrat čisto od slučaja odvisno, ali je prišel kak dogodek meni na ušesa, sedaj v spomin in spis ali ne. Za kurz z novomašniki l. 1911. sem n. pr. izvedel na sledeči način: Hotel sem iti na Prtovč, a s potjo izvedel, da je dr. Krek na Sv. Joštu. Ko pridem gori, vidim, da ima „mimogrede“ kurz za novomašnike. Ker on nima za noben stan nikakega posebnega „skrivnega nauka“, je bila udeležba lahko mogoča tudi lajiku. Med drugim je opozarjal tukaj na nevarnost, ki preti katoličanstvu med Jugoslovani od velesrbstva. Izvajal je, kako spada pri Slovencih in Hrvatih avstrijska misel kot bistven del v politični program katoliške stranke in kako je on to misel širil z uspehom med hrvaško duhovščino, v Istri, Dalmaciji in kraljevini.

Ivan Dolenc.

Dr. Krek in njegov vzgojni vpliv.

Nekaj spominov.

Dvoje me skrbi. Misel, da se bo marsikateri vestni zgodovinar zbal naloge pisati po vrednosti o dr. Kreku, boječ se, da ne zmaže, kar bi rad predočil, druga skrb pa je, da se utegne vznevoljiti dr. Krek, kot se je v Zagrebu 1910, ko so ga slavili.

Hrvatski pisec (cf. P. Rogulja, Dr. Janez Ev. Krek. Zagreb 1916) ni mogel pozabiti, tudi jaz ne morem, kako mi je spreletelo kosti, ko je zakričal med nas svetopisemske besede: „Preklet, ki zaupa v človeka, in tudi, če v Kreka!“ To v trenutku, ko so se zlivali naši in hrvatski pozdravni klici in krčevito ploskanje kot iz dna srca in rastli v vihar, kot da imamo v svoji sredi vse najdražje, ko imamo njega.

Zdaj, ko je njegovo ime dragocena last vseh katoliških Jugoslovanov, ne more biti hud, če hvaležnost svoje izreče. Tudi prvemu moje pričevanje, upam, ne bo škodilo.

Sicer pa zdaj spoznam, čeprav takrat nisem mogel umeti, zakaj bodi preklet, če kdo zaupa v svojega dobrotnika, zakaj naj bomo prekleti mi, če zaupamo v svojega ljubljenega učitelja, sedaj izprevidim in se popolnoma pridružujem dr. Kreku, da je naš dobrotnik samo ta eden, vsega in popolnega zaupanja vreden, in to je Bog. Njega hvalim, da mi je po dr. Kreku povedal, kar bi morebiti šlo mimo moje duše. Za to tudi teh par spominov naj ne bo povedanih v hvalo dr. Kreku, ampak Bogu, ki nam ga je dal. Pa tudi dr. Kreku ne uide slava, čeprav se je je branil. Saj se je tudi on trudil poslaviti Njega, ki ga je poslal.

Prvo srečanje.

Kdo bi mislil, da semenišče takoj izpreobrne človeka, kakor hitro prestopi semeniški prag. Pa ni tako. Nikdar prej nisem poznal dr. Kreka. Na novomeški gimnaziji tačas nismo veliko brali. Nekaj pesnikov, povesti in kar je bilo za šolo predpisanega. Tudi v javno življenje nismo imeli posebnega vpogleda, razen v kolikor je posili v nas butalo. Svet sem sodil, kolikor sem mogel globoko, po naših novomeških razmerah. Poznejša leta so me podučila, da ne napačno. V ti sodbi sem videl, da smo dijaki v Novem mestu neizmerno zapuščeni. Nikogar nismo imeli, da bi nam roko podal in nas potegnil iz življenja novomeščanov. Novomeščani so živeli na sredi razpotja. Se pogovarjali, godli, hodili k predstavam, najemali učitelje otrokom ali jih pošiljali v šolo. Izven tega pa ni smelo biti nobene reči, ki bi jih drznila nagniti iz razpotja ne na dobro ne na hudo stran. Oboje bi jih zelo vznevoljilo, zdražilo do velikega pohujšanja. — V tako življenje smo morali biti vklenjeni dijaki. Predpisane manire, obnašanje, kot se v mestu spodobi. Da bi kdo delj mislil, ni bilo dovoljeno. — Sreča, da nam je bila dana šolska soba in odmor med urami. Takrat smo vrgli raz sebe v Novem mestu absolutno veljavni red in šli smo iz sredine razpotja vsak na svojo stran neskončno daléč in se kregali vsak dan vso višjo gimnazijo za najvišje reči, za dušo, posmrtnost, Boga, večnost, usodo svojo in svojega ljudstva. Pri tistih, ki smo vodili besedo, je bilo naziranje že odločeno. Bogvekdaj in kaj nas je bilo potegnilo iz razpotja vse glavne debaterje vsakega na svojo stran. Toliko vem, da je bilo v peti šoli že odločeno. Le sempatje je prišla še izkušnjava. Drugi so ostali na sredi razpotja, nihali med tem in onim ekstremom, ker se ravno poslušanju niso mogli odtegniti. Za te smo se trgali. — Tiste, ki so se odločili na mojo stran, sem ljubil silno, kot da vidim v njih rešitev sveta. Tudi oni so ljubili mene. Saj mi je eden zložil navdušeno himno, pa pozneje odpadel. Zato sem lažje umel poznejši Krekov „Maledictus . . .“ Pri srcu so mi bili tako, da sem tudi v semenišču prve čase neprestano mislil na nje. Kako mi je bilo, ko smo se ločevali, ko so ostali sami skoro še otroški, ko niso imeli nikogar, in vendar je toliko katoličanov na svetu. Prva karakterizija moja ob mojem prvem pogledu na dr. Kreka se je nanašala na te razmere.

„Tak bi moral biti mož za sedanje čase. Tak bi moral priti, da bi jih vodil!“ tako se mi je izrekla duša v prvem hipu, ko sem ga zagledal med vrati semeniške aule. Na podlagi bogatejših izkušenj in zrelejšega premisleka moram trditi ravno tako, kot je zdihnil moj prvi pogled.

Ko sem odhajal kot abiturient iz Novega mesta, sem potožil nekemu duhovniku svojo bolečino: „Dijaki nimajo človeka, na katerega bi se naslonili.“ Zdaj še le vem, kako malo jih je, ki bi bili za to sposobni, ki bi umevali in imeli sočutje kakor s sabo in bili pošteni kakor resnica. Saj niti iz sebe ne morem narediti kaj takega. Glede dijakov v Novem mestu je Bog uslišal željo in jim poslal Krekovega učenca patra Pavla.

Predsodki.

Dvojno delo vrši vsak pameten vzgojitelj: odpravlja predsodke ter z njimi zraščena nagnjenja in sadi ideale.

V tem je tudi vsa umetnost Krekovih vzgojnih čudežev. Samo da v načinu ne najdem nikogar, ki bi mu bil podoben.

Bilo je pred prvo Krekovo uro. Tedaj je prikrevsal po semeniškem hodniku dr. Krek. Nas je nekaj stalo pred vrati. Poklonili smo se in spoštljivo odprli vrata. Hoteli smo, da pojde pred nami noter. Nekateri so mu hoteli uslužno odvzeti klobuk in mu ga obesiti. Pa smo slabo naleteli. Kreku je bilo vse to deveta briga. Godrnjal je nekaj o komedijah in da po njegovem gre tisti prej noter, ki je prej pri vratih. Tudi klobuk bo že sam obesil. Res smo šli z dolgim nosom vsak na svoj prostor. Nekateri so se smejali po tihem vsled razočaranja.

Ta dogodek, prvi vtis, je nagnil mojo tehtnico na Krekovo stran vkljub nekoliko smešnemu prizoru. Temu človeku bi se mogli moji novomeški tovariši brez strahu zaupati. Saj mlad človek se nikogar bolj ne boji, ko dorašča, kakor tistega, ki bi ga nameraval ukleniti v svoj jarem, in mlademu človeku se zdi, da ima hudobne naklepe vsak višji. Zato beg pred njimi in odpor v srcu. Od Kreka se očividno kaj takega ni bati. On očividno ne išče ljudi za-se. Pa vendar. Krekova osebnost je terjala nekaj.

Prvemu vtisu je sledil odpor. Prvi vtis je izsilil pričevanje moje vesti Kreku v prilog; toda ni me osvojil za stalno. Dosegel

pa je takoj prvi vtis, uspeh, da je strmoglavil moj predsodek o obnašanju ljudi.

Mislil sem namreč, da morajo imeti možje, ki kaj več pomenijo in kaj velikega naredijo, gotovo gosposko, odlično obnašanje. Zato bi me bilo v zadrego spravilo vprašanje, kako so se mogli do skupne hrvatsko-slovensko upravne misli povspeti kmetje, kot so bili Matija Gubec, Pasanec, Mogaič, Ilija Gregorič. Dasiravno nisem zaničeval priprostih, sem vendar želel, da bi se moji priprosti rojaki, izvzemši nekaterih pesniških narodnih navad, znali obnašati kakor mi. Ne vera, ne vsebinsko znanje, ampak znati po moderno živeti, to se pravi, obnašanje, oblačenje, oprema stanovanja, recitiranje pesnikov in neko športno znanje iz tega ali onega predmeta, to se nam je zdelo višek kulture, ker tako je narekovala novomeška vzgoja. Čeprav sem na malokoga naletel, ki bi zanesljivo upal izreči svoje misli razen kakega bahača. V tej megli smo se imeli za zelo izobražene Slovence. Saj smo znali kakšno reč izraziti na več načinov, po pesniško, govorniško, celo v tujih jezikih. Samo tega je bilo malo, kaj naj bi izrazili. Pri tem je bila največja nesreča nezavednost, da nam tega kaj sploh manjka. Zato smo bili še najsposobnejši za pisarne, kjer bi predpisovali drugi: službena pragmatika ali sprotni predpisi. Samo še nekaj napihnjenosti je bilo treba.

Ko bi nas bil kdo povprašal: „Kaj je lepše, ali vzori kmečke matere ali nazori „inteligence“, ki nam je „svetila“ s svojim zgledom?“ ali bi kdo rekel: „Kaj je pomembnejše, znanje dveh ali več jezikov, ali pregovori našega ljudstva“?; morebiti bi začel misliti na perverzno naziranje naše dobe. Še-le Krekova kmečka hoja, njegova vsakdanja obleka me je spomnila, da ima ta mož drugačne pojme o pomembnem in velikem, kot smo bili mi vajeni. En predsodek je padel.

Vendar Krekov izraz je tirjal več. Že iz prvega hipa, iz dogodka pri vratih, iz tega, da mu ni bila všeč strežba in iz njegove vsakdanje obleke, je gledala odpoved osebni časti, odpoved osebnem imetku, odpoved osebni ugodnosti. Za mlade ljudi zelo veliko.

Dvoboj.

Prvi vtis srečanja na hodniku se je umaknil in vrnila se je običajna narava s svojimi izrastki. Sedel sem v klop, a srce ni bilo več na Krekovi strani. Delal sem se po možnosti malomarnega, a zastonj. Vsaka beseda se mi je zapičila v možgane, ko je začel z navadnim glasom predavanje, da ga veseli videti še toliko mladih ljudi, ki se žele priklopiti njegovemu stanu. „Našemu“, kakor je rabil besedo.

Od nikogar mi ni ostalo v spominu toliko stavkov, kakor jih je zapustil Krek, čeprav je bil komaj pol leta moj učitelj. Tudi druga predavanja so mi dopadla v življenju, a kako medli učinki v primeri s Krekom. Samo materina in očetova beseda ob posebnih prilikah je imela isto moč. Je pač nekaj posebnega beseda, ki ima za očeta premislek in za mater resnico.

Zato je čudno, da je vstal v meni odpor proti njemu, dasi je izsilil prvi pogled najglobje priznanje. Še bolj čudno, da sem si naravnost prizadeval netiti ta odpor in silno me je mikalo, da bi nasprotoval. Začutil sem brž, da se ne krije popolnoma moj in njegov hočem. V meni je namreč živela sebičnost tiste vrste, ki se imenuje slavohlepnost in nečimernost. — Pri Kreku je pridigovalo vse zelo drugače: obnašanje, obleka, pogled, beseda. Vse je reklo, naj človek živi nekemu idealu izven sebe. Jaz pa sem hotel živeti tudi sebi in zlasti sebi. — Sicer so me imeli v Novem mestu za dobrega. Celo za zgled so me stavili. Tudi Jezusa sem ljubil. Saj me je menda ravno ozir nanj odločil, da nisem moralno in miselno padel. Spominjam se, slonel sem v logu na drugi strani Krke in gledal na Novo mesto. Spomin mi je obnavljal boje, ki jih je bilo moje prepričanje z nasprotnimi dijaki, in da me še hujše čaka. Stiskala me je misel: nimaš zanesljivega pristaša. Ob uri resne poskušnje bi vsi podlegli v zasmeh nasprotnega tabora. Občutil sem čustvo, da mi že presedajo ateistični tovariši. Umskih spopadov se sicer nisem bal, pač pa so bile nadležne moralno ostudne šale, ker govoriti ob takih prilikah ni kazalo, tiho umakniti se v kot je bilo pa tudi težko. Tudi ni hotelo biti brezstidno govorjenje brez posledic. Noč mi je obnavljala fantazije in jih mešala z nagnjenjem oblastovati čez druge v skupne nemoralne stvore. Če sem privolil, mi je vpila vest cel naslednji dan: „Hinavec! Tak si. Govoriš pa drugače!“ Zato sem vstal

večkrat ob dveh, treh ponoči in šel v gozd se sprehajat, ne da bi kdo vedel. „Nasprotni tovariši pa," mi je vstajalo v duši, „delajo, kar hočejo. Nihče jim ničesar ne očita. Še ugled imajo. Profesorji so na njihovi strani in odlične rodbine. Ti pa, kaj imaš od vsega". Obvladal me je čut osamelosti. Pa bilo mi je, kot da za tem vprašuje On, za katerega se je najbolj šlo, On, ki deli vest vseh ljudi na dvoje: „Kaj sem zakrivil, da želiš od mene?" Moral sem reči: „Ničesar!" Obenem priznati, da bi bil zločinec, ko bi se obrnil zoper Njega. Vendar vkljub temu, da je tedaj Jezus zmagal in sem se zadnja tri leta javno na gimnaziji zanj boril in za njegove nauke, sem hotel imeti tudi sam svoj delež. Da bi se prištel med nevredne hlapce, mi še na misel ni prišlo. Biti prvi med tistimi, ki bi bili z mano vred pristaši krščanstva, in nad tistimi, to je bila moja volja. Nekako tako sem hotel kot Zebedejeva sinova, ki sta prosila Izveličarja po ustih matere, naj bi bil eden na levi, drugi na desni, torej prva v posvetnem Mesijevem kraljestvu, v družbi prvo mesto. Boljši ali slabši red, gori ali doli, pač pa zmaga pri razgovorih. Sploh to, kar je veljalo po našem dijaškem naziranju za prednost. Rajši smrt kakor strah. In če sem se pri kaki priliki le malo blamiral, je bila naslednja noč brez spanja. To še v semenišču. Zdaj pa ta Krek!

Splošno smo imeli Kreka vsa štiri leta za moralnega laksista; vendar sam v skritem srcu sem takoj začutil, da terja Krek od mene več nego vsi ostali gospodje v semenišču, celo najbolj rigoristični. Vkljub pridigam in dobrim zgledom in slovesnim izrekom sem videl vendarle pri vseh drugih prosto pot do privatnih želja. Krekov izraz pa je brez besede zadeval ob mojo bolečo točko. Če ga upoštevam, odrežem korenino najljubši napačnih želja, lastno veljavo, čeprav v nekem višjem ogledalu. Takrat niti nisem hotel imeti tega za kaj napačnega. Videl sem, da v Krekovih očeh ne najde priznanja ne pametno obnašanje, ne pobožno držanje, ne umerjena hoja, ampak zahteva njegove osebnosti gre dalje — odpovedati se lastnemu sebi iz ljubezni do ideala. In to ne samo v besedi in tudi ne samo v nastopu ali tam, kjer takt in previdnost zahteva, ampak iskreno pri korenini mišljenja, v celi zasebni in javni praksi. Mojemu jaz neizprosen sovražnik.

Zares je čudno, da je tisto, kar je gledalo pri Kreku izza po srajci podaljšanega rokava, istotako, kot kadar je prestopil ali zinil, od mene toliko zahtevalo. Nič manj kakor izpreobrnenje od

sebičnosti. Bil je pač glas resnice, da je važnejše važnejše, in da je nekaj važnejšega, neprimerno važnejšega, kakor je nas eden, kakor je lastna oseba. Odkod izraz, ki je seval iz Kreka? Bil je odsvit razmerja med Krekom in med tistim, kar Krek v svoji duši gleda in ljubi.

Glas tega svita mi je budil vest. Zato sem razločno videl, da moram, če ostanem resnicoljuben — in to sem želel — stopiti proti Kreku v opozicijo ali pa — se udati. To zadnje pa bi pomenilo: zmagan si! za moj sebični nečimerni ponos velik udarec. Da bi torej ostal svoj gospod z ozirom na Kreka in obenem resnicoljuben, sem iskal v srcu razlogov, da bi mogel svoj odpor proti njemu opravičiti, ker ohraniti mišljenje, ki je hotelo imeti na oltarju pred vsem lastno osebo, in hkrati živeti z njim v prijateljstvu, bi pomenilo hinavca.

Zato ne samo v srcu, ampak odkrito se pokazati sovražnega dr. Kreku. Sebičnost je hotela obdržati sloves resnicoljubnosti. Sotemelj mojega naziranja napačen, kar pa raste iz temelja pravo, tako sem spletal. Kakšen duševni siromak je človek, dokler se ne odpove grehu v njegovi korenini. Koliko trpi ob neresničnosti, ki jo pusti pri osnovi dušnega življenja, ki je pa noče spoznati. Pozneje morebiti več ne more. Saj je bilo tudi zame Kreka treba.

A naj sem nameraval boj zoper tekmeca, — takrat sem še mislil, bilo je to začetne tedne, da se spustim v vse študije, ki jih je študiral dr. Krek, dokler ga ne nadkrilim povsod —, je vendar zdravi notranji vid, ki ni nič drugega nego sodba vesti, videl zoper mojo voljo, da pri Kreku vse bolj soglaša, da je sestava njegove duše plemenitejša kot pri meni, da mu torej gre prednost. Ali sam sebi lažnik ali pa idealni nesebičnosti priznanje. Orožje iz rok je jemala uvidnost, da Krek pri svojem početju ničesar ne išče za se, jaz pa. In vendar je njegovo početje pomenjalo neprestan trud, velik napor telesnih in duševnih sil. Včasi je prinesel poleg kosa papirja, na katerem je bilo menda nekaj predavanja začrtanega, kopico brošur, ki so ravno izšle in tikale predavanje, in jih razmetal po sobi.

Poleg ogromnih telesnih naporov, ki bi jih mnogi ne prestal brez rizika življenja ali vsaj nevarne škode za telesno zdravje, — saj je primahal dostikrat v škornjih, ves blaten, ker je prišel naravnost iz shoda, ki ga je imel prejšnji večer bogvekje, in se je moral voziti in hoditi čez noč, da je zamogel pravočasno predavati

k naši uri —, je razvijal hkrati najvišje reči. Tri leta prej sem se prepiral dan za dnevom o najtežjih verskih stvareh in zato umeval, kako daleč sega ta ali ona trditev. Po prečuti noči potrpljenje z našimi malenkostnimi vprašanji, ki jih je gotovo moral že prejšnja leta mnogokrat ovreči, iskrena čilost in svežost, kadar je prišlo na vrsto kaj pomembnega — kaka razlika med njim in našimi gimnazijskimi profesorji, kadar je kdo izmed njih prišel skrokan v šolo. — Povrh je pisal Zgodbe sv. pisma, članke za časnike in nadlegovat so ga hodile stranke, čakajoč ga že pred semeniščem.

Za ves ta trud ne tirja ta mož ničesar. Saj nima ne naslovov, ne denarja, ne mehko preoblečenega stanovanja. Tudi ne stori nobenega koraka, da bi kaj tega dosegel. Tudi prvenstva ne išče, razen kjer mu ga je narava takorekoč vsilila. Vse njegovo delo je zaradi nečesa, kar ni istovetno z njegovo osebo. Da, svojo osebo naravnost pozablja. Po vsem je videti, trudi se, da bi jo pozabil. Saj ni maral, da bi kdo častil njegovo osebo.

Zato se je zgodilo, da sem postal v svoji notranjosti premagan. Bil je zdrav naravni gon duše, morebiti še kaj drugega, milost božja, ki se je poslužila za me tudi dr. Kreka, da me predrugači.

Kako je ozdravljal predsodke.

Morebiti je nalašč svojo zunanjost tako uredil, da je glasno nasprotovala glavnim predsodkom njegove dobe. Kdo ve? Saj je povsod mislil na svoje cilje.

Odstranjeval pa je napačno naziranje tudi smotreno in preračunjeno. Iztrebiti predsodke je smatral za eno glavnih nalog. Pri zasebnem občevanju je nežno, iz katedra doli pa brezobzirno podiral zid in sekal zaraščeno mejo, ki je stala na poti temu, kar je on hotel zasaditi.

Od njega je vplivala name že čisto malenkostna stvar. Tisto uro, ko je prisedel k meni v klop, je bila disputacija. Sedel sem namreč na koncu klopi. Tovariš, ki je imel zagovarjati pravo tezo, je sedel v kateder namesto Kreka. Ostali so čakali, da planejo nanj z ugovori. Dva sta bila posebej v to določena. Pripravljala sta protitrditve več dni in iskala po filozofijah ugovorov zoper nesrečnega osamljenca, ki je sedel v katedru kot branilec resnice. — Pri taki priliki torej je prisedel k meni v klop in zdelo se mi

je boljše, kot bi sedel v družbi treh cesarjev, ter začel pogovor z menoj. Ozrl se je na moje košate lase in nečimerno frizuro ter dejal: „Jaz pa nimam nič več las.“ Nekam nežno je opomnil. Mene pa je zapeklo, ker mislil sem, zakaj me ne graja. On skrbi za neizmerno važnejše reči, jaz pa tudi za take. Zmešano sem odvrnil: „Tudi jaz bi bil raje brez las, pa da bi bil na vašem mestu.“ Krek je morebiti mislil, da bi bil rad profesor mesto njega, toda jaz sem mislil, da bi hodil isto pot kakor on. — Pri tem sem se čudil, kako se je pogovarjal z menoj, kot da ga vse ostalo nič ne briga. Ob koncu pogovora pa je popolnoma vse vedel, kar je govoril oni na katedru in kar so trdili hudobni ugovarjavci, ki so privlekli vse možne ugovore proti trditvi obupanega brambovca. Tovarišu v katedru je začela prehajati brambna sila v zadrego. Dr. Krek mu je priskočil na pomoč, potem ko ga je nekaj časa nalašč pustil v bolečinah, ki jih povzroča zadrega, kadar ne uzre ne v sebi ne v okolici rešilne roke. Pomagal mu je odgovoriti na neodgovorjene reči, kot da bi ves čas spremljal disputacijo in ne o marsičem z mano govoril.

Kakor je na eni strani uporabil najmalenkostnejši moment, da kaj dobrega stori ter popravi značaj dostopnega človeka, s katerim ga je staknil trenutek, tako je na drugi strani odpravljal, kar je bilo skupno slabega. To seveda še bolj.

Najbolj je navajal učence gledati na bistvo ne na videz. Zato je skušal podreti v naših očeh ugled časnikov, knjig in nastopov oseb. Zato tolikokrat tako bodeče norčevanje iz formalizma.

Mi dotakrat smo častili zunanje znake časti. No prišli so pred sodbo in tako žalostna usoda je zadela ne samo frake, ampak tudi rdeče in modre trakove, da bi jih tedaj izvestno marsikdo zakril, ko bi bil slučajno odičen s takim sicer zaželjenim znamenjem.

Nazorna razlaga je naredila katerega izmed nas pregorečega. Tako se je oglasil tovariš V., zakaj se ne odpravi proskinexis, poljubovanje papeževih kamenov in podobno. Mi radovedni, kaj da poreče, smo pritrjevali, in čakali, ali bo zdaj sam sebe obsodil. On pa smeje odvrne: „No, gospod V., ta reč je tako. Kadar bova midva v sveti kongregaciji sedela, bova pa drugač naredila.“ Smejali smo se tovarišu, kateremu smo ravnokar pritrjevali in razumeli bistvo oblasti in akcidenco ceremonijela.

Na ugovor pa, da se na primer škofova obleka ne ujema z demokratično smerjo časa, je odvrnil: „Dostikrat bije pod svilenim talarjem veliko več demokratičnega duha, kot pa pod grobo irhasto kmečko obleko.“ Nehote smo mislili na gospodarja v umazani obleki, ki pa si ne more misliti, da bi priznal osebi svojega hlapca isto veljavo kot svoji. Tako je dosegel, kar je doseči hotel: obleka in videz je postransko, duh je, ki oživlja.

Pozitivna semena.

Ko je rahljal prst in pulil plevel, je sejal hkrati misli tiste osrednje, ki bi imele postati nam vodnice, načela. Ni se omejil na predpisano, ampak kar je videl, da nam je potrebno.

Tu naj opozorim na način Krekovega govorjenja. Stvar, pri kateri se je le malo ustavil ali na katero je odgovoril mimogrede, ker smo ga pretrgali z vprašanjem, je navadno pojasnil s sliko, z dogodkom ali nazorno primero. Zato je beseda poprijela domišljijo in, kadar je človek doživel podobno, se je obnovil dogodek, ki ga je Krek povedal v odgovor. Druga posebnost so bili izreki. Predavanje so prepletali klasično izrečeni stavki. — Apostola Pavla je označil: „Vselej navdušen, nikdar fanatičen!“ Plamen hrvatskih dijakov me je večkrat spominjal tega. Kadar sem moral sam govoriti, me je zopet opominjal Krekov izrek: „Gorje, če otroci otroke učijo!“ Še ga vidim, kako je ob važnih besedah malo dvignil roko, se celo malo naprej nagnil, kot da nas že vidi pri delu: „Gospodje, uvažujte! Najprej mora biti vaša last, če hočete samostojno začrtati potezo med ljudstvom.“

Vedel je, da misli koristijo, kjer jih umevajo. Zato je pri važnih predmetih ustvarjal jasne pojme. Pojmovanje je najraje enostransko. Za to je podrl najprej sipine na eni strani. Če smo se zaleteli v nasprotno obal, je razpihnil tudi ondi nejasno meglo, kot pri vprašanju o ceremonijelu, in zlato zrno je bilo vidno. Včasi je pustil pojasnilo našemu študiju.

Veliko je bilo število idej, za katere bi rad, da bi goreli. Obenem je hotel, da bi vzori bili strneni v enem. Opozarjal je, kako duh želi gledati vse, kar je, v eni formuli.

Poleg smotrov, za katere naj bi bili vneti vsi, je upošteval naše individualno nagnjenje. O vsem mogočem je simpatično go-

voril, kakor je že naneslo predavanje. Mislil je najbrž: eden se bo ogrel zato, drugi za ono. Marsikdo je beležil temata iz teologije, biblije, patristike, filozofije, zlasti kozmologije za prihodnje čase, a kaj, ko so semeniški in poznejši dnevi tako kratki. Sicer pa je hotel, da bi se vsak poglobil pred vsem v eno stroko.

Posebno osvajajoče je govoril o predmetih njegove ožje stroke. Zdrav družabni red. Če bi bilo veliko Krekov, bi kmalu ves svet izvolil sv. očeta za vladarja. Kako je znal pojasniti avtoriteto. Mlademu človeku ni nobena beseda bolj zoprna. Saj domneva pod njo neprijetno silo, če ne biriča. Vsled napačnega umevanja marsikdo celo na Boga bolj s strahom misli kot z ljubeznijo. Kako drugače po Krekovem pojasnilu. V zaželjeni luči je priplavala pred oči božja oblast. Na svoj lepi način je spomnil, kako je očistil naš Gospod prvotno pojmovanje in nas učil Boga imenovati: „Oče!“

Veličastna je zrastla pod Krekovim čopičem papeževa avtoriteta. Kdo pozabi vsklik: „Kaj je človeštvu papeštvo!“ Svet brez te avtoritete — drobci, ki plavajo vsak po svojem morju. Tej oblasti ne vzame veličja, če jo zastopa slabotna oseba. Nasprotno. Participirajo celo poganski narodi, ki se jim je že marsikaj zboljšalo vsled te avtoritete.

Predavanje je spremljala praktičnost, ko nas je ogrel za sv. očeta, je dostavil: „Neslano je, da silijo nekateri s spisi in predlogi v sv. očeta, kake naj bodo zahteve njegove svetne svobode. Papež sam najbolje ve, česa mu je treba, da more neovirano izvrševati papeško službo. Da bodo vpoštevali njegove zahteve, v to pomagajmo!“

Njegov ideal je bil, da bi bili vsak čas pripravljeni za papeža žrtvovati svoje dohodke in udobnosti. Kako se je posmehoval tistim nemškim cerkvenim knezom, ki niso hoteli za papežem v uboštvo od državnih kneževin, ko je zahtevala dobrobit Cerkve, pa so pozneje vse zgubili.

Tudi naš lastni škof bi imel gotovo več sitnosti s katerim izmed nas, ko bi ne bilo Kreka. Bogve, kako bi bilo z mojim „promitto“. Vcepljal je nežno čud, da bi bili kot dobra družina. „Grdo je,“ je dejal, „če svoja bremena nalagajo škofu na rame in njemu prtijo svoje denarne stiske.“ Mož ljudstva, ki raje pogodrnja kot hvali, je znal vendar gojiti blage naravi. Opozori na

to, kar je akcidentalnega, dvigne, kar je bistvenega, doda še nekaj prikupno otroškega, kar imajo le najnežnejše čuteči otroci v družini, in predoči krasen ideal katoliškega družabnega življenja.

Vendar preden dotaknem osrednji ideal, še to-le:

Jasnost.

Pri Kreku je vplivalo vse tako izrazito. Morebiti za to, ker je bil velik sovražnik vsake nejasnosti. „Gospodje, vsako reč temeljito!“ Morda je zaradi jasnosti in globokosti tako spoštoval sv. Tomaža Akvinskega.

Pri Kreku je, kakor znano, malokatera knjiga našla milost, zlasti izmed modernih. Pač pa je našla milost starocerkvena literatura. „Berite! No, ali vidite zdaj, da smemo biti katoličani ponosni na svojo literaturo? Koliko se je takrat pisalo od nasprotne strani, pa kje je? Naše pa še drži. Ta kontinuiteta!“ Pri tem se je prijetno slišalo „naše“.

Sv. Tomaž pa je bil ljubljenec. „Gospodje, poglejte, ta jasnost! Najprej opredeli, da poznamo njegovo stališče, potem pa dosledno dalje, kako pa danes!“ Po njegovem je sv. Tomaž vzor za znanstveno temeljitost in zanesljivost mišljenja.

Pa tudi v čustvovanju je hotel jasnosti. Kajti kakor se je sam zares razjezil, kadar se je, in zares veselil, kadar mu je kaj dopadlo, ne tako sanjavo, nedoločno, tako je tudi nas svaril pred meglenim čuvstvovanjem, pred megleno pobožnostjo. Vse je moralo biti zdravo, resnično ter pristen odmev resnice.

In krščanske resnice je ravno najlepše razlagal učeni akvinski mislec. Mene je nagnil Krek k spisom sv. Tomaža s tem, da mi je odločil izdelati referat „pojem molitve.“

Brez Kreka bi se najbrž ne spoprijateljil s Tomaževimi spisi. Kajti kakor sprva proti Kreku, se mi je vzbudil kratek odpor tudi proti njegovemu ljubljencu. „Čemu naj bi bil ravno sv. Tomaž taka avtoriteta“, me je prijemalo. Svojo nevoljo sem povedal kar na glas in pretrgal Kreku predavanje: „Čemu zmeraj ta Tomaž, pa Tomaž?“ „Prav, da tudi profesorja malo popravite“, je dejal dr. Krek in nadaljeval svojo reč.

Sentimentalnost je Kreku tuja. Vendar njegovo razpoloženje se kar seli v okolico. Ko je ob začetku filozofske ure molil nekam

skromnookorno se drže v svoji krekovski podobi „Češčeno Marijo, in dostavil ob koncu: „Sedes sapientiae, ora pro nobis!“ se mi je zdela molitvica tako častitljiva, kakor le iz ust očetovih, kadar je pokropil hišo ob večerih velikih praznikov. Nehote sem prav globoko želel: „Sedes sapientiae, ora pro nobis!“

Krekovo središče.

Moram reči, da sem dostikrat visel na Krekovih besedah, toda tako zamaknjen nikdar, kakor kadar je začel: „Gospodje, ima kateri sv. pismo pri rokah?“ In takrat je odprl nov svet biblijskih prizorov, ki so po par Krekovih stavkih oživeli in tako naravno govorili in se kretali, kakor da sem bil zraven. Nikdar ne pozabim hudomušnega vprašanja tistega slepca: „Ali hočete tudi vi postati njegovi učenci?“ in pri tej priči so ga nabunkali in butnili skozi vrata, toda videl sem, se mi je zdelo, da se je tisti prej slepi revež vkljub brcam, ki jih je dobil, še pred vrati muzal, da je tako razkačil te podle poglavarje, ki so ga hoteli pripraviti, da bi utajil dobroto božjega čudeža, s katerim mu je Jezus oči odprl.

Toda najlepši trenutek je bil, kadar je prišel na vrsto oni Glavni iz sv. pisma. V razlagi Krekovih zgodb stoji, da je sicer tako strogi, odločni Janez Krstnik postal ves nežen in mehek, ko je zapazil, da se Jezus bliža. Toda nekam tako se je godilo tudi dr. Kreku, kadar je pokazalo evangelistovo mesto našega Gospoda. Takrat se mu je zjasnil obraz — kdo bi tedaj mislil na drenastega Kreka — kakor otroku in iz oči je sijalo, kdo pozabi te oči, ob taki priliki, — iz besed pa se je prikazal „naš Gospod“, kakor ga je Krek imenoval navadno. Kako ne bi ob takih prilikah nekaj našega srca ostalo pri Njem, ki je bil, že iz izraza, držanja, sklepati, na sredi Krekovih misli. Ta, to Krekovo središče, in pa ono, pri čemer je tudi gorel Krekov izraz, kar je Gospod izrazil z besedami: „Misereor super turbam“ — potrebno ljudstvo — to dvoje je bilo, je tvorilo in gibalo Krekovo življenje. To dvoje je skušal prenesti tudi v vsakega, s komur je prišel v dotiko.

Govoril sem s tovarišem Francetom Pečaričem, ki je tri leta pred mano zapustil semenišče, ali je kateri naju slišal kedaj koga tako govoriti o Izveličarju. „Nikdar nikogar,“ je pritrdil gospod

Pečarič. „Saj takrat ni bil navaden Krek. Bil je, kakor bi se bil spremenil," je dostavil. „In kadar je nastopal za zapuščeno ljudstvo," tudi nima podobnega med meni znanimi ljudmi," sem nadaljeval. „Pa kadar je govoril o sveti Evharistiji," je še opomnil moj tovariš. Vendar, ker je sveta Evharistija Jezus, lahko rečem: „To dvoje."

Ljubezen do tega dvojega je tudi glavni znak Krekovih učencev. Značilno je bilo, ko smo se enkrat oklenili Krekovih osnovnih vzorov, nas je tudi med sabo zvezala vez neke čiste duševne ljubezni. Mi smo bili zadnji letnik, ki ga je učil nekaj mesecev ta oče našega zapostavljenega rodu. Toda v naših pogovorih je živel vsa štiri leta.

Preden smo šli po končanem četrtem letu na službe, smo sklenili poživiti še enkrat vzore svojega dela. Določili smo romarsko hišo pri sv. Joštu. Soudeležilo se je tega sestanka in razstanka tudi troje hrvaških bogoslovcev in en koroški. Med nami je bil, se razume, da smo ga hoteli imeti med sabo, dr. Krek. Navaden, vsakdanji, v hodni srajci, in vendar dr. Krek. Obrazložili smo svoje načrte. Hkrati nam je ležala pred očmi situacija slovenskega in hrvaškega ljudstva. Napili smo se do prekipevanja idealnega ognja, ki je lil iz Krekovega v sorodna srca, dostopna najbolj ob času premišljene srčne zveze z najvišjim idealom. Ko smo se razhajali, je razdelil med nas šentjoški župnik v naglici izdelane fotografije. V ozadju križ, na križu belo Kristusovo truplo, pod njim pa mi namesto Janeza in Marije. Pokazali smo Kreku skromno sliko; pogledal je in pripomnil naš učitelj, ki je hotel po nas videti ljudstvo srečno: „Ozadje je lepo." In bolj ko cela pridiga je povedal en sam stavek, da je vsa lepota našega sestanka, našega dela in naših uspehov v razmerju do Križa —, v razmerju do Gospoda, ki ga ima pribitega ljubezen.

Sklep.

Kdor bo tako srečen, da bo pisal o dobi dr. Kreka, bo seznanjal ljudi o najlepši dobi slovenske zgodovine. Vsaj moje znanje ne najde lepše. Tukaj par spominov, čeprav hvaležnost še toliko narekuje.

Tako ne bi smel zamolčati zelo važne reči, da je povsod zbudil veselje do dela. Sam je neumorno delal in delal je z jasnim,

veselim obrazom. Da je truden, se mu ni poznalo, razen če je sam povedal. Napori mu namreč nikdar niso mogli narediti čmernega obraza. Poklic mu je bilo delo, razvedrilo mu je bilo delo, počitek mu je bilo delo, plačilo mu je bilo delo; da, kot lastnost mu je bilo delo. Kdor pride k njemu, odhaja z veseljem do dela. Ko smo ga poslušali, nas je kar gnalo, da bi tudi storili.

Mnogo Krekovih učencev je popadalo v tej vojski. Toda mnogo jih bo še živelo po Slovenskem, Hrvaškem in drugod. Poleg Krekovih idealov jim bo ostal tudi spomin nanj. Bog daj, da bi vsi po svoji moči sad obrodili. Njegovi učenci niso samo izmed bogoslovskih in svetnih akademikov. Imate jih med kmečkimi gospodarji in obrtnimi mojstri, da na delavske organizacije ne spomnim. Kako se je marsikomu zasadil v srce s svojimi nauki vred — en primer:

V mojem rojstnem kraju so delali novo cerkev. Vprašal sem domu prišedši, kako so se obnašali delavci. „Ne posebno lepo. Po govorjenju niso bili prida in pili so. Samo en mlad polir ni hotel nič piti. Kadar je bil prost, si je kaj zapisaval in svoje plane risal, pa o nekem Kreku je zmeraj govoril.“ Tako sta mi pripovedovali svakinja in mati.

Ko je zmagala splošna in enaka volivna pravica in so bile razpisane nove volitve za državni zbor, ob času prvega semeniškega leta, smo prosili Kreka, naj ostane naš profesor. „Saj med nami lahko naredite ravno toliko dobrega. Posredno morda še več.“ Dejal je: „Saj sem rad v semenišču, pa pravijo, da moram kandidirati, da me bo na Dunaju treba. Morda bo zbornica kmalu zaključena in se vrnem.“ Res ga je bilo treba na Dunaju. V svojem znamenitem dvoboju z Masarykom je odvrnil kulturni boj in rešil Avstriji katoliško ime. O priliki bosenske debate je rešil Bosno judovstva in mažarizacije. S protestom, ki ga je povedal mimogrede na njemu lasten način, je obrnil javno mnenje proti razlaščevanju Poljakov na Pruskem. Začrtal je nove socialne postave. — Na Dunaju je torej rešil svojo nalogo, v semenišče se ni vrnil več.

*

Krek je po svoji naravi poklican od Boga za voditelja. Ne da z vojaškim reglemâ vodi skupino (dostikrat je tudi tako vodstvo kot potrebno zlo potrebno), ampak da na naravni način uredi

družbo, kaže vzore in ume vsak čas dati primeren svet in pravo naročilo. Zato se pod njegovimi perutmi more razvijati velika skupina ljudi, ljudstvo, narod, država, zveza narodov. Svojemu poklicu ni postal nezvest. Mnogobrojne talente je porabljal, kakor je veleval modri prevdarek, to je božja volja, ker od Boga je luč razuma. Svoj poklic je uravnaval ves čas po naročilu svojega nebeškega učitelja: „Kdor hoče biti prvi med vami, bodi vsem hlapec!“ Trudil se je biti hlapec zlasti najbolj zapuščenim, duševno in materijelno potrebnim. Na tej poti je Krek velik postal.

Anton Komlanec.

Dr. Janez Ev. Krek in Hrvati.

Že pred slovensko-hrvatskim katoliškim sestankom v Zagrebu je dr. Krek iskal zveze s hrvatsko katoliško omladino. To se mu je posrečilo l. 1907. na sestanku v Zagrebu. Tam je govoril.

Prihodnje leto je v Zagrebu vodil socialni kurz. — Po prvem skupnem sestanku v Ljubljani je šlo 17 hrvatskih dijakov skupno s Slovenci na sv. joštarski socialni kurz. Dvema je dr. Krek pomagal, da sta prav tisto leto prišla na Zadružno šolo v Ljubljani, ki ima odtedaj vsako leto kakega hrvatskega dijaka. Po drugem slovensko-hrvatskem katoliškem dijaškem sestanku v Ljubljani so Hrvati šli sami na Sv. Jošt, ki je za nekaj mesecev vsako leto postal hrvatska kolonija. Dr. Krek je redno prihajal tja gori za nekaj dni in razpravljal o vseh perečih verskih, socialno-gospodarskih in političnih vprašanjih. Enkrat je bil ves „Domagoj“ z nekaterimi frančiškani na Sv. Joštu.

Dr. Krek je krepko oživel medsebojno umevanje in zanimanje Hrvatov in Slovencev. Danes vsak hrvatski katoliški akademik čita in razume slovensko. Pri Slovencih je ravno tako. Kakor je Masaryk pred 15 leti na Hrvatskem ustvaril realno liberalno gibanje, tako je dr. Krek ustvaril krščansko-socialno gibanje na realni podlagi. Danes so Krekovi učenci, „sv. joštarji“, po vseh hrvatskih in slovenskih zemljah in na Hrvatskem izpoveduje cela vrsta časnikov in drugih publikacij Krekove socialne in politične misli. Tako so Slovenci dali Hrvatom dva prvaka: Mahniča, ki je radikalno razčistil kulturne pojme, in Kreka, ki je ustvaril katoliško socialno Hrvatsko.

Politično se je dr. Krek trudil za zbližanje hrvatskih in slovenskih strank. Slov. ljudska stranka je v Ljubljani, Opatiji in Trstu stopila v zvezo s pravaši v hrvatskih zemljah in dr. Krek je mnogo pripomogel k realno političnemu razvoju hrvatskih strank. Istrski in dalmatinski državni poslanci so v dunajskem državnem zboru delali skupno s Slovenci. Niti v vojnem času Krek ne miruje, ampak intenzivno dela za uresničenje naših idealov.

Dr. Krek je vedel, da mora politična moč sloneti na gospodarski stvari naroda, zato se je trudil za gospodarsko organizacijo Slovencev. Podpirala ga je ne samo slovenska duhovščina, ampak tudi lepo število katoliških lajikov in uspeh tega dela je, da so Slovenci najboljše organizirani katoliški narod na svetu.

Ravnotako je dr. Krek pomagal hrvatskim gospodarskim organizacijam. „Gospodarska zveza“ v Pulju in „Zadružna zveza (sedaj Savez)“ v Splitu sta imeli v dr. Kreku najkrepkejšo pomoč. Njegov vpliv je segal globoko v Bosno in Hercegovino, za kateri se je z vso svojo silo in ljubeznijo zavzemal v delegacijah in njenem bosanskem odseku.

Dr. Krekova šola vlada med Slovenci in mi upamo, da zmaga tudi pri Hrvatih.

Pero Rogulja.

Delo na verskem polju.

Predvsem je treba poudariti: dr. Krek je vedno močno ljubil Cerkev. Četudi je kot originalen mislec imel časih o tem ali onem vprašanju svoje misli (n. pr. o razmerju med Cerkvijo in državo itd.), mu je pri tem vedno bila merodajna blaginja Cerkve. Lahko rečemo: Kakor ljudski blagor, tako je bila Kreku korist Cerkve zvezda vodnica pri njegovem delovanju. S teh dveh vidikov — ljudskega oziroma narodnega in pa cerkvenega — je presojal vse javno delo.

Dasi je bilo glavno delovanje Krekovo v javnosti, na socialnem in političnem polju, vendar pri vsem tem tudi njegovo delo na strogo cerkvenem polju ni bilo malo.

V dušnem pastirstvu je bil sicer malo časa: nekaj časa kot kaplan v Ribnici in dve leti kot vikar pri stolnici v Ljubljani. V tej zadnji službi pa je obenem že začel poučevati v semenišču.

Tudi kot profesor in poslanec se ni branil dušno-pastirskega dela. Skoro povsod, kjer je imel političen shod — in teh je bilo na stotine — ali je bil na obisku pri kakem duhovniku-prijatelju, je navadno imel tudi pridigo v cerkvi; če ni bila dosti ena, tudi dve. Za pridigo si dobil Kreka, kadar si hotel; nikoli se je ni branil. Na Dunaju je imel večkrat pridigo pri slovenski službi božji. Mnogokrat je pridigoval na novih mašah, kamor so ga vabili udani učenci. Če je bila prilika in potreba, se je vsedel tudi v spovednico. V svojem Tuskulu na Prtovču je imel vsake počitnice redno službo božjo za svoje gorske sovaščane. Zgodilo se je celo, da je imel pri svojem prijatelju kratek misijon ali tridnevnico za ljudstvo. Tudi v svojih političnih govorih ni nikdar skrival

duhovnika, marveč je pogostokrat poudarjal versko plat politike in potrebo verskega življenja.

Dr. Krek je prvi šel na Vestfalsko k ondotnim mnogoštevilnim slovenskim delavcem, ki so bili v verskem oziru prepuščeni samim sebi. Misijonaril jim je več tednov in se zanje sploh zavzel, dokler niso tega dela za njim prevzeli naši frančiškani. Znani so tudi njegovi misijoni za italijanske delavce v Ljubljani.

Posebno veliko delo za versko izobrazbo in spodbudo vsega slovenskega ljudstva so njegove „Zgodbe sv. pisma“, ki jih je prevzel po pokojnem dr. Francetu Lampetu. Ta jih je moral pustiti že sredi stare zaveze, izdelal je le nekaj zvezkov, večji del je pripadel dr. Kreku. To je ogromno delo po zunanjem obsegu in po vsebini. Večkrat težko umljivega sv. pisma ni lahko razlagati priprostemu ljudstvu. Koliko je treba pri tem napornega študija? Dr. Krek je to težko delo s prirojeno lahkoto izvršil vsako leto večinoma poleti na Prtovču. To so bile njegove počitnice. Poleg tega je Krek napisal še kake manjše stvari nabožne vsebine.

Protialkoholno delo.

Kakor je dr. Krek skoro pri vsakem socialnem delu če ne inicijative dal pa vsaj sodeloval, tako tudi pri protialkoholnem.

Dasi mu je na srcu, da bi naše ljudstvo v nobenem oziru ne trpelo kake škode, tudi tisti ne, ki od alkohola žive, vendar je prepričan, da je le treznost pogoj in podlaga ljudski blaginji in narodnemu napredku.

S svetom je pomagal že pri ustanovitvi nove, na abstinenci zasnovane „Družbe treznosti“, s katero se je pri nas pričelo protialkoholno delo. Na ustanovnem shodu je imel govor „Treznost in regeneracija ljudstva“ ter je bil izvoljen v odbor.

Dve leti pozneje je sam ustanovil društvo „Abstinent v Ljubljani“, namenjeno zlasti ljubljanskim delavskim slojem in je bil njega predsednik. Kot tak je vodil mnogo protialkoholnih zborovanj in sestankov, priredil je par brezalkoholnih veselic in zložil nekaj abstinenčnih pesmic.

Tudi potem, ko je društvo prenehalo in se je z „Družbo treznosti“ spojilo v eno samo organizacijo „Sveto vojsko“, se je dr. Krek vedno zanimal za protialkoholno delo. Podpira ga še vedno.

Dr. Krek je bil izvoljen in je še vedno podpredsednik „Zveze avstrijskih protialkoholnih društev“ s sedežem na Dunaju. Za posredovanja z vlado nima zveza nobenega nemškega poslanca, ampak našega slovenskega Kreka. On je izposloval vladno podporo, da so se mogli vršiti avstrijski protialkoholni kongresi. Sam se je udeležil dveh v Gradcu in Solnogradu. Temu zadnjemu je tudi predsedoval. Na obeh pa je govoril pri posebnem zborovanju katoliških abstinentov, ki so občudovali duhovita izvajanja našega rojaka.

Janez Kalan.

Dr. Krek — časnikar.

Že kot petošolec je na skrivaj izdajal dijaški list. V bogoslovju se je večkrat oglasil v „Slovencu“. Na prvem katoliškem shodu so njegovi vrstniki in sošolci čutili, da je prišel nov mož. Skoro bi lahko rekli, da bi bogate ideje prvega slovenskega katoliškega shoda ne našle pota v ljudstvo in se tam prijele in obrodile, da ni bilo Kreka — agitatorja in časnikarja.

Svoj jezik in pismo je dobil v živi narodni govorici in pesmi; impulzivnost, neko silovitost v besedi in pisavi pa je okrepil v temeljitem študiju nemške socialne demokracije in Shakespeareja.

Kmalu po prihodu iz Dunaja je iskal glasila za svoje takrat najbolj srčne ideje — za blagor delavstva. Tri leta je izdajal delavski „Glasnik“. List je bil živahen in živ, kakor njegov urednik in skoraj edini sotrudnik Krek sam.

Zadnjih 10 let piše največ v „Domoljub“. Ni ga bilo perečega vprašanja, katerega ne bi bil Krek obdelal v Domoljubovem uvodniku. Zlasti je pisal o našem kmečkem vprašanju in ravno njegovi „Domoljubovi“ članki so vzbudili in vzdignili slovenskega kmeta za veselo, trezno, resno in uspešno javno delo v vseh ozirih. Kako široko in visoko obzorje je dal Krek s temi članki našemu ljudstvu.

Precej je pisal v „Slovenca“ sam ali pa je dajal urednikom tvarino, iniciativo in misli. Ko je bil dr. Evgen Lampe v političnem izgnanstvu, je dr. Krek več časa urejeval „Slovenca“. Mnogo Krekovih člankov je najti v čeških listih in dunajski „Reichspost“.

Bivši urednik „Slovenca“ Fr. Krhne opisuje Kreka kot časnikarja: „Bil je vedno ofenziven, njegova moč je bila v tem. Takoj spozna položaj, zato so njegovi članki za orijentacijo javnosti in

politične smeri izmed najboljših. Poln je šegavosti, sarkazma in originalnosti. Našemu časopisju je razširil obzorje. Začel je gledati svet tudi z gospodarskega, socialnega in evropsko političnega stališča. Posebno je poudarjal ogrsko in hrvatsko vprašanje. To zadnje je pač on spravil na dan in vživel v naše mišljenje in hotenje. V parlamentu in v časopisju je sijajno pobijal predsodke o tem pozabljenem in zanemarjenem ljudstvu na jugu. Pred njim so se le malo menili za Slovence in Hrvate. Spominjajmo se njegovega nastopa za Bosno!

Naše časnikarstvo je zelo dvignil v formalnem oziru. Njegova duhovitost, njegov sarkazem, bogato znanje socializma, narodnogospodarske vede, državne vede, zgodovine in poznanje evropskih jezikov, dela njegove članke duhovite in bogate na mislih. Krek je z njimi pridobil tudi med nasprotniki paznih bralcev naših listov.“

Veliki kulturni, gospodarski in politični boj na Slovenskem se je končal z zmago katoliškega ljudstva. Veliko je k temu pripomogel — časnikar Krek.

Fr. Jež.

Dr. Krek in zadružništvo.

Razvoj slovenskega zadružništva v novejšem času nosi na sebi pečat njegovega dela.

Takrat, ko je nastopil dr. Krek v naši javnosti, so vladali o zadružništvu še medli pojmi. Bilo je sicer dobre volje, toda manjkalo je jasnih načrtov in določnega programa, po katerem naj bi se zadružna organizacija širila in izpolnjevala. Niso znali, ne kaj, ne kako. Tudi je manjkalo sotrudnikov, ki bi bili s potrebnim umevanjem šli na podrobno delo za gospodarski preporod ljudstva. V mnogem oziru je bilo torej treba še le ustvariti podlago za ustanavljanje zadrug.

Kakor nikdo med Slovenci je dr. Krek vedel ceniti velik pomen organizacije, od katere je odvisno vse. Vedno in vedno je povdarjal, da je treba ljudstvo poučevati, vzgajati, združevati, kazati mu nedostatke v socialnem življenju, pa tudi pravo pot in sredstva, kako jim odpomoči. Umstveni napredek je glavni pogoj gospodarskemu napredku. V tem smislu delujoč je zbral dr. Krek okoli sebe četo požrtvovalnih oseb, ki so ga umevali in šli na delo s konkretnimi cilji. V poznejših trdih bojih jim je brez sentimentalnosti, brez jadikujoče obupnosti vlival vedno novega krepkega poguma.

Veliko je delal tudi s peresom. Omenimo naj tukaj le njegove „Črne bukve kmečkega stanu“, „Socialne pomenke“ in „Socializem“, s katerimi je širil poznavanje socialnega vprašanja, v katerem zavzema zadružništvo važno mesto. Nebrojno njegovih člankov o gospodarskih stvareh pa je raztresenih po dnevnem in strokovnem časopisju.

Prvi katoliški shod l. 1892. je začrtal dobro zasnovan socialno-gospodarski program. Od tedaj naprej je zavel tudi v zadružništvu nov duh, mnogo živahnejši, mnogo krepkejši. Kar smo imeli dotlej zadrug, bile so samo posojilnice t. zv. mešanega ustroja, napol šulcejevke, napol rajfajznovke, ki že po svojem bistvu niso mogle nikdar dobiti pravega stika z ljudstvom. Prevladovala je v njih kolikor toliko kapitalistična tendenca, zato so več ali manj ostale tuje duhu naroda. Zadružno gibanje je dotlej vodila Zadružna zveza v Celju, oziroma njen predsednik Mihael Vošnjak.

L. 1895. se je osnovala Zveza kranjskih posojilnic z namenom združiti vse posojilnice na Kranjskem. Istega leta se je v Ljubljani ustanovila kot društvo Gospodarska zveza, ki naj bi širila zadružništvo po vseh slovenskih pokrajinah, in sicer ne samo posojilnice, ampak tudi nedenarne zadruge. Vsled intenzivnega dela obeh osrednjih organizacij se je težišče slovenskega zadružništva polagoma preneslo v Ljubljano. L. 1900. se je Zveza kranjskih posojilnic razšla, društvo Gospodarska zveza pa se je premenilo v zadrugo z istim imenom. V odbor je bil izvoljen tudi dr. Krek, ki je l. 1902. potem prevzel predsedništvo in ga obdržal vse do danes.

Gospodarska zveza si je stavila širok delokrog: izvrševala je revizije, posredovala je denarno izravnavo, uvedla je blagovni promet in gojila tudi prodajo kmetijskih pridelkov. S tem je bil storjen v izpopolnitvi zadružne organizacije velik korak naprej. Zadružni propagandi je zveza obračala vedno veliko pozornost. V ta namen je pričela izdajati svoje lastno glasilo „Narodni Gospodar“ in je prirejala razne poučne tečaje in predavanja, da se med ljudstvom poglobi misel za zadružništvo. Zveza je dalje poskrbela, da se je ustanovila lastna Zadružna tiskarna, kjer dobivajo članice vse potrebne poslovne knjige in druge tiskovine. S tem se je pripomoglo, da je postalo poslovanje pri včlanjenih zadrugah enotno. Zveza je torej nudila svojim članicam mnogovrstne ugodnosti, kakršnih dotlej niso imele. S tem se je doseglo, da je bil stik med zadrugami in zvezo vedno večji, kar je bilo celotni organizaciji le v korist.

Spočetka je Gospodarska zveza združevala kmetovalce, obrtnike, trgovce in zadruge. Tak delokrog je bil preobširen. Zato se je l. 1903. organizacija razdelila. Revizije, denarno izravnavo in za-

konito zastopstvo zadružnih interesov si je pridržala prejšnja centrala, ki pa si je izpremenila ime v Zadružno zvezo, blagovni promet pa je prevzela nova Gospodarska zveza, ki naj bi služila kot centrala za skupni nakup in prodajo. V tej obliki obstoji organizacija še dandanes.

Mlado zadružno gibanje je imelo spočetka na vseh koncih in krajih srditih, zagrizenih nasprotnikov, celo v krogih, ki bi je bili morali pospeševati. Boj proti zadružništvu je bil razvnel strasti do skrajne meje. Toda nasprotniki so skušali samo razdirati, njihovo delo je obstojalo edino le v negaciji, pozitivnega pa niso mogli ničesar izkazati. Dr. Krek je v teh težkih časih vstrajno vodil organizacijo po začrtani poti in dandanes uživa lahko veliko zadoščenje, kajti pozicija zadružne organizacije je danes tako trdna in močna, da jo morajo upoštevati tudi oni, ki so ji nekdaj nasprotovali.

Zadružni organizaciji se je zlasti očitalo, da je pričela gospodarski boj. „Ta ugovor," je dejal dr. Krek na drugem katoliškem shodu l. 1900, „nam svedoči, kakšni nevedneži so tisti, ki ga ponavljajo. Ali ne divja ta boj že več kot eno stoletje? Ali ni v socialnem in verskem oziru razbil vse, kar nam je dragega in svetega? Vsled političnega in gospodarskega boja se je pričelo združevanje in ne narobe."

Učinek intenzivnega dela, ki ga je razvijala pod dr. Krekovim vodstvom Gospodarska, oziroma Zadružna zveza v Ljubljani, se kaže tudi v suhih številkah. Na Kranjskem n. pr. se je od l. 1873. do vštevšega 1893. ustanovilo vsega skupaj samo 30 zadrug; od l. 1894, ki tvori nekak mejnik v zgodovini slovenskega zadružništva, do konca l. 1912. pa se jih je osnovalo 567! Ob svoji ustanovitvi je Gospodarska zveza štela 61 zadrug, l. 1905. jih je imela (kot Zadružna zveza) že 285, l. 1910. 608, l. 1913. celo 682 in l. 1914. 591 (število je padlo vsled izstopa dalmatinskih članic). Njen denarni promet je l. 1900. znašal nekaj nad 5 milijonov kron, l. 1905. nad 32, l. 1910. pa 116 milijonov kron. Kdor pozna zadružno delo bližje, ve dobro, koliko ogromnega podrobnega dela tiči v teh številkah.

V prvi dobi zgodovine slovenskega zadružništva nahajamo skoro izključno posojilnice in tu in tam boren poizkus s kako obrtniško zadrugo. Od l. 1894. pa se slika spremeni; poleg poso-

jilnic je vzrastla cela vrsta kmetijskih, nakupovalnih in prodajalnih, konsumnih, mlekarskih, živinorejskih, strojnih in nekaj obrtniških zadrug. Dr. Krek je bil, ki je dajal vedno nove impulze za ustanavljanje produktivnih zadrug in znal zanesti vedno novo, čilo življenje v zadružno organizacijo.

Dr. Krek ni samo gledal, da se ustvarja nekaj novega, trudil se je tudi mnogo, da se zadružna organizacija izpopolni in okrepi tudi na znotraj, kar je neprimerno težje delo. Veliko pozornost je vedno obračal revizijam, ki so za zdrav razvoj zadružnega življenja nemalega pomena. Revizije je Gospodarska zveza vpeljala takoj po svoji ustanovitvi, še predno je bil izdan revizijski zakon (l. 1903). Istotako je polagal veliko važnost na knjigovodstvene, poučne in zadružne tečaje in okrožne sestanke. V deželnem zboru kranjskem je dal inicijativo, da se je na slovenski trgovski šoli v Ljubljani osnovala zadružna šola, ki je bila prva v Avstriji in za darmštadtsko druga v Evropi sploh. Ta zavod obeta mnogo dobrega za nadaljni razvoj zadružne organizacije na vsem jugoslovanskem ozemlju v tostranski polovici. L. 1903. je sklical v Ljubljano zadružno enketo, katere so se udeležili zastopniki zadružništva iz vseh slovenskih pokrajin in iz Istre, da obravnava o združitvi vsega slovenskega zadružništva v eni osrednji zvezi. L. 1913. pa je po njegovi inicijativi zboroval v Ljubljani zadružni kongres, ki je razpravljal o raznih aktualnih vprašanjih.

Njegovi živahni nastopi na občnih zborih Zadružne zveze, njegovo temperamentno obravnavanje zadružnih vprašanj je imelo vedno veliko privlačno silo.

Ko je pravosodno ministrstvo sklicalo enketo, da se posvetuje o načrtu novega zadružnega zakona, udeležil se je tudi dr. Krek, ki je tu kakor tudi ob raznih drugih prilikah odločno zastopal koristi zadružništva napram oblastem, napram javnosti in v postavodajnih zborih.

Dr. Krek pa ni poznan kot izboren zadrugar samo v naši ožji domovini. Da vedo tudi drugod ceniti njegove odlične zmožnosti in njegovo obširno znanje, je najboljši dokaz, da je bil pri Splošni zvezi avstrijskih kmetijskih zadrug na Dunaju skoro ves čas njenega obstoja njen odbornik in zadnja leta podpredsednik. Zadružno organizacijo, ki jo je vodil, je znal povzdigniti tako, da je vzbujala občudovanje tudi raznih tujih strokovnjakov iz Češkega,

Poljskega, Bolgarskega in iz drugih dežel, ki so prihajali v naše kraje ogledat si zadružno delo med Slovenci.

Zaključujemo. Dr. Krekovo ime je ozko spojeno ne samo s kulturnim, ampak tudi gospodarskim preporodom slovenskega naroda. S popolnim prepričanjem trdimo, da je za gospodarsko povzdigo našega ljudstva storil toliko kakor nihče drugi. Zadružna organizacija, za katero je toliko dal, ga bo vedno ohranila v hvaležnem spominu.

Anton Kralj.

Dr. Krek in obmejni Slovenci.

Dr. Krek pozna in ljubi slovensko zemljo kakor le redki med nami. Preromal jo je večkrat od severa do juga, od Koroške notri v Hrvatsko. Tako je spoznal razmere in osebe povsod. Na teh potovanjih je iskal delavcev za preporod celega slovenskega ljudstva. Jasno spoznanje našega narodnega položaja in velika ljubezen do celega naroda je v Kreku oživela in utrdila tisto rešilno misel, da ne smemo biti zgolj Kranjci. Vse naše organizacije: nabožna, izobraževalna, kulturna, gospodarska, socialna in politična naj bodo med seboj po vseh deželah v tesni zvezi, vse naše narodne sile je treba združiti in enotno voditi, le tako je mogoče narod obvarovati in z lastno silo dvigniti do političnih pravic, višje kulture in blagostanja. Krek je veliko delal v tem smislu. Podrobno gradivo o njegovih potih še ni zbrano; v naslednjih vrsticah podajemo le nekoliko drobtin o njegovih zvezah z obmejnimi Slovenci.

*

Urednik celovškega „Mira“ France Smodej piše: „Kar je dr. Krek za Kranjsko, je kolikor toliko za vso Slovenijo. Povsod tudi na Koroškem je njegovo organizatorično delo pognalo lepe kali, v prvi vrsti v „Slov. kršč. socialni zvezi za Koroško“. In ravno ta ima za probujo koroških Slovencev več zaslug, kakor se ponavadi sodi. Šele zgodovina bo znala to delo oceniti po zaslugi.

Iz izvenkoroških poslancev ga ni, ki bi bil koroškim Slovencem tako znan in ki bi bil v njihovi sredi tolikokrat kakor edini dr. Krek. Če le količkaj mogoče se je vsakikrat odzval va-

bilom kot govornik. Neštetokrat je govoril na raznih političnih in nepolitičnih shodih, predvsem v takozvanem slovenskem volivnem okraju. Tudi v najbolj oddaljene kraje je prihajal, četudi je s tem izgubil precej časa. Dr. Kreka so vsled njegovega znanja in govorniške duhovitosti radi poslušali tudi politični nasprotniki. Velik je bil njegov vpliv na socialno mišljenje mlajše koroške slovenske duhovščine, ki se je navduševala za idealne cilje njegovega delovanja in hodi po njegovih stopinjah.

Dr. Krek je eden tistih redkih politikov, ki je prihajal na Koroško proučevat tukajšnje razmere. Ravno to mu koroški Slovenci štejemo v veliko zaslugo; saj je za slovenski narod, da se tako izrazim, ravno koroško vprašanje življenjskega pomena in vendar so glasovi iz Koroške našli po Slovenskem razmeroma malo odmeva in še manj razumevanja. Sodili so naše razmere in vsled tega naše uspehe in neuspehe le po razmerah v drugih slovenskih deželah. Zato so pa ravno iz Koroške prihajale vedne pritožbe o slovenski politiki in so nas imenovali „malkontente“. Dr. Krek je tu vbral edino pravo pot.

K njegovi petdesetletnici mu želimo še dolgo vrsto plodonosnih let, da bi kot vseslovenski organizator in inspirator v politiki V. L. S. svojemu narodu še veliko podaril in mu zgradil soliden in udoben dom.“

Ko je dr. Krek prišel kot dunajski doktor v domovino, je takoj začel iskati zveze s štajerskimi Slovenci. Dr. Korošec in dr. Hohnjec sta bila takrat bogoslovca.

Dr. Hohnjec piše: „Krekova prva zborovanja na Štajerskem so bila delavska. V časih narodne sloge je žalski Kač snoval kmetijske zadruge. Dr. Krek mu je pomagal; imel je dosti govorov. Kasneje je Krek veliko skrbel za zadružno misel med štajerskimi Slovenci. Njegovo delo je tesna spojitev štajerskih zadrug z Zadružno zvezo. Zapisniki neštevilnih zadružnih shodov na Štajerskem, občnih zborov „Zadružne zveze“ in štajerskega pododbora hranijo bogato gradivo o Krekovi neumorni skrbi za zdrav in krepak gospodarski razvoj štajerskih Slovencev.

Ko se je izobraževalno delo osredotočilo v S. K. S. Z., je dr. Krek večkrat govoril na prireditvah štajerske izobraževalne organizacije. Dne 3. in 4. septembra l. 1905. je v Mariboru vodil velik in veličasten občni zbor S. K. S. Z. Zborovanje je poglobilo vzajemnost in skupnost vseh slovenskih dežel.

Na Štajerskem se je začelo živahno mladeniško in dekliško gibanje, ki je pognalo tudi v drugih slovenskih zemljah. Dr. Krek je bil krepka opora temu gibanju. 8. junija 1908. je govoril na občnem zboru „Zveze slovenskih mladeničev“ v Ljutomeru.

Ideja „Sv. Jošta“, tako priljubljena med slovensko in hrvatsko akademično in bogoslovno mladino, je rodila tudi na Štajerskem podoben socialen tečaj za visokošolce in bogoslovce l. 1912. na Oljski gori v Savinjski dolini.

Živahno je Krek posegal tudi v politično življenje štajerskih Slovencev. Sodeloval je pri kmečkih zvezah in veliko pomagal v volivnih bojih za državni in deželni zbor. Naša vodilna lista „Straža“ in „Slovenski Gospodar“ štejeta dr. Kreka med zveste in odlične sotrudnike. Krek ni hodil samo na shode, ampak takorekoč od hiše do hiše vseh naših mož; zlasti so pogosti njegovi obiski pri vodilnih osebah.“

*

Kakor vsakega našega človeka, tako je tudi dr. Kreka vleklo k našemu morju in solnčni Goriški. Dr. Krek je odpiral oči, da naj vendar vidimo, kolikega pomena je za naš narod morje. Njegovo gospodarsko delo je seglo v Istro in Dalmacijo, ker hotel je imeti ob morju ves narod v krepki organizaciji. Segel je celo med beneške Slovence. V Št. Lenartu jim je ustanovil zadrugo. Bil je tudi prvi, ki je tamošnje rojake spravil v ožjo zvezo z ostalim narodom.

Z isterskimi Slovenci je stopil v zvezo na notranjskih tleh. Na njegove politične shode v Trnovem so hodili slovenski kmetje iz Kopršćine. Takih srečanj je bilo precej. Krek je gojil misel gospodarske in politične organizacije in kmetje so ustanovili svojo kmečko zvezo.

Na Tržaškem je Krek začel z delavci. S takratnim kaplanom in sedanjim sv. križkim župnikom Andrejem Furlanom in ranjkim profesorjem Josipom Pavlico je l. 1900. priredil v Trstu delavsko zborovanje, ki se je lepo obneslo. Veliko se je trudil za zadružno misel v tržaški okolici. Krščanska delavska strokovna organizacija je imela v njem velikega podpornika. Veliko je pa storil za organizacijo slovenskih služkinj v Trstu. — Vojska rodi nova spoznanja. Krek gleda z odprtimi očmi. Po vojni bo naš narod imel veliko dela za naše skupno tržaško vprašanje. Prvi koraki so storjeni.

Na Goriškem je v zvezi s pokojnim profesorjem Jožefom Pavlico l. 1896. postavil temelj krščanski socialni organizaciji. Vneti sodelavci so bili dr. Pavletič, dr. Knavs in solkanski kaplan Dermastija. V Gorici sami se je ustanovilo cvetoče „Slovensko katoliško delavsko društvo“, nato pa so v obližju Gorice v Šempetru, Mirnu, Podgori in drugih okoličanskih vaseh sledile gospodarske in delavske organizacije. Dr. Krek je ponavadi zahajal na večja zborovanja. L. 1904. je bil pri blagoslovitvi zastave „Katoliškega delavskega društva“ v Mirnu. Tedaj je bil postavljen temelj tamošnjemu strokovnemu društvu čevljarjev in strojarjev. Zelo žive pa so bile Krekove zveze z goriškimi gorami. Iz Prtovča jo je mahnil večkrat peš do tamošnjih naših ljudi. V župniku Joži Abramu je našel vnetega pomočnika, ki je posebno skrbel za delavstvo na Bovškem in v koroškem Rablju. V Kobaridu je l. 1904. imel veličasten shod, na katerem je govoril svoj sloviti govor o demokraciji. Društveni koledarček za l. 1905. je ohranil nekaj misli.

Na Goriškem se je število naše inteligence in dijaštva množilo. Dr. Krek je stal vedno na strani vsemu temu mlademu gibanju in delu. Velikokrat je bil v Gorici, dajal nasvetov in poguma mladim silam in sam hodil ž njimi po deželi širit krščanskosocialne ideje. Zlasti je pomagal pri raznih socialnih kurzih. Jako rad je hodil v Komen in na Kras. L. 1908. se je udeležil velikega katoliškega dijaškega sestanka v Gorici, l. 1910. pa sta z dr. Brecljem imela velik shod na naši Sv. Gori pri Gorici.

Posegal je precej dejansko v našo goriško politiko. Posredoval je v znanem nasprotju med „staro“ in „novo“ strujo.

Med svetovno vojno pa je bil dr. Krek tisti, ki je imel največ srca za naše goriške begunce. V sili spoznaš pravega prijatelja. Krek je dal pod svojo streho zavetja „Goriški posredovalnici za begunce“, in naši „Centralni posojilnici“. On je bil tisti, ki je skrbel za naše begunce po nižje avstrijskih barakah in jim pomagal do strokovnega poduka. Spoznali smo njegovo skrb za našo Goriško.

*

Dr. Krek je našel zvezo tudi s severnimi Slovani. Njemu se imamo precej zahvaliti, da so nas spoznali Ukrajinci, Poljaki in zlasti Čehi. Krek je zvezal severne in južne Slovane v monarhiji.

Fr. Jež.

Dr. Krekovo politično delo.

I.

Na Dunaju se je Krek obširno in temeljito pečal s socialnimi vprašanji. Dunajska doba je bila kaj pripravna, da je Krek tako živahno poprijel za politiko. Lueger je tedaj vodil svoj sijajni boj proti dunajskemu liberalizmu. Iz Dunaja je Krek prinesel domov že popolnoma izdelan program novega dela za kmeta, delavca in obrtnika. Župnik Peter Bohinjec hrani zanimivo Krekovo pismo, v katerem je jasno začrtal svoje politično delo.

Doma se je lotil dela takoj. Na prvi službi v Ribnici je že prvo nedeljo imel shod obrtnikov. Odslej so se vrstili taki sestanki po vrsti skoro vsako nedeljo. V Ljubljani je vsako nedeljo zbiral obrtnike, vsak večer pa je v delavskem društvu imel razgovor o vseh javnih vprašanjih. Tam je Krek šolal delavske voditelje in agitatorje, v „Slovencu“ pa so njegovi socialni članki vzbujali našo javnost do umevanja socialnih razmer in reform. V bogoslovju je razgibal nekaj bogoslovcev za socialno delo.

L. 1895. se je vršil v Ljubljani vseslovenski delavski shod. Na tem shodu je bil sprejet „socialni načrt slovenskih delavskih stanov“. V „Slovencu“ je l. 1894. napisal celo vrsto člankov o kmečkem vprašanju, katere je prihodnje leto ponatisnil v „Črnih bukvah kmečkega stanu“. Na koncu je pristavil omenjeni načrt, ki je postal programatičen za Krekovo in naše javno življenje. V kratkih obrisih omenjamo glavne točke tega načrta:

Glede socialnega vprašanja pravi, da je v bistvu pravno in nravno vprašanje. Razmotrivati se mora po nezmotno resničnih načelih, iz katerih se izvajajo zahteve pravičnosti. Katoliška vera pa je temelj in edino trdno varstvo resnici in vsled tega tudi pravici.

Zato priznavamo katoliško cerkev kot glavno voditeljico k boljšim socialnim razmeram. Strinjamo se z Leona XIII. okrožnico o delavskem vprašanju. Zahtevamo svobodo katoliške cerkve pri božji službi, v pouku in vladanju. Razmerje med cerkvijo in državo se mora urediti s svobodno pogodbo.

Glede domovine in narodnosti pravi program: spoštovanje do oblasti in avstrijske vladarske družine. Vsak narod je od Boga in ima svoje posebne lastnosti in pravice, katere mu mora država braniti. S ponosom se imenujemo Slovence in zahtevamo skupno upravo in pravično narodno avtonomijo, in popolno dejansko ravnopravnost z drugimi narodnostmi v uradih in šolah.

Naš socialni boj velja kapitalizmu; zato zahtevamo največjo obrestno mero, prometna sredstva naj ima država in drugi avtonomni zastopi, ravno tako vse vrste zavarovanja. Carina naj ščiti kmeta in malega obrtnika, delniške družbe naj izdajajo delnice samo na lastnikovo ime; prepove naj se terminska kupčija z žitom. Velika industrija naj dobi zakonito organizacijo, v kateri so tudi državni in delavski zastopniki. Višje naj se obdavči premakljivi kapital. Svoboda društev, shodov, časopisja. Zahtevamo splošno volilno pravico, volilno dolžnost za vse zakonodajne zastope in občinske odbore. Zadružno življenje naj se razvija in pospešuje, da bo vse kreditno življenje in delovanje v rokah zakonitih avtonomnih zadrug in države. Končno reforma finančne in davčne politike.

V predgovoru k „Črnim bukvam“ pravi Krek, da po svojem srcu in umu gleda in ljubi v kmečkem stanu steber cerkvi, narodu in državi. Zato zahteva za kmečki stan prepoved nakopičevanja zemljišč v velika posestva, stalne domove, ki naj bodo dedni in s kupno predpravico za bližnje sorodnike in kmečke zadruge. Zakonito se morajo uvesti kmečke zadruge s potrebno samoupravno samostojnostjo. Te prisilne zadruge naj določajo obseg stalnih domov; kupujejo naj pri dražbi kmečko zemljo, skupno zboljšujejo zemljišča, napravijo skupna skladišča, vodijo prodajo in nakup kmečkega blaga in potrebščin, snujejo po načelih krščanske vzajemnosti in požrtvovalne ljubezni kreditne zavode; zadruge naj zemljiški davek pobirajo v naturalijah; primeren red za kmečke posle in delavce; zadružna razsodišča za prepire v lastništvu in posesti. Načrt je za množitev občinske zemlje, proti parcelaciji in

pogozdovanju pašnikov in občinske zemlje. Razdolžitev kmečkih domov z amortizacijo; hipoteke so neodpovedljive.

Prvi Krekov shod je veljal obrtnikom. Za obrtni stan zahteva: samostojne zadruge z obširnim delokrogom, samostojne obrtne zbornice in obrtna sodišča. Država mora podpirati malo obrt s strogim nadzorstvom konfekcij, z omejitvijo krošnjarstva in reformo jetniškega dela; uvede naj se vsaj 36 urni nedeljski počitek, primerne stanovanjske zakone in izpremeni sedanji ovaduški način poizvedovanja za pridobninski in pridobitni davek. Država naj vneto podpira domačo obrt; pri nas lončarje, pečarje, sitarje, pletilce slame, izdelovanje lončene posode in čipk in vrborejo. V ljudskih šolah naj se obvezno poučuje izdelovanje domačega orodja.

Glede delavskega stanu pravi načrt: Za delo pošteno plačilo! Delo ne sme biti monopol kapitala. Država je dolžna braniti pošteno delo in zagotoviti primerno pošteno plačo. Otroško delo po tvornicah se mora z ozirom na mladost odpraviti, prav tako ženi in materi škodljivo in nočno delo. Nedeljski počitek vsaj 36 ur skupaj ali če ne gre, pa med tednom. Za delavce 8 urni delavski čas. Pospeševanje delavčevega družinskega življenja, brezplačen šolski pouk po vseh šolah, zavarovanje za bolezen, onemoglost, nezgode in starost. Preskrba vdov in sirot. Za rudarje bratovske skladnice. Zakonita delavska razsodišča. Prepoved „truka“. Delavci naj dobijo zdrava, snažna in primerna stanovanja. Delavci morajo imeti pravico do gotovega deleža pri čistem dobičku. Strogo nadzorovanje vseh podjetij glede na varnost življenja in zdravja delavcev. Po večjih mestih naj se uvedejo občinske posredovalnice za delo.

Organizacija! To je bila tedaj beseda vseh besed. Krek pravi: „Skupno trpljenje delavskih stanov iz istih vzrokov zahteva tudi skupno in vzajemno delovanje — kmečkega, obrtnega in delavskega stanu. Zato je treba organizacije, ki bodi prvič splošna. Vsaka večja slovenska fara naj dobi nepolitično socialno društvo na verskem temelju. Vsa ta društva naj se zvežejo. Vsaka dekanija naj dobi politično društvo. Da dobimo voditeljev, naj se na vseučiliščih in bogoslovnicah uvedejo predavanja iz krščanskega modroslovja in sociologije. Krajevni sestanki razboritih mož. Kmečki stan se najboljše pripravlja za popolno gospodarsko organizacijo z rajfajznovkami. Za vse slovenske pokrajine naj se osnuje gospodarsko društvo s podružnicami. Obrtniki naj snujejo poučna stro-

kovna društva in zveze. Delavci naj se zbirajo v katol. delavskih društvih. Predno se morejo gospodarsko organizovati, naj v takih društvih opozarjajo vso družbo na svoje žalostno stanje in naj jo privedejo do prepričanja, da jim je dolžna pomagati. Delavske težnje naj z vsemi močmi podpirajo vsa katoliška in krščansko socialna društva. Krek zahteva stalen odbor, ki naj vodi vse začrtano delo.

II.

L. 1897. je bil dr. Krek v peti kuriji izvoljen za državnega poslanca. „Domoljub“ piše volivcem: „Izvolili ste učenega in srčnega moža. Če treba braniti pravico, se ne boji nikogar, ampak pove vsakomur v obraz, kar mu gre.“

Državni zbor je imel seje samo nekaj tednov, pa delal ni dosti, ker so bili Nemci po koncu vsled Badenijevih jezikovnih naredb. Vlada je predložila zakonski načrt o kmečkih stanovskih zadrugah. Krek je sprožil misel, da se za vse te kmečke zadruge v Ljubljani ustanovi skupno skladišče. 2. junija je bil državni zbor zaključen. Krek je priredil shod na Brezjah, kjer je izjavil, da vodi nemško obstrukcijo kapitalizem. Zadnji državni zbor je napravil nanj žalosten vtis. Ustava naj se preustroji v smislu samostojnosti narodov in samostojnosti stanov. V poletnih nedeljah je Krek imel več političnih shodov, tako v Kranjski gori, na Britofu in v Radovljici. 14. septembra pa so zborovali v Ljubljani vsi slovenski in hrvatski poslanci iz Istre. Na tem zborovanju so govorili o vseh slovenskih pritožbah in so zahtevali narodno avtonomijo. V jesenskem zasedanju državnega zbora je Krek stavil predlog za zboljšanje plač nižjim uradnikom in za preskrbo delavcev za starost in onemoglost. Izvoljen je bil tudi v proračunski odsek. Doma pa je pridno prirejal politične shode n. pr. v Predosljah, Vodmatu, Kamni Gorici, Ljubljani, Logatcu in Škofji Loki. Koncem leta je Badeni odstopil. Državni zbor je bil zaključen; po kratki Gautschevi vladi je prišel grof Thun.

V zadnjih dneh l. 1897. so vsi kranjski slovenski državni poslanci v Ljubljani izvolili spravni odbor, ki naj bi skušal združiti obe slovenski stranki v deželnem zboru. Tudi Krek je bil v tem spravnem odboru. V prihodnjih mesecih je Krek zopet hodil na politične shode v Idrijo, Spodnjo Idrijo, na Bled, v Toplice pri

Izlakah in Škofjo Loko in Kamnik. Na teh zborovanjih je bil ponajveč tema: socialna demokracija.

Državni zbor je trpel pod večno obstrukcijo, rešiti pa je imel proračun in nagodbo z Ogrsko. V sejah proračunskega odseka je Krek govoril prav pri vsaki postavki, ki se je tikala kmeta, delavca ali slovenskega naroda. Posebno je poudarjal demokratično in slovansko stališče. Tedanjemu ministru Körberju se je marsikaka Krekova misel zdela preveč radikalna. Pri sejah proračunskega odseka je Krek dobil natančen vpogled v avstrijske gospodarske, politične in narodne razmere in vso upravo. Vsled nemške obstrukcije državni zbor ni delal, zato ga je Körber 8. sept. l. 1900. razpustil. Nove volitve bi se imele vršiti v decembru. Volivni odbor je v svojem oklicu naznanil, „da je dr. Krek z vso odločnostjo izjavil, da odklanja kandidaturo, ker po njegovem prepričanju je boljše, da ostane doma in se popolnoma posveti znanstvenemu in organizatoričnemu delu doma.“ Le s težkim srcem so se volivci ločili od Kreka — državnega poslanca. Celo „Slovenski Narod“ je ob njegovem odstopu pisal, da je „Krek mož poštenjak, nesebičen, požrtvovalen in resnično prepričan o tistih idejah, ki jih zastopa.“ Liberalne „Novine“ so pisale, da je „poštenjak brez madeža, popolnoma nesebičen človek, ki žrtvuje vse, kar ima in samega sebe za svoje prepričanje, da je brez dvoma resničen prijatelj ljudstva.“ Krekov državnozborski mandat je dobil dr. Šušteršič. Tudi v drugih okrajih je stranka sijajno zmagala.

Zakaj je dr. Krek ostal doma? V prvi številki l. 1901. piše „Domoljub“: „Le nevednost in nezavednost sta krivi, da si ljudstvo ne zna in ne more pomagati iz spon, v katere ga je vklenil liberalizem.“ Tedaj je vladal na Kranjskem baron Hein, ki je držal zvezo med slovenskimi in nemškimi liberalci. Ogromna večina ljudstva je bila kmečka, toda v deželnem zboru v manjšini; od 36 voljenih poslancev jih je imela komaj 14. Liberalizem je tiste čase prostaško sramotil vero, zatiral zadružno in stanovsko osamosvojitev in okrepitev ljudstva, zapiral ljudstvu vstop in besedo v javnih zastopih. V državnem zboru so se naši poslanci ločili od slovenskih liberalcev in ustanovili „slovanski centrum“, ki je štel 9 Slovencev, 2 Čeha, 6 Rusinov in 4 Poljake. Krek je ostal doma in klical na boj proti liberalizmu na celi črti. Na jesen bi se imele vršiti volitve v deželni zbor. „Liberalizem bi imel dobiti zadnji uničevalni udarec.“

Spomladi l. 1901. je začelo v snopičih izhajati dr. Krekovo epohalno delo: „Socializem“. V „Domoljubu“ pa je začel pravo politično šolo za bodoče volitve. Z veščo in neusmiljeno roko je trgal liberalizmu krinko z obraza. Vrstil se je uvodnik za uvodnikom, ki je vsak vedno bolj živo rezal. Liberalci sami so mu dali v roke pripravno orožje. V državnem zboru so klicali na pomoč znanega Wolfa. Krek je doma vodil ves volivni boj in agitacijo. Sam je kandidiral v notranjskem volivnem okraju: Postojna, Logatec, Senožeče, Ilir. Bistrica, Cerknica. Zmagal je s 1956 glasovi. Stranka si je priborila še 2 mandata. V deželnem zboru je pri volitvi deželnega odbora iz cele zbornice Krek dobil 15 glasov, Graselli 19. Stranka je izjavila, da začenja najstrožjo opozicijo. Junijski deželni zbor je zboroval samo par dni. Dr. Šušteršič je utemeljeval nujni predlog, da naj se uvede splošna in enaka volivna pravica za deželni zbor. Dr. Krek ni prišel več do besede o ustanovitvi kmečkih zadrug, kajti ljubljanski župan Hribar je napravil medklic, da „duhovščina zlorablja prižnico in spovednico“. V zbornici je nastal vihar in burna obstrukcija. Baron Hein je zbornico zaključil, po deželi pa je začelo vreti pod geslom: „Ljudstvu pravico“. Na 13. oktobra 1902. je bil sklican velik ljudski tabor iz cele dežele v Ljubljano; vlada ga je prepovedala, toda dan poprej je dr. Krek na Sv. Gori pri Gorici na grobu kardinala Missije govoril 4000 ljudem, dan kasneje pa je v Ljubljani 450 zaupnikov sklenilo živahno gibanje po deželi. Shod za shodom za volivno reformo. Dr. Krek je šel tedaj v sršenovo gnezdo, v dolenjsko Kostanjevico.

V jesenskem zasedanju deželnega zbora je Krek stavil nujni predlog o izsuševanju ljubljanskega barja in branil tovariša nadučitelja Jakliča. Spomladi l. 1904. so se v Krekovem rojstnem kraju vršile dopolnilne volitve. Dosedanji poslanec dr. Brejc se je preselil v Celovec; izvoljen je bil Krekov rojak France Demšar. V septemberskem zasedanju deželnega zbora je dr. Šušteršič razpravljal o volivni reformi za deželni zbor. Pri tej priliki je dr. Krek ostro nastopil proti baronu Heinu, katerega je slikal kot sovražnika ljudstva. Prišlo je do burnih demonstracij proti Heinu, ker ni hotel govoriti slovenski. Krek je zaklical: „Tam je naš Aman!“ Krek je bil izvoljen v odsek za volivno reformo. V seji 14. sept. je stavil dr. Krek predlog: „Deželni zbor obžaluje, da deželni predsednik baron Hein skoro brez izjeme govori samo nemško. Deželni odbor

naj ne sprejema samonemških vlog.“ Takega viharja še ni videla kranjska deželna zbornica. Za Krekov predlog so glasovali tudi slovenski liberalci, čeprav so bili blizu Heinu. Potrpežljivosti slovenskega ljudstva brez razlike strank je bilo konec. Čez dva dni je bil deželni zbor zaključen.

Po petletnem ministrovanju je ob začetku l. 1905. odstopil Körber, prišel je Gautsch. Krek je v „Domoljubu“ napisal uvodnik, da more le temeljita volivna reforma ozdraviti državni zbor. V „Domoljubovih“ uvodnikih je ostro šibal birokracijo in kartele. Pol leta pa je pisal o poselskem vprašanju na Slovenskem. Na jesen je odstopil baron Hein. 5. oktobra je Krek v „Domoljubu“ napisal: „Heinu v slovo“: „Proti ljudstvu se ne sme vladati;“ ta nauk je vklesan na nagrobnem spomeniku Heinovega predsedovanja.“ V jesenskem zasedanju državnega zbora je baron Gautsch priznal potrebo volivne reforme. Nato so se začele po deželi manifestacije za splošno in enako volivno pravico. Krek je hitel od shoda do shoda, v deželnem zboru je krepko nastopil za deželno volivno reformo. Tedaj je tudi Rusija dobila svojo prvo dumo. S slovenskimi glasovi je bila sprejeta nujnost. Ustavni odsek je takoj začel svoja posvetovanja. Iz tistega časa sta tudi Krekova predloga, da naj se novi delavski domovi za 20 let oprostijo vseh doklad, ker zdrava in cena delavska stanovanja so največjega pomena. Socialno-politični odsek pa je na njegov predlog izvolil 6 članov za proučevanje zavarovanja življenja in starostnih rent. Na shodu zaupnikov dne 27. novembra 1905. je Krek predlagal, da se stranka proglasi za „Slovensko ljudsko stranko“.

L. 1906. je baron Gautsch predložil volivno reformo za državni zbor, kranjska deželna vlada pa tudi za kranjski deželni zbor. V maju so bile volitve za državni zbor. Krek je dobil 4071 glasov večine. V državnem zboru je takoj zbudil pozornost. Zahteval je splošno in enako volivno pravico za deželne zbore, v proračunskem odseku je pojasnil stališče stranke do vlade in ostalih strank, v krepkih in jedrnatih besedah je osvetlil ogrsko vprašanje. Pri vsaki priliki se je odslej z besedo in pismom toplo zavzemal za hrvatsko ljudstvo. Takrat so naši poslanci dosegli belokranjsko železnico, poslovenjenje gimnazij in Krekovo slovensko trgovsko šolo v Ljubljani. Vneto je nastopal za naše izseljence. V delegacije je bil izvoljen kot namestnik dr. Šušteršiča. V znani Wahrmundovi aferi je decembra v imenu vseh katoliških strank proti Masaryku sijajno branil ravnopravnost katoličanov na visokih šolah.

V februarju l. 1908. je prišel oklic za deželnozborske volitve, zadnje po starem volivnem redu. Večina ljudstva naj v deželnem zboru dobi odločilen vpliv; deželno gospodarstvo je treba spraviti v pravi tir; celo deželno ustavo in upravo je treba preurediti v ljudskem smislu; povsod se mora začeti novo življenje. Krek je v okraju Kamnik-Brdo od 1798 dobil 1710 glasov. Izvoljen je bil za predsednika ustavnega odseka za volivno reformo. — V državnem zboru so krščanski delavski poslanci ustanovili posebno zvezo in Kreku so bile poverjene priprave za splošni shod katoliških avstrijskih delavcev. Stavil je interpelacijo o kršenju pravic slovenskega jezika, ostro zdelal upravo na Štajerskem, predlagal izpremembo državljanskega zakonika v interesu dobrih stanovanj tudi na kmetih. Kmečki poslanci so zahtevali, da naj se državno socialno zavarovanje razširi tudi na male kmete in obrtnike. Krek je načeloval zavarovalnemu odseku.

Jeseni so se vršile dopolnilne volitve v deželni zbor po novem volivnem redu. Stranka je sijajno zmagala. Krek je živahno agitiral. Minist. predsednik je bil takrat Bienerth. Dne 5. okt. 1908. je pokojni cesar proglasil aneksijo Bosne in Hercegovine. Dr. Šušteršič je takoj v delegacijah zahteval, da se anektirani deželi združita s hrvatsko zemljo. Začel se je boj za Bosno, posebno proti Madžarom. Bienerthova vlada je bila proti Slovencem, hotela pa je Italijanom dati vseučilišče. Naš „Slovenski klub“ se je trudil za zbližanje z „jugoslovanskim državnozborskim klubom.“ Ustanovili so „Narodno zvezo“ za skupen nastop pri skupnih vprašanjih. Naši poslanci so spoznali, da se bližajo hudi časi, zato so iskali zaveznikov. Spomladi l. 1909. so ustanovili „Slovansko središče“, ki je štelo 58 slovenskih, hrvatskih, rusinskih in katoliških čeških poslancev. Kmalu pa se je na veliko prizadevanje dr. Šušteršiča in dr. Kreka ustanovila „Slovanska Enota“, ki je štela 125 poslancev.

V marcu se je začela ustanavljati agrarna banka za odkup bosenskih kmetov. Imeli bi jo v rokah zgolj Madžari, ki bi delali velike dobičke. Naši poslanci so takoj nastopili proti vladi, ki je odobrila to banko. Nikdar ne bom pozabil tedanjega nastopa dr. Kreka v državnem zboru. 3. junija je Krek govoril slovit govor proti finančnemu ministru Bilinskemu. „Preprečiti hočemo banko samo. Žal, da Poljaki ne podpirajo Jugoslovanov. Poljski narod je ljubil in dolga stoletja z mečem branil svojo prostost. Sedaj pa nimajo poguma, da bi obsodili rojaka, ki prodaja gospodarsko in

politično svobodo dveh milijonov slovanskega prebivalstva.“ Vlada je dobila nezaupnico, kajti predlog češkega poslanca Kalina je bil sprejet s 201 proti 197 glasovom. O dr. Šušteršičevem predlogu niso mogli glasovati, ker so vladni poslanci ušli iz zbornice. Dne 8. junija bi se imelo vršiti novo glasovanje. Naši so celo noč pregovarjali Poljake za svoj predlog. Žal brez uspeha. Zbornica še nikdar ni bila tako obiskana. Brzojavno so klicali poslance, ki dotlej niso nikdar prišli v zbornico. „Slovanska Enota“ je dobila 237 glasov, vlada pa 241, toda glasovali so zase 4 ministri in zbornični predsednik. Krek je hodil kakor slaba vest za Bilinskem. V proračunski razpravi dne 24. junija je Krek zopet tožil Bilinskega. Ta mu je očital, da ga tako strastno napada vkljub svoji sveti obleki. Krek konča svoj odgovor: „Ako Bog da, bo pod mojim skromnim duhovskim oblačilom tolklo srce, ki veže z zvestobo do cerkve tudi zvesto ljubezen do revežev, zatiranih, resnicoljubnost in sovraštvo vsem izkoriščevalcem, oderuhom in hinavcem.“ Naši so vladi preprečili proračun, državni zbor je bil razpuščen. Naši so 15. julija izdali znamenit manifest na slovensko ljudstvo.

L. 1908. je slovensko kmečko ljudstvo na Kranjskem prišlo do odločilnega vpliva v deželnem zboru. Začenja se nova doba. Pripravil in vsebino je dal tej dobi dr. Krek. Že od l. 1901. je v „Domoljubu“ in drugod razlagal naše stanje in razpravljal vsa javna vprašanja. Ustvaril je jasnost. Predno je stranka zmagala, je že poiskal mladih delavcev — novih deželnih poslancev, katerim je razdelil in začrtal delo. Večina kranjskih reform je Krekovih. V brošuri „Dejanja govore“ je podrobno opisano plodonosno delo kranjskega deželnega zbora v letih 1908. do 1913. Ob aneksiji Bosne je dr. Krek predlagal: „Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je s tem izvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno pravno samostojen organizem pod žezlom habsburške monarhije.“ Sploh priporočamo brošurico „Dejanja govore.“ Krek je bil v deželnem zboru poročevalec za proračun in se je največ pečal z gospodarskimi vprašanji. Znan je njegov nastop proti kartelom. Njegov je predlog, da naj se oddelek za korigende pri deželni prisilni delavnici preosnuje v posebno vzgojevališče za zanemarjeno mladino. Njegov je predlog, da se obrtna sodišča raztegnejo na celo deželo, njegov je predlog za ustanovitev dvorazredne slovenske trgovske šole v Ljubljani. Po Krekovih načrtih se je tej

šoli pridružila tudi zadružna šola in pride tudi gospodarska šola. V agrarni zakonodaji je deželni zbor sklenil dva Krekova zakona o razdelitvi skupnih zemljišč in zložbi (komasaciji) zemljišč. Veliko je sodeloval pri povzdigi živinoreje, varstvu planin, sadjarstvu in posebno so mu bili pri srcu gospodinjski tečaji za dekleta in mlade kmečke fante in gospodarje. Še enkrat lahko omenimo, da je vse to delo rodilo izdatno gospodarsko probujo in okrepitev dežele.

Po znanem Krekovem nastopu za Bosno je rastel ugled Slovencev pri drugih narodih. Doslej pozabljen in zaničevan narod je kar naenkrat dobil precejšnjo politično veljavo. Ta ugled je rastel posebno pri Poljakih; poljska ljudska stranka je hotela vstopiti v „Slovansko Enoto“. Krek je vodil socijalni kurz v Krakovu in bil izvoljen kot slavnostni govornik na češko slovanskem katoliškem shodu. V državnem zboru je stavil načrt nadzorovanja previsokih cen živil.

Na zborovanju 17. oktobra 1909. v Ljubljani je 4000 mož na Krekov predlog ustanovilo „Vseslovensko ljudsko stranko“, ki je obsegala vse slovenske zemlje. Bienerthov državni zbor ni mogel delati. Njegov zistem je bil nasproten Čehom in Slovanom, zato je „Slovanska Enota“ stala v najstrožji opoziciji. Bienerth je izjavil, da odstopi, če bo zagotovljena delavnost državnega zbora. Dr. Krek je s sijajno potezo predlagal izpremembo poslovnika, tako, da obstrukcija ni bila več mogoča. Krek je rešil parlament. Bienerth je napovedal izpremembo vlade. „Slovanska Enota“ je bila proti vladni nameri, da pride italijanska pravna fakulteta na Dunaj. Tedaj je Krek predlagal zakon o pijanstvu, železnico Polzela—Kamnik—Kranj—Sv. Lucija. Državni zbor je bil spomladi 1910. zaključen brez laške fakultete, Krek pa je ostal na Dunaju, kjer je odsek za socialno zavarovanje imel vsak dan seje.

Pod tretjo Bienerthovo vlado, ki je prišla v začetku l. 1911., so bili naši poslanci še vedno v opoziciji, ker je Bienerth pač hotel izpolniti vseučiliščne želje Italijanov, za slovenske pa ni imel smisla. V socialno političnem odseku je bil sprejet od Kreka vneto propagiran in podpiran zakonski načrt proti pijančevanju. Bančni odsek se je bavil z razmerjem avstroogrske banke do obeh državnih polovic. Dr. Krek je bil član tega odseka in se je odločno zavzemal, da naj ta banka začne dajati kredit tudi kmečkim zadrugam. Ogromna finančna sredstva skupne banke niso dotlej prav nič koristila avstrijskemu kmetu. Državni zbor pa ni dolgo

živel. 27. marca je bil odgoden, kmalu nato pa razpuščen. Maja je Krek imel v Ljubljani znani govor o prostaškem postopanju liberalcev proti našim volivkam, zlasti redovnicam. Pri junijskih državnozborskih volitvah je bil dr. Krek v svojem starem volivnem okraju izvoljen s 3005 glasovi večine. Ministrovati je začel Gautsch. Naši poslanci so tedaj ustanovili še sedaj obstoječi „Hrvatsko-slovenski klub“, ki je štel 29 poslancev. Krek je stavil svoj znameniti predlog, kako naj država podpira protialkoholno gibanje. Ponovil je svoj predlog za železnico od Štajerske Polzele preko Kranjske do sv. Lucije ob Soči. Takrat je tudi interpeliral o podpori za slovenski izseljeniški dom v New Yorku in o potrebi izseljeniškega zakona. Na pritisk naših poslancev je vlada izvedla revizijo ljudskega štetja v Trstu in Gorici, ki je pokazala boljšo sliko o dejanski rastoči moči Slovencev. V jesenskem zasedanju se je Krek precej oglašal v uradniškem vprašanju in v večletni razpravi o draginji. Izdelal je načrt zakona proti kartelom. Odsek ga je izvolil za svojega poročevalca.

L. 1912. je Krek vladi in severnim političnim strankam pri kanalski predlogi pokazal njihovo sebičnost in omalovaževanje južnih narodov. Sicer pa je tisto leto parlament odmeval — hrvatskih razmer. Na Hrvatsko je prišel Cuvaj, ki je odpravil vse ustavne svoboščine. Takoj v začetku so naši poslanci vprašali vlado, ali misli čuvati avstrijske koristi proti Ogrski. Aprila meseca pa se je našim, v prvi vrsti Šušteršiču in Kreku posrečilo, da so pridobili za svoje stališče vse avstrijske stranke in tako je ministrski predsednik grof Stürgkh prvič izjavil, da se Avstrija mora vtikati v ogrske in hrvatske razmere. Naši so ga vprašali, ali misli uporabiti vsa sredstva, da se jenja Cuvajev režim. Stürgkh je rekel: „Da“. V ognjevitem govoru je 18. aprila Krek izjavil, da so taka nasilja na Ogrskem samo zato mogoča, ker tam ljudstvo nima splošne in enake volivne pravice. Jeseni l. 1912. se je začela balkanska vojna, 20. oktobra pa je 30 hrvatskih poslancev iz vseh hrvatskih zemelj in 60 zastopnikov Vseslovenske ljudske stranke imelo v Ljubljani prvi hrvatsko slovenski sabor. Vsebina in sklepi tega zborovanja so še znani. Cuvaj je kmalu odšel iz Hrvatske.

V januvarju l. 1913. so naši politiki priredili političen tečaj v Dalmaciji. Dr. Krekov govor: „Jugoslovani v sedanjosti in bodočnosti“ je prešel v vse avstrijske liste. V državnem zboru so razpravljali o predlogi: centralni zadružni banki. Dr. Krek je bil

poročevalec. 4. junija je dr. Šušteršič praznoval 50 letnico svojega rojstva. V „Domoljubu“ mu je Krek napisal lep uvodnik. Na jesen so se vršile nove volitve za deželni zbor. Krek je zmagal s 3009 glasovi. Iz tedanjega zasedanja je znan Krekov govor: „O dobrih in slabih straneh Kranjske dežele.“

Februvarja meseca l. 1914. pa je Krek v deželnem zboru stavil dva važna nujna predloga za varstvo čebelarstva in za ustanovitev splošne deželne delavske zavarovalnice. Predlagal je tudi, da naj se ustanovi deželna posredovalnica za kmečke in obrtne delavce. — Državni zbor ni več prišel k delu, pač pa je Krek v delegacijah vzbudil splošno pozornost z govorom o vojaštvu in o Bosni in Hercegovini. Čez nekaj mesecev se je začela vojska.

*

Zgorajšnje vrstice so le bolj časovne spominčice o Krekovih nastopih v javnih zastopih. V teh razmerah kaj več ni bilo mogoče. Upam, da bo že v kratkem mogoče izdati Krekove izbrane govore in spise. Prav na koncu naj omenjam, da se je dr. Krek v poletju 1916. več časa mudil na Češkem. Kasneje je bil na Hrvatskem. Čehi so prišli do „Češkega Svaza“, Hrvati pa do znane opozicijonalne adrese v letošnjem saboru.

Fr. Jež.

Spomin.

Leta 1915. na večer tik pred božičnimi prazniki. Ob osmi uri naj bi se vršila seja Jugoslovanske strokovne zveze v ravnateljevi sobi „Gospodarske“. Cvetke na pisalni mizi, na nji zabojček finih smotk, ob strani s smotkami okrašena smrečica. Čemu izredna seja? V suhih besedah pojasni poslanec Gostinčar. Delavstvo in nekaj zvestih prijateljev se na skromen in tih način v veleresnem trenotku spominja petdesetletnice voditelja dr. Kreka. Možu, ki ima od nekdaj srce za trpine, izjavlja delavstvo udanost in zvestobo v težkih dneh.

Kratka zahvala, nato bridkoresen razgovor o — kruhu in preskrbi ljudskih množic v Ljubljani, v deželi vobče. „V veleresnem trenotku vam kličem, dragi prijatelji in prijateljice: Skrbite vsak po svoje, da ohrani naše delavstvo hladno kri! Prišel sem pravkar z Dunaja in sporočam, da se napovedujejo za nas vse težki dnevi. Dolžnost nas vseh je, da mirimo delavstvo in zabranimo zlo in gorje. Delajmo in storimo v času, ko ni parlamenta, sami vse, kar vsem zlajša grozeče pomanjkanje. Zato treba dobiti pravo zvezo med konzumenti in producenti. Prijatelji, o tem se pogovorimo in sklenimo pametne nasvete vladi . . .“

Slovenska javnost je bila zaprta tiste dni med štiri stene. Molčala je, a vpile so — štiri stene.

Lj. v marcu 1917.

STUDIJSKA KNJIŽNICA KRANJ